

Panama

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ա. ՀԱՅԿԱԶ	Տրամախոսութիւն՝ գրացի ուղեկցուհիի մը հետ
Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ	Սիրելիք
» »	Սովորական խաղ մը
» »	Կառուցուող երկնաճերի մը
Մ. ԻՇԽԱՆ	Սառնարանէն ելած մարդը
Փ. ՆԵՐԱՆԵԱՆ	Իրիկուններ
» »	Ինչպէս սարագիւր արձագանգ մը սուտ
» »	Եւ իմ ֆայլերը
» »	Ինքնեզուրիւն
» »	Գասարկութեան պատերազմ սակ
» »	Երէ գրամ ծնէի
» »	Այն առաւօտ
» »	Պատկեր
» »	Էռստովանութիւն
» »	Ժամագրութիւն բանտիս հետ
Բ. ԲԵՊՊՊՃԵԱՆ	Գարուն
Շ. ՔԷՕՐՕՂԼԵԱՆ	Անակնկալ պատկերահանին հետ
» »	Միասնութեան կարօտով
» »	Անունդ
Ա. ԱԲԵՂԵԱՆ	Զինադուլ 27...
* * *	Կը խնդրուի ըլլալ...
Խ. ԱՍՈՅԵԱՆ	Սուրիական արդի պատմութեան հարվոյթը
Շ. ՇԱՀՆՈՒՐ	Սիրելի Պրն. Վրացեան
ՌԻ. ԷՂ ՀԱԺ	Որպէսզի արժանի ըլլայ կեանքին...
* * *	Մշակութային լուրեր

Բազմ

ԱՅՄԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԺԸ. ՅԱՐԻ. ԲԻՒ 4

Ա Պ Ի Ե Լ

1979

ԳԷՑՐՈՒԹ

Ա. Հ Ա Յ Կ Ա Ջ

Տ Ր Ա Մ Ա Խ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն՝

Դ Ր Ա Ց Ի Ո Ւ Ղ Ե Կ Ց Ո Ւ Յ Ի Ի Ս Ը Յ Ե Տ

Օր մը, քաղաք իջնալու առաջագրութեամբ, ձղեցի մեր տունը: Բիկօ Փարքի երկաթուղիի կայարանը հասնելու համար պէտք էր որ ինը փողոց քաշէի: Աղուոր առաւօտ մըն էր, պայծառ արեւ: Ամիսը Փետրուար էր: Օրացոյցը թէեւ գարուն չէր բսեր, բայց օդին մէջ անոր ստնածայնը կար: Արտչեցի, փոխանակ ամէն անդամուան պէս այլա տանելու, քաշել:

Յիսուն սենթ ալ կը խնայեմ, խորհեցայ:

Ճամբուս լայնքին ու երկայնքին, վերէն վար, կլիներ: Մեծ մասով հրէուհիներ՝ թանկարժէք մուշտակներով ու իրենց երեխաներուն կառքերով: Չեւով մը յաջողեցայ ամբողջ ճեղքելով հասնիլ կայարան, բարձրանալ սանդուխները ու քննել չորս կողմս:

Գնացքը նոր մեկնած ըլլալու էր, որովհետեւ ոչ ոք կար սպասման սենեակին մէջ:

Ատուա՛ծ իմ, բսի ինքնիրենս, տարիներէ ի վեր բազմաթիւ անդամներ ես անցած եմ հիմա անցած ճամբէս ու օրըստօրէ անիկա կը խճողուի ու կը դառնայ անանցանելի...: Օրուան բոյսը ժամերուն մարդիկ մըջլունի պէս թափած են դուրս ու դրաւած ամէն կողմ...: Ես դանոնք՝ ու անոնք ալ զիս, չեն ճանչնա՛ր, օտարներ են...: Առաջ, դիւղ բնակողներս, բոլորս իրար կը ճանչնայինք. գիտէինք, թէ ոքո՛ւ տան մէջ ուրախութիւն կամ տխրութեան պատճառ կայ. որո՛ւ տան մէջ մահ կամ ուրիշ որեւէ զժբախտութիւն է

պատահած, եւ որո՞ւ տան բնակչութիւնը ծնունդով մը տակցած է... Ճամբու երկու կողմերուն, ներկայ բաղմայարկ շէնքերուն տեղ, մարդեր, աբղիներ ու սրբազններ կային: Իրարու հանդիպելու պարագային, անորոշման դիմաց կը բարեկէնք: Միակ հայը եւ էի մէջերնին: Բոլորը իրանտացի, գերման կամ իտալացի էին: Նայած սրբապային, պոնիֆուրբո կամ կուու-մար-կըն կ'ըսէինք իրարու ու կը ժպտէինք: Իրլանտացի կարմրաթուշ ու շատ սիրուն ազջիկ մը «բարի լոյս» բռել սորմած էր. այդ «բարի լոյս» ոչ մէկ սոց-ջըկան բերնին մէջ աղքատ անուշ կը հնչէր, որքան անոր: Անունն աչ Կլէ-տիս էր:

Երբ 7ը 5 անցի գնացրը կանց աննէր մեր գեղի կայարանը, միայն ես ու երկու իտալացի քոյրեր դուրս կ'ելլէինք կառքերէն: Անոնցմէ մեծը, սէն-յորինա Լինան, տարօրէն շնորհալի վիզ մը ու ազուոր աչքեր ունէր: Միբուն էր, հայուհի կը նմանէր. կ'աշխատէր յայտնի վաճառատան մը փարփլաթ բաժնին մէջ, ու, թերեւս այդ էր սրտածառը, որ միշտ լուս կը բուրէր, ու ես կը սիրէի գնացքին մէջ իր քոյրը նստիլ:

Իրենց եղբայրը գեղին միակ բժիշկն էր: Աչքը կուշտ մարդ մը, ու գտահաւթիւն ներշնչող անձ մը: Յանկարծ անհետացան, ո՞ր դաղին, ի՞նչ եղան՝ մարդ չիմացաւ: Մեկնող բժիշկին տեղ եկողը աւելի երիտասարդ էր ու Լէվինսըն կը կոչուէր: Հետապային մեր ընտանեկան բժիշկը եղաւ՝ ու զեռ է:

Այն օրերուն ամէն ինչ լուս էր, բայց գեղին նկարագրերը, անցնող տարի-ներուն հետ՝ փոխուեցաւ. փոխուեցան մա'նաւանդ մարդերը, երբ երկաթու-ղին տեղ գետնուղին մեր ազուոր գեղը հասաւ... Այն ատեն երկաթուղիի կայարանը, իբրեւ այլեւս անդէտ ու անօդատակար, փակեցին: Առաջ, ձմեռը, կայարանի սպասման սենեակին մէջ, քարածուխ վառող կլոր փսրով վառա-րանին շուրջ հաւաքուած՝ կը սպասէինք գնացքին, որ յաճախ, մա'նաւանդ ձմեռը, տեղացող ձիւնին կամ մեքենական մանր խանդարումներուն պատ-ճասաւ, քիչ մը կ'ուշանար:

Ինչպէս ըսի, այս բոլորը փոխուած են հիմա, բնակչութեան որակն ալ, քանակն ալ, չըջապատն ալ, կարծես՝ օ'ղն ալ...

Օր մը, «կուռնիներ» ու խորդացող փսրոզներ եկան, փոզոյնները լեց-ւեցան կապուտ դարձադեպտ հազած աշխատաւորներով, աղմուկով ու փո-չիով. ետքն ալ հրեաներով...

Հայ չեղած տեղ կա՞յ, որ եկողներուն մէջ հայեր ալ չըլլային. կա-յի՞ն, բայց մենք որեւէ յարաբերութիւն չունինք անոնց հետ, թէեւ գիտենք, թէ հայ են: Զանազան վաճառատուններու մէջ եւ նորարարական խանութր, անոնց իրարու հետ հայերէն խօսիլը լրած ենք ու ջանացած, անտարբերու-թիւն կեղծելով, իրենցմէ դազանի պահել, թէ ըսածնին կը հասկնանք:

Անոնց մէջ տիկին Արաքսի անուն կին մը կայ, գիրուկ. դրեթէ կլոր: Բերնին մէջ գեղին ոսկիով պատուած երկու ակոյ ունի: Ամէն տեսնելուս՝ բերանը բաց է, կա՞մ տկուաներու ոսկին ցոյց տալու, եւ կամ՝ խօսելու հա-մար:

Կը խորհէի, թէ ան դիտ չի ճանչնար, հայ ըլլալէս լուր չունի. բայց սխալը եմ. հետապային պարզուեցաւ, որ ան դիտ օր մը տեսեր է՝ գնացքին մէջ՝ հայերէն լրացիլը մը կարդացած պահուս, ու եղբակացուցեր, թէ հայ եմ:

Գիւղէն քաղաք երթալ որոշած օրս, երբ գնացքը եկաւ ու գուռները փակուելու վրայ էին, տքայով, հեւալով, կարմրած ու շնչատ, եկաւ ներս ինկաւ, ու շխտակ, հակոտակ որ գնացքը դրեթէ պարապ էր, քոյս տեղ դրա-

ւեց : Իրականութեան մէջ դուսները փակուած էին ու գնացքը ճամբայ ելլելու վրայ էր , երբ գոնաքիտրը անսու գայն ու բացաւ դուռը , որ ներս գայ : Ճամբորդատար կատրեբու պատմութեան մէջ նախընթաց չունեցող գէպը մը :

Ապշեցայ : Գացի մարդուն քով ու բռի , թէ շտա գովելի ու օրինակելի բան մըն էր , որ բրտա ինք :

— Ի՞նչ բրի որ :

— Գոցած դուռը նորէն բացելը այդ տիկնոջ համար : Ուրիշ անգամներ , պատահած է , որ սաքիտ մէկը ներքը , միւսը՝ դուռը , դուռը փակուած է ու ես քիչ մնացած է , որ . . .

— Որ ի՞նչ :

— Ինչը կա՞յ : Բիչ մնացած է , որ կեանքս վրայ տամ :

— Ես նման բան չեմ ըրած :

— Խօսքս ընդհանուր վարուեցողութի մասին է . ու գոն գովելի բացասութիւն մըն ես :

— Եստ մի՛ գովեր զիս : Ուշ համեող այդ կնոջ համար դուռը բացի՝ սրբօճեա եզացի , թէ կ'անապարէր , ու ես իրեն պէս տարեց , ճերտնի մայր մը ունիմ :

— Բա՞նեմայնդէպս , ձեր արարքը սշինչ կը կորսնցնէ իր մարդկայնութեան :

Հարցը փակուած համարելով՝ գացի նստեցայ տեղս :

— Մարդը ի՞նչ կ'ըսէր , ինչո՞ւ գացիր մօտը , — փափաքեցաւ զիսնալ ուղեկիցս :

— Գացի զինք գովեցի ձեր սաքե փակուած դուռը բանալուն համար ու ճարհակալութիւն յայտնեցի . բաւ , թէ դուռը բացաւ , որովհետեւ ձեզի նման ճերտնի , տարեց մայր մը ունի :

— Վա՛յ քէօփէ՛կ : Այդպէ՞ս բաւ : Եանը կերած ապուրի՛ն նայէ . . . Եո՛ւն շոն որդի՛ : Մենք ժամանակին , Երկիր , խենթ կով մը ունէինք , կաթը կու տար , ետքն ալ՝ քէօփէ՛ մը տարով կը թափէր . իշքէ այդ մարդը Երկրի մէր կոփուն նման է : Կերած ապուրի՛ն նայէ , ինք ալ ինծի պէս ճերտնի մայր մը ունի եղե՛ր : Ձիս ճերտնի շինեց , բխթիար մօրը տարեկից բրաւ , վա՛յ չուն , վա՛յ . . . Էկէր ինծի աղէկութիւն ըրած , տուռը դոցուեյէ ետք ինծի համար բացած շրջար , կ'երթայի քովը ու բերնին համը կու տայի : Ինչ որ է , շունը հաջերով եկեղեցին չի պղծուիր : Հիմա ծանօթացնեմ ինքզինքս . ես քու հայ բլլարը շատո՞նց կիտէի , ստոր համար էր , որ շիտակ քովը եկայ ու հստայ . . . : Անգամ մը հոս , առ փակոնին մէջ , դագէթա կարգալը տեսայ : Գուն իմ անունս անգամ չեա բա՞ծ հաւանարար : Լուր իսկ չունիս , թէ հայ եմ : Անունս Արաքսի է : Կիտես , Արաքսի անուն գեա մը կայ Հայաստանի մէջ , իշթէ ես այդ Արաքսին եմ . սիրտս մեծ է , բարութեան ջուրերս պա՛լ . . . : Ասանք ինծի Բաքսի կ'ըսեն , Բաքսի է եղեր , Արաքսի է եղեր՝ մեծ տարբերութիւն մը չ'ընեն , մեր մեծ գետին ջուրերը չեն պակսի՛ր , իրենց ճամբան չեն փոխե՛ր . . . : Ձեա հարցներ քի , սասնկ աճարարանքով ո՞ւր կ'երթամ . կ'երթամ հիւանդանոց՝ տարջնա աղջիկը անսնելու պէտքի ունեցաւ : . . . Ըսի քեզի քի , ես հրամանքիդ հայ բլլարը շատոնց կիտէի , քեզ ամէն տեսնելու «սա ի՞նչ շնորհքով մարդ է» կ'ըսէի ինքնիրենս : Օր մը մեր Ենթահիկին հեա էի , Պլուստինիտէյլ շափիկի կ'երթայինք , երբ կրկին հանդիպեցայ ձեզի : Կոջը հեա տեղ մը կ'երթայիք : Կինը էր քովինդ , չէ՞ . . . : Կուզէ նէ՛ թող ուրիշն բլլա՛ր . . . : Ես նման խնդիրներու մէջ լայնամիտ եմ : Մէյէր քի Ենթահիկ

կը ճանչնայ եղեր քեղ: Հրամանքիդ համար բաւ, թի գրող-կարգացող ես. եթէ իրաւ է՝ Աստուած իմաստութիւնդ աւելցնէ, հնդէ քիթնուրերնէդ յայտնի էր, թի սովորական մէկը չես: Կինդ ո՞րտեղացի է, Պոլսէ՞ն է, հնդէ գաւառացիի չէր նմաներ: Օր մը Ալեքսանդր էի դացած մանր-մունր բաներ մը դնելու, հոն հանդիպեցայ իրեն: Քիչ, մա՛ղ մնաց երթայի քոյր ու ծանօթացրնէի ինքզինքս ու ջուխտ մը խօսք ընէի հետը: Ծնորհիկը, որ հետս էր, չթողո՞ւնց: «Կեցիր տեղդ», բաւ: Ինչո՞ւ՝ խելքս չհասա՛ւ: Ծատ խօսք մտիկ ընող մէկը չեմ, բայց իր խօսքը մտիկ բրի: Տուներնուդ տեղն ալ գիտեմ: Ծատո՞նց է, որ աս գեղն էք: Տունը ձե՞րն է: Մենք չորս տարի է հոս ենք. չորս տարին ալ քիչ մը անցաւ...: Էն առաջ եղբայրս եկաւ, ետքն ալ՝ մենք: Հոս հայ խալիքի մը կար, գաւալըն, քանրչորս ժամուան մէջ մեռաւ: Խեղճ կինը ահապին տունը ի՞նչ պիտ' ընէր. ծախեց, ելաւ մէջքէն: Մենք կինեցինք: Եղբայրս Սանտրսի վրայ օթօ նսրոյելու տեղ ունի. «Չարդ օթօ շալի» է տնունը: Դուք օթօ ունի՞ք: Եղբորս մուշտերի դտնել չէ հարցնելուս պատճառը: Թէեւ, լաւ կ'ըլլայ քի, եթէ պէտք ունենաք՝ երթաք իրեն. առաջնակարգ մեքենիք է. խղճամխտ ալ:

«Ես հիմա կ'երթամ հիւանդանոց՝ տարջն աղջիկը տեսնելու: Քանի մը սրասխոն եաքը Սէն Քլէր հիւանդանոցն է: Թէեւ կաթովիկ են, բայց խղճամխտ ու մաքուր հիւանդանոց է: Հա՛, կ'ըսէի, թի հիւանդանոց կ'երթամ տալոջն աղջիկը տեսնելու: Չաւակ ունեցաւ: Լուսերու պէս դաւակ մը: Ինք երջանիկ է, բայց իր ծնողքը՝ չեն...: Չօնախր հօրով-մօրով ըլլայ նէ՛՝ ուրի՛շ համ կ'ունենայ, ամուսնութեան մէջ ծնած ըլլայ նէ՛՝ ընդունելի կ'ըլլայ. չէ նէ՛՝ մե՛ղք կը համարուի: Աննան կարգուած չէր...: Չենք գիտեր, թի իբր դաւկին հայրը ո՞վ է...: Հիմա բան մը պիտ' բռնեմ՝ չես հաւատար, իրենց ընտանիքէն հին խափա մեծ հայրն էր, որ աղջկան կողմը բռնեց, չօծուխը բեքէք տուն, որ տունը չէննա՛յ, բաւ:

— Տուներնիս ի՞նչ ունի, չէն չէ՞, — բաւ տալլա:

— Վանքի կը նմանի: Խելքս հասնելէն ի վեր աս տան մէջ երեխայի լաց ու ոտքի թալրոց չէ լսուած, չոր չէ լուացուած ու չորցուած...: Ես ասօր կամ, վազը չկա՛մ, դիչերները երբ մսիմ, կ'ուզեմ ծոցս տաքուկ մէկը ունենալ...: Անին մեր Թիկէրին կտարն է, բերէք տուն. բերէք տուն՝ ու ալեմին բսէք, թէ կարգուած է սէլգմէնի մը հետ, բսէք, որ ամուսինը, դործով, միշտ գուրսերն է, առարկեց ծերուկը:

— Կը հաւատա՞ն այդ սուտին, — հարցուցինք:

— Կը հաւատա՞ն, ինչո՞ւ չէ՞...: Մեծ երկիր է, ո՞վ որո՞ւ...: Ծունը իր տէրը չի ճանչնար հոս...:

— Ըսենք, թէ օտարները հաւատացին մեր բաժին, բայց հայե՞րը...

— Ա՛, հող ալ դուք իրաւունք ունիք, — բաւ:

— Հիմա խնդիրը հոս է հասած, իրենք իրենց դաւկին չեն ուզեր տէր ըլլալ, քս առանկ բան կ'ըլլա՞յ...: Հի՞՞ մը ճիշէր չունին ասոնք...: Որոչեցի բեռը ես վերցնել, վրաս առնեյ...: Դեռ չեմ գիտեր քի, երբ հիւանդանոցի օրերը լմնանն ո՞ւր պիտի տանիմ գոյն. բայց Աստուած մեծ է, բան մը կ'ընենք, Աստուած տուռ մը կը բանայ...:

Մտքէս անցաւ, որ իրեն հարցնեմ, թէ տղան, երեխային հայրը լուր ունի՞, թէ ի՞նչ կ'անցնի-կը գտնայ, տէս ըլլալ չ'ո՞ւզեր իր երեխային, իր սիրածի՞ն... բայց մինչեւ այս հարցումին մտքիս մէջ ձեւաւորելս, խօսակիցս նորէն սկսաւ.

— Մեծ հայրը Անի կը կանչէր Աննան, որ ամերիկացի տղու մը հետ

կ'երթայ եղեր՝ առանց դիտնալու, թէ ան արդէն կարգուած է, զաւակներու ալ՝ տէ՛ր: Երբ մեր աղջիկը օր մը կարգուելու խօսք կը բանայ, օտար փիւնը երդում-պատառ կ'ըլլայ, զի ինք արդէն կին ու զաւակներ ունի, բայց զինքն է, որ կը սիրէ, առանց իրեն չի կրնար սպրիլ, եւայլն, եւայլն:

«— Որ այդպէս է, բաժնուէ կնոջմէդ՝ ու ամուսնացիր հետս, — կ'ըսէ մեր աղջիկը:

— Թող զաւակներս քիչ մը մեծնան՝ այդ ալ կ'ընեմ, — կ'ըսէ տղան:

«Սեղճ Աննան քանի՞ տարի սպասելու էր, որ այդ մարդուն փիճերը մեծնան...: Այդ մեծնայը՝ վերջ չունեցող դորձողութիւն մըն է: Խօսքը մեր մէջ, արդէն եթէ շատ սպասեն, կը կշտանա՛ն իրարմէ. ես այդ բանը շատ լաւ դիտեմ: Իմ էրիկս ալ, երբ կարգուեցանք, կ'ըսէր զի, խենթի պէս կը սիրէ զիս, բայց աչքը միշտ ուրիշներու կնկան վրայ էր, թէեւ, ի՞նչ հողիս սեւցնեմ, բնաւ անհաստարմութեան մէջ չբռնեցի զինք: Ան օրերուն նաեւիլ խախտ էինք, չունէինք մէկը, որ մեզի խրատ տար...: Վերջ ի վերջոյ ինկանք դատարան: Հելպէքտէ մեզի հարցուցին, թէ ինչո՞ւ բաժնուիլ կ'ուզենք»:

«— Միսքրը ճրճ, բսի (ան ատեն աղէտ էի ու խապար չունէի, զի Ամերիկայի մէջ զատիին «եւր անըր» կ'ըսեն), Մի'սթըր ճրճ, բսի, էրկանս աչքը միշտ ուրիշներու կնկան վրայ է, երբ թելսիթընին առջեւ նստի, կը դարձնէ կոճակը, մինչեւ որ մէջը աղուօր՝ կամ չիյտեմ ո՛ր տեղերը բաց աղջիկ մը կամ կին մը դանէ, ալ ատկէ ետք, եթէ կրնաս նէ՛ փրակրամք փոխէ՛...»

«— Եղած-չեղածը ա՞յդ է, — հարցուց զատին:

«— Եէս, միսքրը նրն:

«— Որ այդպէս է, դացէք տուն ու իրարու մանր-մունր թերութիւններուն աչք պոցեցէք, — բաւ զատին, — կրներու նայելու սոփորութիւնը հաւանաբար իր ամուրիութեան օրերէն մնացած սոփորութիւն մըն է. այն օրերէն՝ երբ հարսնացու կը փնտոէր...: Ըսել է քեզի հաւանք է, որ հետդ ամուսնացեր է: Հպարտ չե՞ս ատ բանին համար:

«Սեղքի մօտ դտայ մարդուն ըսածը: Գացինք տուն ու միասին ապրեցանք մինչեւ լուսահողիին մահը: Զաւակ չունեցանք. ո՛չ թէ իր կամ իմ չուզելովս... Տէրը չկամեցա՛ւ:

«Ամուսինիս մահով մնացի բոլորովին միեակ: Ա՛լ մէկը չունէի, որուն կարենայի բանալ սիրոս, կապուեցայ տալմըս ու իր զաւակներուն: Երեք հատ են: Երեքն ալ աղջիկ: Տախա չիտակը եթէ կ'ուղես, փափաքեցայ, որ տալս անոնցմէ մէկը ինծի տայ, որզեզրեմ՝ ու ապրի հետս, շէնլիք ըլլայ: Զտուա՛ւ: Տուօս բաց է առջեւդ, բաւ, ուղած ատենդ եւ ուզածիդ շափ դնա՛-եկուր, բայց կ'ուզեմ, որ իմ զաւակներս գիշերը պատկին իմ կտուրիս տակ:

«Ղուրպան ըլլամ Աստուծոյ զօրութեանը, հիմա կ'երթամ տէր ըլլալ իր աղջիկներէն մէկուն՝ ու թստանր...: Աս աշխրքիս մէջ խելքէ-մտքէ չանցած բաներ կը պատահին...: Էրկանս մահէն ետք, կիտես, մենք՝ հայերս քիչ մը շատ կը սիրենք իրար բամբասել, իրարու միս ուտել...: Բան չեղաւ, որ չըսեն ետեւէս...: Հո՛յս: Տայս ալ, իր ամէն լսածին հաստաց: Իրր թէ իր անմեղ աղջիկներուն զէջ օրինակ կմ եղած...: Մեր բանակոխները վերջ չունեցա՛ն: Նոյնիսկ օր մը հասկցուց, որ ո՛վ իրենց չերթա՛մ...: Վա՛յ՝ ասոր նայեցար, վա՛յ՝ անոր նայեցար...: Տարիներ ատամջ, երբ ամուսինէս բաժնուելու համար դատարան ինկած էինք, զատին, զիս համոզելու համար, ըսաւ, թէ «Աստուած երկու աչք ու մէկ բերան է տուած, որ երկու անդամ նայինք ու մէկ անգամ միտքն խօսինք»: Բայց իմ տալս ատոր չէր հաստար, մէկ անգամ կը նայէր ու երկու անգամ կը խօսէր...: Ի՞նչ երկու անգամ,

տանն անդա՛մ կը խօսէր... Այնպէս մը կը յարձակէր վրաս, որ կարծես թէ իր աղջիկներուն ձեռքէն բռներ ու առաջնորդեր եմ, մեղա՛յ, մեղա՛յ, բարանո՛ց: Խնդիրը այն է, որ անոնք, իր աղջիկները, այդ բռներուն մասին շատ աւելի բան գիտէին, քրնձ ևս ու ինք:

«Բանի մը ամիս առաջ, երբ տեսայ, որ աղջիկներէն մէկուն հալը հալ չէ, ծնողքին տչքը բացուելէ առաջ, դայն մեր ասուր ճաշի կանչեցի, ուտել-խմելէ ետք, խօսք բացի ու թեխադրեցի, որ իմ ծախսովս ելլենք, երկուքով, քէպուիլը հալալի երթանք. հոն սղաաթի իր ձմերուկէն, ու մարդ-մարդա-սանք բան չխմացած՝ դառնանք տուն: Սասկելիքը համաձայն չեղաւ: Մօրա-քայր, բաւ, ո՞ր դարու մէջ կ'ապրիս...: Հիմա շամուսնացած՝ դաւակ ու նենայր ամօթ չէ՛, ևս ուղեւթ յղի մնացի, Եթէ դաւակ ունենալ չուզէի՝ հապր կը գործածէի բնկերու հիներուս պէս...»

«Բնչ բլի՛՝ չկրցի համոզել...: Հիմա կ'երթամ իրեն ու գաւկին տէր բլլալ: Ապուշ տալս իր գաւկին երեսը տեսնել չ'ուզեր. հայրը՝ ամէն բան ձգած է կնճը կամքին ու գատողութեան: Ասջի օր, երբ հիւանդանոց դացեր էի զինք տեսնելու, հարցուցի, թէ երբ հիւանդանոցէն ելլէ, ո՞ր երթալու միտք ունի:

«— Պետութիւնը, — բաւ, — մեզի պէս աղջիկ մայրերուն համար տեղ պատրաստած է, հոն կ'երթամ:

«— Գիտե՞ս թէ գաւկիդ հայրը ով է, լուր ունի՞՞ վիճակէդ:

«— Երկար տանն է չեմ տեսած զինք ու լուր չունի, թէ գաւակ եմ ունեցած: Փախաք ալ չունիմ զինք տեսնելու:

«— Ար այդպէս է, իմ տունս կու գա՞ս, ձա՛ղս, վարդի պէս կը նայիմ քեզիս:

«— Եթէ աս քաղաքին մէջ չ'ըլլայիք, կու դայիք»:

«Հասկացայ: Լուսաստղի էրիկս երբ մեռաւ, բաւական մեծակալ գումարով ապահովագրութիւն մը ձգեց ինձի: Գանձեցի՝ ու գումարը, առանց ձեռք դարնելու, սրահեր եմ: Պէտք չունեցայ: Մտաւրած եմ մօտակալ քաղաքի մը մէջ տեղ մը վարձել, որ երբ ժամանակը գայ, երեքով հոն երթանք: Ժամանակի մը ետք, երբ վստահ ըլլամ, թէ մեզի նկղութիւն մը պիտի չտան, տալոջս ալ կ'իմացնեմ տեղերնիս: Եթէ Տէրը կամենայ, մինչեւ այն տանն ձագուկս ալ բաւական մը մեծցած կ'ըլլայ: Կր տեսնե՞ս, ձագուկս ըսի: Արդէն տէր բլլալ սկսած եմ անոր: Աման, տեսնելու բա՛ն է, ի՛նչ անուշիկ է, չտեսնուած տնուշիկ, հաւատա՛, իմս ըլլալուն համար չէ, որ անուշիկ է կ'ըսեմ...: (Հոս ձայնը ցածցուց ու նայեցաւ շորս կողմը): Կ'ըսեն քի ֆիլեերը ազուր ու խնդրցի կ'ըլլան նէ՛՝ բան մը կ'իտե՛ն, իրաւունք ունին, անուշիկ, անուշիկ բան մըն է, որ ուտելը կու գա՛յ, սիրտդ կոխելը կու գա՛յ...: Ապուշ տալս չի գիտեր, թէ իր պիտութեան պատճառով ի՛նչ բանէ է գրկուած: Գերիդ որ տանես՝ վար դնելը չի գա՛ր...: Ախորժակով, քիչ մը շատակեր ձագուկ մըն է. բունին մէջ խի բան մը ծծելու վրայ է, մօրը կաթն ալ, մեր բախտէն, պո՛ւ է: Նըրաւերը, որ անդամ մը գրկերնին տանեն, ա՛լ վար դնել չեն ուզեր: Պարսն Հայկազուն — անունդ այդպէս է, չէ՞, այդպէս ըսին ինձի — Աստուած վիւայ, մարդու շարքը չեմ կամեցած, չեմ հասցուցած, միշտ եղած եմ իմ հալիմ՝ ու ևս իմ եզովս տապկուած: Կր կարծեմ, թէ բարին Աստուած այս կարգադրութիւնն ըրաւ, որ մուրաւարդ չ'մեռնիմ:

«Գիտեմ. քեզմէ խօսք գուրս չ'եկի: Բանի որ այսքանը ըսի, լրացնեմ խոստովանութիւնս, բնեմ մնացածն ալ, որ սիրտս հանդարտի: Մեր ամուսնութենէն քանի մը տարի ետք, երբ տեսայ, թէ ամուսնէս յոյս չ'կայ, ուղեցի

զինք երջանկացնել, գիրկը երեխայ մը տալ... : Երկուր վարանեցայ : Օր մը նոյնիսկ գացի Եկեղեցի ու համբերութեամբ սպասեցի ատարակուն : Երբ ա՛յ մարդ շնոց ներսը, մոմ մը վառեցի ու ծունկի եկայ Աստուածածնայ պատկերին առջեւ, անոր պատմեցի երազներս եւ ուղղութիւն խնդրեցի :

«— Դուն ալ մայր ես, հասկնալու ես վիճակէս, — ըսի...»

Երբ այս բաները կը պատմէր, աչքին մէկը չոր էր, միւսը՝ թաց : Արցունքը սրբելու մտայ էր, երբ տեսաւ, թէ հասեր էինք յիսունրմէկերորդ փողոցի դեռնուղիի կայանը, ուր պէտք էր որ ինք բաժնուէր Սէն Քլէր հիւանդանոցը երթալու համար :

— Քա մա՛ւյ, տեղ ենք հասեր, — ու նետուեցաւ դուրս՝ դուռներուն փակուելէն առաջ :

Շարժիլ սկսող կառաչարի պատուհանէն հետեւեցայ իրեն : Փլաս փարձին միայն անշարժ կեցած, սպիտակ թաշկինակով մը կ'աշխատէր չորցնել արցունքները :

ԱՐԱՄ ՀԱՅՆԱԶ

Յ. Պ Է Ր Պ Է Ր Ե Ա Ն

Ծ Ր Զ Ա Դ Ա Ր Զ

Մ Ի Ր Ե Ր Գ

Եւ շարունակ դուն հագուստներ կը փոխես
եւ գունաւոր կեղծամներ:

Կարծես ծիծերդ գամուած են
եւ թեւերդ ազուցուած են
— գեղագիտական գործողութեամբ մը —
ու կը բուխ անիրական:

Հակառակ անոր, որ աչքերդ մեռած են,
անմարդկային իրենց ստոնութեամբ,
մարդկային են
աւելի քան երբեւիցէ:

Չորցած երկինքներ եւ չորցած ծովեր:
Խոչափողային հեռաւոր ձայն մը:
Իսկ հոգին վրայ չէ որ կը կոխես:
Ամլացած եւ սպառած են երակները անդերկրեայ:
Այստեղ ոչինչ կը բուսնի:

Արուստական ծաղիկներով կը զարդարենք մերկ ռասերը նշենիի:
Կը ձեռացնենք՝ անծանօթներ ենք տակաւին եւ կը յուսանք շոպլօրէն:
Ամբողջ օրեր հանդիպել կը խուսափինք եւ կը մեկնինք օտար տեղեր,
ապա կու գանք նոյն խօսքերը շնչելու: Հովը ձայնս կը կորսնցնէ:

Հակառակ որ գեղեցկութիւնդ կը թօշնի,
ո՛վ սիրելիս, կը հաւատաս կարծես հիմա,
թէ տողերն այս պիտի մնան անջնջելի
եւ իրենց հետ՝ թարմութիւնդ պիտի մնայ:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ԽԱՂ ՄԸ

Զորքած արիւն կայ այստեղ
 Փոշին արդէն բաժակներուն կը հանգչի՝
 բազկաքսոներ
 ծածկուած են
 պատանֆներով սպիտակ :
 Թագուհին, նախ՝
 հանդերձները պէտք է հագնի,
 որ ճանչցուի
 Էւ հետեւիս ֆայլերուն :

Եթէ դիտես
 իր աչքերուն
 սարսոզ փայլը մեռելային,
 Էւ զարմանաս, թէ դիակներն
 Է՞րբ սկսան մեր շուրջ պարել
 (միշտ հո՞ս էին)
 արդէն տեսնել սկսած ես :

Թագուհին հետեւիք -
 պիտի մտնես պարտէզները տարօրինակ :
 Աւագաններ
 այնտեղ ծածկուած են ցանցով :
 Լանջապահով ու գեղարդով ասպետներ
 նիստ ունին հիմա,
 Էւ գրիչներ կ'արձանագրեն
 խօսքերը իրենց՝
 պատմութեան համար :
 Նոր օրէնֆներ լոյս կը տեսնեն թերթերուն :

Կը պարպուին
 ժամացոյցներն աւազի :
 Զորքող-չորքող հագուստներու
 հօտը արդէն կը տարածուի :

Լաւ է իբրեւ
 հերետիկոս

աղուէտադրուշմ՝ ֆակտիդ կրել
 եւ ախորտիլ,
 քան թէ փոշի շնչել անկերջ

այստեղ մնալ
 եւ համբասնալ:

ԿԱՌՈՒՅՈՒՈՂ ԵՐԿՆԱՔԵՐԻ ՍԸ

ձերմակ լոյսեր, աչքեր կարծես՝ ֆակատին,
 լոյսի պակ. որ աւելի
 կը բարձրանայ ամէն գիշեր,
 մթնակապոյտ ու քափանցիկ
 գիշերին մէջ:

Կարմիր ու դեղին
 սաղաւարտ կապած՝
 գործառքները, որոնք կ'աշխատին
 լուսարձակներու
 ծաղիկներուն մէջ՝
 միջնադարեան սապետներ չեն:
 Ոչ ալ արշաւող
 վերելակները՝
 հրեղէն ձիեր:

Քայց աղջիկը կզմինտրէ,
 տիւ եւ գիշեր
 երազն իրենց կը խլէ
 եւ կը բարձրանայ
 մութ երկինքին մէջ
 պսակով լուսէ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Մ. Ի Շ Խ Ա Ն

ՍԱՌՆԱՐԱՆԷՆ ԵԼԱԾ ՄԱՐԴԸ

(Թ Ա Տ Ե Ր Ա Խ Ա Ղ Զ Ո Ր Ս Ա Ր Ա Ր)

Բ. ԱՐԱՐ

ՆՈՅՆ ՏԵՍԱՐԱՆԸ

1.

Երբ վարագոյրը կը բացուի, թոմ Սմիթ եւ խնամակարը նստած են սեպանի մը շուրջ, խմիչքի բաժակներու առջեւ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Կենա՛ցդ, թոմ. Ի՛նչ լաւ ըրիր, որ եկար, խաւար գարէն ցատկեցիր լոյսի դարը:

ԹՈՄ.— Ներողութի՛ւն, մեր դարը բնու խաւար չէր. մենք մինչեւ տնդամ լուսին վաղինք:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Լուսին երթալն ալ բա՞ն մըն է: Մենք հիմա լուսինը վերածած ենք վաղինոյի եւ երբեմն կ'երթանք հոն սուլէթ խաղալու:

ԹՈՄ.— Կը տեսնեմ, թէ կեանքը կանդ չէ առած իսկապէս: Երբ ես ստոնէ անկողինիս մէջ կը քնանայի, մարդիկ շարունակած են խաղալ, երգել ու խնդալ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Մտնաւանդ յառաջգիմել. հսկայաքայլ յառաջդիմել: Մեր հնարած նոր մեքենաները եթէ տեսնես՝ գլուխդ կը դառնայ:

ԹՈՄ.— Իսկ ես ինչո՞ւ կը կործէի թէ ամէն բան ստուած է ինձի պէս...

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ի՛նչ միամտութիւն... Ամէն բանէ առաջ ես պէտք է քեզի ցոյց տամ մեր մարդամեքենաները. ուղղակի հրաշալիքներ են: Եթէ դիտնաս՝ Ի՛նչ ճարտար դործեր կը տեսնեն: Կը բաւէ որ կոճակ մը կրխես:

ԹՈՄ.— Գիտեմ, տեսայ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (անակնկալի եկած).— Ո՞ւր, Ե՞րբ:

ԹՈՄ.— Հո՛ս, շուրջս, արթննալէս ի վեր, ամէն օր:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (խնդալով).— Ատոնք մարդ են, թոմ, մարդամեքենայ չեն:

ԹՈՄ .— Ինչպէ՞ս կը տարբերէք:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Կտտա՞կ կ'ընես: Ձեր դարուն մտրդը ան էր երևի, որ պարապ նստած՝ ժամերով համբի՛չ կը քաշէր: Մենք ժամանակ չունինք երազելու. մենք կը յտռաջդիմենք: Ի դէպ, սառնարանէն դուրս դալդ շաբաթ մը եղաւ. չէ՞ս ձանձրանալ անդործ նստելէն:

ԹՈՄ .— Ես անդործ չեմ. ես կեանքը կը շնչեմ, կը համտեսեմ, կ'ապրիմ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Արձակուրդդ դեռ երկար պիտի տեսէ՞:

ԹՈՄ .— Որքան որ կեանքը տեսէ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Սիրելի Թոմ, այդպէս չ'ըլլար: Ապրելու համար դեռ մը պիտի ստանձնես: Պէտք է դորձես, մազես, դրամ շահիս:

ԹՈՄ .— Ո՛չ, ո՛չ. ես այդ բոլորը ետիս ձեռքի, դար մը անդին:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Բոլո՞ր դարերու նշանարանն է դրամը:

ԹՈՄ (անտարբեր) .— Պէտք չունիմ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Գիտեմ՝ պէտք չունիս, հարուստ ես, բայց ստանց նոր հարստութիւններ դիզելու կեանքը իմաստ չ'ունենար:

ԹՈՄ .— Ձեզի համար այդքան պա՞րզ է ուրեմն կեանքին իմաստը: Դրամո՞վ կը մեքջանայ ամէն բան:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Դրամը ուժ է եւ յտռաջդիմութիւն. իսկ ժամանակը սակի է:

ԹՈՄ .— Գիտեմ, շա՛տ հին խօսք է ըսածդ. նոր բան մը ունի՞ք:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Ամէն ինչ նոր է շուրջդ, Թոմ:

ԹՈՄ .— Ես ճշմարտութիւն մը:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Դրամը ի՞նքը ճշմարտութիւն է, ներկայ դարու յառաջդիմութեան կորիզային ուժը:

ԹՈՄ (երագուն եւ մեծախօսելու ձեւով) .— Ողջ ըլլալ եւ տեսնել արեգակին լոյսը, սղջ ըլլալ եւ շնչել, սղջ ըլլալ եւ սիրել... հոյսկոտ է եւ լայնօրէն բաւարար:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Թոմ, պէտք է յարմարիս միջամայրիդ: Միջամայրին չ'յարմարողը կենդանի չի մնար, կ'անհետանայ:

ԹՈՄ (սքափելով) .— Այսինքն ի՞նչ պէտք է ընեմ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Պէտք է մտածես դորձի մը մասին: Ժամանակն է, որ միտտին անդամ մը նայինք սա միլիոններուդ հաշիւը: Դուն ստոյգ դիտե՞ս ինչ ունենալդ: Քանի՞ տարեկան մարդ ես:

ԹՈՄ (անտարբեր) .— Ձեմ դիտեր:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Կը տեսնե՞ս, անորոշութեան մէջ ենք: Չ'ըլլար այսպէս: Կը ստուգենք ամէն ինչ եւ յետոյ միտտին մեծ ձեռնարկ մը կը հիմնենք:

ԹՈՄ .— Գործն ու ձեռնարկը դիս չեն հետաքրքրեր:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (հիասքափ) .— Թո՛մ, դուն ստանարան մտնելէ առաջ վարժապե՞տ էիր:

ԹՈՄ .— Ո՛չ, ճարտարապետ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ .— Միշտ այսպէս օղի՞ն մէջ էին շինած շէնքերդ... Լսէ, Թոմ, ջուր բարիբիւլ համար կը խօսիմ: Ունեցածներուդ վրայ շտա աչք կայ: Այդպիսի կոչուածներուն թիւր օրէ օր շտանարու վրայ է. ամէնքն ալ քեզմէ բան մը կը յուսան:

ԹՈՄ .— Թող յուսան, աւելի լաւ:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Դուն 20րդ դարու մարդոց միամտութիւնը ունիս .

Թոյլ չեմ տար, որ քեզ շահագործեն :

ԹՈՄ.— Ինչո՞ւ, ձեր դարու բնակիչները դայլէ՞ր են թէ աղուէսներ :

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Մի՛ մոռնար, որ քեզ չըջատատող մարդոց խելքը մեծ տառերութիւն մը ունի քու վրայդ . հարիւր տարուան ճամբայ կտրած է : Մինչեւ որ հասնիս ետեւէն . . .

ԹՈՄ.— Ես ալ կտրած եմ :

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Այո՛, բայց ի՞նչ ձևով : Ներկայ չունեցած՝ ապա-
դայ ունեցար : Կին չունեցած դաւա՛կ ունենալու այէս բան մը :
Ո՛չ, Թոմ, քու կայութիւնդ շատ խախտու է : Բայց մի՛ վախ-
նար, ես կողքիդ կեցած եմ, ես քեզի նեցուկ եմ ամէն տեղ
(ցոյց տալով հորը մկարը) . ի սէր հանգուցեալի նուիրական
յիշատակին :

ԹՈՄ.— Շնորհակալ եմ :

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (ծոցի գրպանէն փանի մը քուղիքեր հանելով) .— Կը
մնայ, որ ստորագրես կարդ մը թուղթեր . ահա պատրաստ են
արդէն :

ԹՈՄ (վախցած) .— Ես թուղթ չեմ ստորագրեր . մեր տանը վտան-
գաւոր բան էր թուղթ ստորագրելը :

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Մի՛ վախնար, ես քեզի վտանգաւոր թուղթեր ստո-
րագրել չեմ տար : Կ'ուզես՝ կարդա՛ . պարզ լիազօրագրեր են :
Ինծի իրաւունք կու տաս քու գործերդ վարելու, չէքեր ստո-
րագրելու, դրամ քաշելու, վճարումներ կատարելու :

ԹՈՄ.— Այս բոլոր գործերը դո՞ւն պիտի ընես :

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Այո՛, ես պիտի ընեմ . դուն բնաւ պիտի չյոզնիս :
Դուն նստէ եւ կեանքը վայլէ քու հասկեցած ձևովդ : (Դառ-
նալով դէպի պառ) : Քեթի՛, նոր ուխտքի մը թոմին :

Մինչ Բեթի խմիչքը կը բերէ, ինամակալը գրպա-
նէն գրիչը կը հանէ, կ'երկարէ Թոմին եւ շատ սիրա-
լիք ժպիտով՝

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ.— Ստորագրէ՛, մի՛ վախնար, ստորագրէ՛ . մօտ ատե-
նէն կը տեսնես՝ մեր բնկերութեան գործերը ինչպէ՞ս կը բար-
դաւաճին :

Թոմ վարանելով կը համակերպի եւ կը ստորա-
գրէ : Ներս կը մտնէ Փիքըրս : Խնամակալը ուրախ
քուղիքեր կը ծալէ եւ գրպանը կը դնէ :

2.

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ (Փիքըրսին) .— Ճիշդ ժամանակին եկար : (Դառնալով
Թոմին) : Կը տեսնե՞ս այս մարդը, կրնայ ժամերով Պուտտայի
պէս նստիլ քեզի հետ եւ մտածել : Դէ՛, նստեցէք դուրս-դըսի

եւ միասին մտածեցէք: Ես երթամ կարգ մը խնդիրներ մեքենային տամ, թող լուծէ:

Փիթըրս. — Հարցեր կան, որ ոչ մէկ մեքենայ կրնայ լուծել:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ. — Յիմար հարցեր են ուրեմն: (Ծափ զարնելով): Քեթի', սիրտքի մըն ալ Փիթըրսին: (Կը մեկնի):

3.

Փիթըրս (տեղաւարուելով). — Չկրցայ քեզ ասանձին բռնել եւ հետք սանկ հինէն-նորէն զբոյց մը ունենալ: Շարունակ շրջապատուած ես:

ԹՈՄ (դժգոհ). — Գործի՞ մասին կ'ուզես խօսիլ:

Փիթըրս. — Ո՛հ, գործը զիս չի հետաքրքրեր... կեանքի՛ մասին: (Կարճ լուռութիւնէ մը ետք): Կը կարծես թէ միայն գո՞ւն ստանարանէն ելած ես: Շուքջիններդ բոլորն ալ ստանարանի ապրանք են, բոլորն ալ կը մտին, բոլորին ալ հողին ցուրտէն կը պողայ, բայց կը խորհին, թէ կը տաքնան եւ իրենք ղիլրենք խաբելու համար այս-քիմ կ'ուտեն կամ քոյա կը խմեն: (Բաժակը զարնելով թումի բաժակին): Կենա՛ցդ, Թոմ, խմենք չի՛ն երանելի ժամանակներու յիշատակի՛ն:

ԹՈՄ (զարմացած). — Ինչո՞ւ չես խմեր նոր ժամանակներու կենացը: **Փիթըրս**. — Նոր ժամանակները տեսնելու առիթ ունեցա՞ր բնաւ պատահանէն դուրս նայեցա՞ր. լաւ է, որ չնայիս, գլխու պրտոյտ կ'ուսնենաս:

ԹՈՄ. — 20րդ դարն ալ շատ արագ էր:

Փիթըրս (կը խնդայ). — Թոմ, ես պատմադէտ եմ, լաւ կը ճանչնամ բոլոր գարերն ալ: 20րդ դարը եզան սայլ է մերինին քով: Չեր երանելի ժամանակներուն երբ օդանաւ նստէիր, մինչեւ Փարիզ դռնէ ճաշ մը ուտելու տուն կ'ըլլար, այդպէս չէ՞:

ԹՈՄ. — Այդպէս է:

Փիթըրս. — Հիմա, սիրելիս, մէկ սաքս օդանաւ կը դնես, մինչեւ միւս սաքս ներս խոթես՝ հասած ես արդէն:

ԹՈՄ. — Չէ՛... դերձայնային է ուրեմն:

Փիթըրս. — Գերձայնայինին խօ՞սքը կ'ըլլայ... Հիմախուսն ինքնաթիռները օժտուած են հակաձողական մասնաւոր դործիքներով: Թոներ կշռող զանգուածը օդին մէջ կը դառնայ փետուր:

ԹՈՄ. — Խելքս չի հասնիր:

Փիթըրս. — Կարծես իմ խելքս կը հասնի՞... Է՛հ, ի՛նչ դար էր ձեր նշանաւոր 20րդ դարը:

ԹՈՄ. — Ինչէ՞ն գլտես:

Փիթըրս. — Ես մասնագէտ եմ 20րդ դարու: Մի՛ նայիր հոս նրտած ըլլալուս. ես անցեալին մէջ կ'ապրիմ: Գոց դիտեմ ձեր դարաշրջանը:

ԹՈՄ. — Եւ կը սիրե՞ս:

ՓիթըրՍ .— Ի՞նչ կ'ըսես, հրաշալի դար է 20րդ դարը, իր համաշխարհային պատերազմներով, հիւլէտկան սուժերով, իր հիփիներով, աղոց երկար մաղերով, ազլիանց մինի-ժիւփերով, հաշիշներով եւ ազատազրութեան ճամբուն վրայ սեքսին պայթեցած մեծ յեղափոխութեամբ:

ԹՈՄ (հիացած) .— Իսկապէս լաւտեղեակի կ'երեւիս:

ՓիթըրՍ .— Կը կտակածի՞ս. դուն անցեալէն կու դաս, ես անցեալին կ'երթամ: Ուրիշ խօսքով՝ ես կ'աշխատիմ յետադիմել:

ԹՈՄ .— Ինչո՞ւ կը յաճախես ուրեմն Ապագայացուցաներու Ակումբը:

ՓիթըրՍ .— Է՞հ, կը կտրծես թէ ամէն մտրդ ամէն բան իր ուղերթով կ'ընէ: Կեանքն ու զէպերը քեզ կը հրեն, կը սանին: (Յաճ ու խորհրդաւոր): Ապագան կը ստրտափեցնէ զիս, ապագան՝ այդ խորհրդաւոր անձանութիւն: Մինչդեռ անցեալը պարզ է, ծանօթ, յստակ. անցեալը զիբք է, կրնաս հանդարտօրէն թղթատել. անցեալէն վախ չկայ:

ԹՈՄ .— Քաղաքական կայսրութի՞ւնը ինչպէս կ'ընթանայ այս դարուն:

ՓիթըրՍ .— Երկրայինները լաւ են իրարու հետ, հաշտ ու միակամ. սակայն միմյուրակային պատերազմի սպաննալիքը կախուած է մեր գլխուն:

Քեթի կու գայ եւ սեղանին վրայ քիչ մը պիստակ կը դնէ:

Քեթի .— Ներեցէք, պարոն Սմիթ, ձի՞շղ է, որ ձեր ժամանակ աղջիկ-աղայ դաշտերը պտոյտի կ'երթային, կը նստէին աղբիւրի մը մօտ, ծառերու շուքին ներքեւ...

ԹՈՄ .— Ձիշղ է, Քեթի:

Քեթի .— Ի՞նչ լաւ... երանի՛ իրենց, երանի՛ այդ օրերուն...

ԹՈՄ .— Հիմա չե՞ն երթար:

Քեթի .— Հիմա դաշտ չկայ, աղբիւր չկայ, հիմա ժամանակ չկայ: (Կը վերադառնայ դէպի պառ):

ՓիթըրՍ .— Կը տեսնե՞ս, Թոմ, անցեալին ետեւէն հառաչօր միայն ես չեմ: (Բաժակը զարնելով Թոմի բաժակին): Խմենք, ա՛ս միայն մնացած է անսոփոխ. դանէ քիչ մը կը տաքցնէ:

ԹՈՄ (բաժակը վերցնելով) .— Ատիկա ինձի համար չափազանց կտրեւոր է. ես դարերո՞վ մտած եմ:

ՓիթըրՍ .— Եթէ մտտեր հողիից անցած է՝ այքոլէն օդուտ չկայ: Ես ալ կը մտիմ, Թոմ, եւ դիտե՞ս երբ... ուրախութիւններու եւ տոնախմբութիւններու ատեն. այնքա՛ն կը մտիմ, որ կը սկսիմ տխրել: Երբ կը տխրիմ՝ բացս կու դայ... դարմանալի է, չէ՞:

ԹՈՄ .— Իժիշկին դայե՞ր, տիպրեշքն չանենաս:

ՓիթըրՍ .— Գաղի, բան չհասկցաւ: Միայն կրնս հասկցած է կարծեմ:

ԹՈՄ .— Ինչպէ՞ս:

ՓիթըրՍ .— Կրնս յաճախ երեսիս կը պոտայ. «Դուն այս դարուն մտրդը չես. դուն հազար տարի առաջ ծնած պիտի բլլայիր»: Իբրևունք ունի. ես այս դարուն մտրդը չեմ:

4.

Ներս կը խուժէ տիկին Պարպարա եւ մաւտէ՞ն
սկսեալ բարձրաձայն խօսելով կ'առաջանայ :

ՊԱՐՊԱՐԱ. — Թո՛մ, ո՞ւր ես կորսուած. սասնկ բան կ'ըլլա՞յ : Շա-
բաթ մըն է երեսդ չեմ տեսեր. շա՛տ կարօտցայ. ինչո՞ւ չես
հարցնե՞ր՝ ո՞ւր մնաց տիկին Պարպարան :

ԹՈՄ. — Կը ներէջ, ես... մինակս...

ՊԱՐՊԱՐԱ. — Գիտե՛մ, գիտե՛մ : Այդ մարդը — խնամակալ է, ի՛նչ է
— քեզ սեփականացուցած է. դարձուցեր է իր գերին :

ԹՈՄ. — Միասին բաւական վայրեր այցելեցինք :

ՊԱՐՊԱՐԱ. — Մի՛ հաւատար, այդ մարդուն բոլոր ըսածներուն մի՛
հաւատար : Կրնայ օր մը քեզ մոխիրի վրայ նստեցնել : Արդէն
թաթը գրեր է վրադ : (Դառնալով Փիթըրսին) : Ճիշդ չէ՞ Ը-
սածս, Փիթըրս :

Փիթըրս. — Ես դատաւոր չեմ : Դուք՝ ազգականներդ ձեր հաշիւները
ձեր մէջ մաքրեցէ՛ք : (Փիթըրս կը մեկնի) :

5.

ՊԱՐՊԱՐԱ (մօտենալով՝ խորհրդաւոր) . — Հի՛մա աղջիկս պիտի դայ.
տեսնես ի՛նչ աղջիկ է. լոյսի կտոր : Եւ դարդացած, ազատու-
միտ, արդիական... ես քովը բան մը չեմ :

ԹՈՄ. — Ինչո՞ւ պիտի դայ :

ՊԱՐՊԱՐԱ. — Պիտի դայ, որ ծանօթանաք. ազգական չէ՞ք : Մենք
պէտք է հարաւ ըլլանք քու անունդ կրելիուս համար : Դուն
մեծ մարդ ես, մեծ գիտնական...

ԹՈՄ. — Ո՞վ բաւ :

ՊԱՐՊԱՐԱ. — Բոլոր թերթերը այդ մասին կը գրեն : Սմիթ անունը
մամուլի տոաջին էջին վրայ փոռուած է :

ԹՈՄ. — Կը ցաւիմ, ես գիտնական չեմ :

ՊԱՐՊԱՐԱ. — Հասա ինչո՞ւ 100 տարի քեզ դուրգուբանքով պահե-
ցին սառնարանին մէջ :

ԹՈՄ. — Գիտութիւնը օդտուեցաւ ինձմէ, ես ալ օդտուեցայ գիտու-
թենէն :

6.

Ներս կը մտնէ Պարպարայի երիտասարդ աղջիկը՝
Սքեյլա : Մագերը խարտեալ են, բաց գոյն (platine) :
Հագուած է գերարդիական ձեւով : Սրուճքները մերկ
են : Թո՛մ հագիւ գայն տեսած՝ ու՛քի կը ցատկէ յուզու-
մով եւ շիտաւար :

ԹՈՄ (ընդառաջ երթալով) . — Սթեյլա՛, դուն հո՞ս... ինչպէ՞ս,
է՞րբ...

ՍԹԵԼԼԱ (չարաննի ժպիտով)։— *Ուրեմն զխտէք անունս :*

ԹՈՄ։— *Գիտեմ անո՞ւնդ... Ի՞նչ կ'ըսես, Սթելլա, ես կրնամ քեզ մոռնալ: Ամբողջ հարիւր տարի դուն իմ սրտիս մէջ էիր: Ամբողջ հարիւր տարի սառերուն զէմ պայքարող դուն իմ միակ ճառագայթս էիր...: Քու պատկերդ միշտ վառ մնաց իմ փակ կոսիերուս տակ...:*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Բաւականին օրիժինալ մէկը կ'երեւիք. հետաքրքրական է, շարունակեցէք:*

ԹՈՄ (միշտ լուրջ, մօտեցալով եւ դպչելով աղջկան մագերուն)։— *Սթելլա, ինչո՞ւ փոխուած է մաղերուդ զօյնը. առաջ սեւ էին անոնք:*

ՍԹԵԼԼԱ (կր խնդայ)։— *Իմ մաղերս միշտ խարտեաչ են եղած:*

ԹՈՄ (մտածկոտ)։— *Ինչո՞ւ կարճ կտրած ես. առաջ մաղերդ կը թափէին ուսերուդ վրայ:*

ՍԹԵԼԼԱ (աւելի եւ աւելի գուարնացած)։— *Լս՞ւրջ կ'ըսէք:*

ԹՈՄ։— *Ինձի դայու համար կը հաղուէիր կարմիր չըջաղրեսող, որ քեզի շա՞տ կը վայլէր: (Յայց տալով աղջկան մերկ սրունքները): Այո՞ր ինչո՞ւ այսպէս...:*

ՍԹԵԼԼԱ (դառնալով մօրը)։— *Մամա, ի՞նչ կ'ըսէ:*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Մտիկ ըրէ, աղջիկս:*

ԹՈՄ (հնգու)։— *Կը յիշե՞ս, Սթելլա', վերջին անգամ մեր պտոյտը, ծաղկած դաշտերուն մէջ, դարնանային իրիկունով...:*

ՍԹԵԼԼԱ (ֆահ-ֆահ խնդալով)։— *Ինչպէ՞ս յիշեմ...:*

ԹՈՄ։— *Դուն վայրի ծաղիկներու փունջ մը կազմեցիր եւ խրեցիր մաղերուդ մէջ:*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Բայց պարոն Թոմ, վրա՞ս կը խնդաք... ես հարիւր տարեկան չեմ:*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Ամօթ է, աղջիկս, պէտք է յիշես:*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Բայց, մամա...:*

ՊԱՐՊԱՐԱ։— *Քանի որ Թոմ քեզ կը յիշէ կոր, հարկաւ բան մը գիտէ... ես երթամ, չխանդարեմ ձեր հին յիշատակները: (Մեկնելու վրայ՝ ետ դառնալով): Նոր յիշատակներ ալ կրնաք ունենալ. ո՛չ մէկ արդէլք: (Դուրս):*

ԹՈՄ (մտքը նախաճիւղ եւ աչքերէն անցընելով, բունէն նոր արթնացողի պէս)։— *Կը ներէք, օրիորդ, վայրկեան մը կարծեցի, թէ դուք Սթելլան էք, այնքա՞ն նման էք անոր...:*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Այո', ես Սթելլան եմ:*

ԹՈՄ։— *Իրա՞ւ... Ի՞նչ հրաշք...: Դէմքով նոյնը, անունով նոյնը:*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Ո՞վ էր այդ... նախկին Սթելլան:*

ԹՈՄ։— *Ան որ մնաց հետո՞ւն, անցեալի ոսկի մշուշին մէջ, հարիւր տարիներու ետին...:*

ՍԹԵԼԼԱ։— *Ինձմէ աւելի դեղեցի՞կ էր:*

ԹՈՄ։— *Սթելլան ճիշդ դուն ես եւ դեռ ես համոզուած չեմ, որ դուն Սթելլան չես:*

ՍԹԵԼԼԱ (սիրալիք մօտեցալով)։— *Ես Սթելլան եմ, Թոմ, կրնաս վստահ ըլլալ:*

ԹՈՄ։— *Ա՛հ, կեանքը երբեմն ինչպիսի՞ շնորհներ դիտէ պարզեւեւ...: Սթելլա', որքա՞ն պէտք ունիմ քեզի, որքա՞ն միմտակ*

եմ... : Շուրջս մէկ հոգի չկայ, որուն ըսէի. «Կը յիշե՞ս, միա-
սին ի՞նչ լու օրեր անցուցինք». եւ ինք պատասխանէր. «Ա-
յո՛ւ, կը յիշեմ» :

ՍԹԵԼԼԱ.— Լա՛ւ, այսուհետեւ կ'աշխատիմ յիշել :

ԹՈՄ.— Սթելլա, ես կը մտիմ, շա՛տ կը մտիմ :

ՍԹԵԼԼԱ.— Բայց օգը տաք է, ամառ :

ԹՈՄ.— Ամառուան մէջ ես կը մտիմ. ներսէս կը դողամ :

ՍԹԵԼԼԱ.— Կ'ուզե՞ս քեզ տաքցնեմ : (Կ'առաջանայ դէպի Թոմ) :
Տո՛ւր ինձի սա սառած ձեռքերդ, սառած շրթունքներդ, մէկ
վայրկեան տաքցնեմ : (Կ'աշխատի գրկել եւ համբուրել) :

ԹՈՄ (ետ-ետ երբ-ալով) .— Ո՛չ, ո՛չ այդպէս մէկ անգամէն : Կամաց-
կամաց : Ես պէտք չէ շատ տաքնամ. ես սառնարանէն նոր ե-
լած եմ. բժիշկը արգելած է. բաժակը մէկ անգամէն կրակին
դէմ չեն բռներ. կը ճաթի :

ՍԹԵԼԼԱ.— Հապա ի՞նչ է ուզածդ :

ԹՈՄ.— Ես... ես կը սիրեմ, որ դիս սրտով սիրեն :

ՍԹԵԼԼԱ.— Սրտով սէրը ինչպէ՞ս կ'ըլլայ :

ԹՈՄ.— Ես կ'ուզեմ սիրոյ բառեր լսել եւ սիրոյ բառեր մըմնջել :

ՍԹԵԼԼԱ.— Ժամանակի կորուստ է ատիկա. մենք չենք խօսիր, կը
դորձենք :

ԹՈՄ.— Սէրը, Սթելլա, սրտերու մէջ կը հասուննայ դանդաղօրէն,
օրէ օր...

ՍԹԵԼԼԱ.— Ծիծաղելի բաներ մի՛ ըսեր. շատ հինցած է սիրելու այդ
կերպը : Հին դարերու սոմանթիզմ : Հիմա մենք կը դիմենք
ուղղակի նպատակին :

ԹՈՄ.— Մեռա՞ն ուրեմն երազը, կարօտը, յուզումները :

ՍԹԵԼԼԱ.— Ո՛չ, կան, զրականութեան դասագիրքերու մէջ : Թո՛մ,
սիրային դաստիարակութիւնդ շատ թերի է : Ես պէտք է վե-
րագաստիարակեմ քեզ : Գուն պէտք է արդիական դառնաս :

ԹՈՄ.— Արդիակա՞ն... ներկան որ կ'սպրիմ՝ ինձի համար սպանալ
է, իսկ նոյն սպաղան՝ քեզի համար անցեալ :

ՍԹԵԼԼԱ (շուարած) .— Ի՞նչ, ի՞նչ, ի՞նչ... ներկան սպաղայ, ա-
պաղան ներկայ... շիտակը բան չեմ հասկնար : Ինչո՞ւ կը բար-
դացնես ամէն բան : Ձեր դարուն բոլո՞ր մարդիկն ալ այսպէս
էին :

ԹՈՄ.— Կը ներես, մէկ անգամէն այս սոստեմը... գլխու պտոյտ
կ'ունենամ : Մենք, Սթելլա, նոյն լեզուն չենք խօսիր :

ՍԹԵԼԼԱ.— Ո՛չ, նոյն լեզուն կը խօսինք. եւ դուն շատ լաւ պահած
ես մեր լեզուն. կը շնորհաւորեմ :

ԹՈՄ (նայումքը աղջկան մերկ սրունքներուն սեւեռելով) .— Սթել-
լա, դուն միշտ այսպէ՞ս կը հաղուիս :

ՍԹԵԼԼԱ.— Եթէ ուղեմ՝ կրնամ ուրիշ բան ալ հաղուիլ կամ բոլո՞-
րովին մերկանալ...

ԹՈՄ.— Ինչո՞ւ չես ուզեր :

ՍԹԵԼԼԱ.— Ասանկ աւելի արագ կը վաղեմ :

ԹՈՄ.— Ո՞ւր, որո՞ւն ետեւէն :

ՍԹԵԼԼԱ.— Օ՛ր, Թոմ, շատ հետաքրքիր ես : (Կողքին սեղմուելով) :
Ես հիմա քու քովդ եմ, քեզի հետ, դո՛հացի՛ր :

- ԹՈՄ (ես-ես քաշուելով) — Լա՛ւ, լա՛ւ, կը դոճանամ :
- ՍԹԵԼԼԱ (շատ սիրալիր) — Վազը տարեղարձս է, Թոժ, ինձի ի՞նչ դոճարեցէն պիտի նսւիրես :
- ԹՈՄ (գարմացած) — Գոճարեցէ՞ն :
- ՍԹԵԼԼԱ — Ծա՛տ կը սիրեմ զժրուխտը : Աղամանդ մտասնին ալ դէշ չէ . խոշոր, պսպղուն աղամանդ մը՝ շուրջը պղտիկ ասաղեքով : Ինձի շա՛տ պիտի վայլէր, այնպէս չէ՞ . . .
- ԹՈՄ (աղջկան աչքերուն մէջ շեշտակի նայելով) — Զդէ՛ այդ հնազարեան բաները . ձեր յոտաջղիմութեան չեն պատշաճիր : Նորոյթէ ինկած ըլլալու են :
- ՍԹԵԼԼԱ — Ո՛չ, Թոժ, ընդհակառակն . արժէքաւոր դոճարեղէնները բնաւ չեն հիննար : Որքան հիննան՝ այնքան աւելի արժէք կը ստանան :
- ԹՈՄ (կէս հեգնական) — Ի՞նչ պիտի բնես դոճարեցէնը . դուն ինքդ ամէնէն թանկարժէք դոճարն ես, Սթեւա :
- ՍԹԵԼԼԱ (նետուելով Թոմին վիզը եւ փաթարուելով) — Ա՛խ, ի՛նչ աղուոր կը խօսիս . . . քեզի պէս մէկ հատ ալ չկայ մեր դարուն մէջ . . . (Մինչ Սթեւա թեւերուն մէջ ամուր սեղմած է Թոմը, ներս կը մտնէ Պոպ եւ կարն պահ մը դիտելէ ետք գրկուած գոյգը . . .)
- ՊՈՊ (յանդիմանական շեշտով) — Սթեւա՛ :

Սթեւա կ'անջատուի Թոմէն եւ կեղծ գուարբութիւն մը տալով ձայնին .

- ՍԹԵԼԼԱ (Թոմին) — Թո՛ժ, ծանօթացիր, նշանածս է : (Պոպին) : Պո՛պ, ազգականս է՛ Թոժը, մօրս կողմէն :
- ՊՈՊ (հեգնական) — Գիտե՛մ, մամայիդ ամուսինին մեծ հօր պապուն պապը . . .
- ՍԹԵԼԼԱ — Գիտե՞ս, Պոպ, խեղճ ազգականս մինակ է :
- ՊՈՊ — Գիտե՛մ, սառնարանէն նոր ելած, կը մտի և. դուն կը տաքցրնես :
- ՍԹԵԼԼԱ — Մեղք է, սոսնձին է մեր հիւրը, կը մխլթարեմ : Բոլորս ալ մեր կարելին պիտի բնենք, սր Թոժ մինակ չղղայ ինքզինք :
- ՊՈՊ — Հարկա՛ւ, հարկա՛ւ . . . (Զղային) : Գիտե՞ս թէ սառնարանէն ելած բոլոր տարանքներուն թարմութիւնը կասկածելի է : Լաւ հոտ քաշեցի՞ր :
- ՍԹԵԼԼԱ — Պոպ, ինչո՞ւ նեղուած կը խօսիս . նեղուելիք ի՞նչ կայ ասոր մէջ :
- ՊՈՊ — Քեզի կը հարցնե՛մ՝ այդ ստոած ձուկին հոտը հաճելի՞ էր քիթիդ համար :
- ՍԹԵԼԼԱ — Ինչո՞ւ կը պոռաս . թէ ոչ կը նախանձի՞ս . . . : Ա՛ժօթ չէ՞, Պոպ, ո՞ր դարուն կ'ապրինք :
- ՊՈՊ — Չարդ դարուն . . . դժբախտաբար այս դարուն ալ ներածու-

Թիւններ պակաս չեն. նեխած դիտկներ կը շրջին իբրեւ մարդ...

ԹՈՄ (Երկչառ). — Խնդրե՛մ, պարոն...

ՊՈՊ. — Իեռ կը համարձակի՞ս խօսելու. սառած մոմիայ, ժամանակէն դուրս նետուած խլեա՛կ, ի՞նչ իրաւունքով կ'ապրիս զուն:

ԹՈՄ. — Դուք պահեցիք զիս. ձեր ընկերութիւնն է, որ շունչ ու կեանք տուաւ ինձի:

ՊՈՊ. — Այո՛, հետաքրքրութեան համար. փորձ մըն էր եղածը: Դերդ վերջացած է, ելի՛ր, զնա՛...

ՍԹԵԼԼԱ. — Պոպ, իրաւունք չունիս վիրաւորելու մեր զերդաստանի նահապետը:

ՊՈՊ. — Ձեր գերդաստանին նահապետը շատոնց մեռած պէտք է ըլլար: Ան իրաւունք չունի ապրելու: (ԹՈՄԻՆ): Դուն քու կեանքը երկու հարիւր տարի տառի տառջ ապրած վերջացուցած պիտի ըլլայիր, կը հասկնա՞ս: Ապրելու կարգի շատոնց փախցուցած ես: Այս նեղ աշխարհիս վրայ ուրիշի մը տեղը կը դրուես: Եւ ստիկա չէր բաւեր, ուրիշին նշանածն ալ կը փորձես խլել ձեռքէն: Ի՞նչ իրաւունքով, հէ՞, ի՞նչ իրաւունքով:

ԹՈՄ. — Ես բան մը խլած չունիմ, ես խլելու տրամադրութիւն ալ չունիմ:

ՊՈՊ. — Միլիոնատէր ես բսելով կը կարծես, թէ ամէն ինչ կրնա՞ս ընել: Ո՛ր՛չ, դեռ հոն չհասանք. այս դարուն ալ դեռ բաներ կան, որ դրամով չեն դնուիր:

ՍԹԵԼԼԱ. — Պոպ, ի սէր Աստուծոյ, հանդարտէ, 20րդ դարու մարդոց պէս նեղմիտ եւ յետամնաց մի՛ ըլլար: Ի՞նչ է որ եղածը: Խեղճ տղան դեռ երէկ սառերուն մէջ էր:

ՊՈՊ (պոռալով). — Երէկ ստոած էր, այսօր թող շողիտնայ:

ՍԹԵԼԼԱ. — Խեղճ տղան կը մտի, տաք խօսքի, տաք շունչի պէտք ունի:

ՊՈՊ (մեղմացած). — Դուն առաջին եւ վերջին նմո՞յշն ես, թէ սառնարանը քեզի պէս ուրիշներ ալ կան:

ԹՈՄ. — Ըլլալու ես. ի՞նչ վիսա...

ՊՈՊ. — Օ՛ր, մէկիկ-մէկիկ պիտի տաքցնեն ուրեմն եւ մեզի նուէր պիտի դրկեն այդ պահածոները...: Աշխարհիս երեսին նոր ծնունդներուն տեղ չկայ, մէյ մըն ալ հինե՞րը պիտի նորոգենք:

ՍԹԵԼԼԱ. — Պոպ, Թոմ հօրեղբայրը մեր հիւրն է: Հիւրերուն այդպէս չեն խօսիր:

ՊՈՊ. — Ի՞նչ հիւր... Թանգարանային ապրանք... (ԹՈՄԻՆ): Դուն ինչո՞ւ դուրս ելար պատմութեան էջերէն: Գու տեղդ գիտե՞ս ուր է. նկար մը՝ ալպոմի մը մէջ կամ շա՛ա-շա՛ա քանի մը տող՝ զերքի մը մէկ էջին վրայ: Դուն ի՞նչ դործ ունիս ողջերու աշխարհը:

ԹՈՄ. — Ես ձեր դարու պատուոյ քաղաքացին եմ:

ՊՈՊ. — Հիմա ալ կը փորձես պատուոյ սիրահա՞ր դասնալ, հա՞... դուն հինցած, զոռամած, լմնցած մէկն ես: Քեզ պէտք է ցուցափեղկի մէջ դնեն եւ պահեն. ուրիշ ընելիք չունիս:

ՍԹԵԼԼԱ.— Պոպ, երանի՛ր քիչ մը օրինակ առնես թոմէն. դուն օր մը ինծի քնքուշ խօսքեր չըսիր անոր պէս...

ՊՈՊ.— Քնքուշ խօսքե՛ր...: Ա՞ս ինչ նորութիւն է: Պէտք եղած ասան քեզ չսիրեցի՞ր պէտք եղած ձեւով:

ՍԹԵԼԼԱ.— Այո՛, բայց թոմին մէջ բան մը կայ, որ դուն չունիս:

ՊՈՊ (դառնութեամբ).— Ճիշդ է, ես միլիոններ չունիմ...: Լաւ մտածէ, Սթելլա, ահա ես կ'երթամ. կ'ուզես հետեւէ ինծի, կ'ուզես միացիր այդ... այդ քնքուշ ազլականիդ...

Պոպ կ'ուզողով դէպի աջ մուտքը: Թոմ կեցած է ձախ մուտքին մօտ: Սթելլա բեմին մէջտեղն է. մէյ մը կը նայի Պոպին կողմը, մէյ մը թումին, անվհուակն ու շուարած:

ՊՈՊ.—**Սթելլա** (Սթելլա կը դառնայ դէպի Պոպ):

ԹՈՄ.— **Սթելլա**... (Սթելլա կը նայի թումին, ապա կը դառնայ Պոպին, կրկին կը նայի թումին եւ այս անգամ քայլ մը կ'առնէ՝ թումին գալու համար: Այն ատեն Պոպ կը ձգէ, կը հեռանայ):

ՎԱՐԱԳՈՅԻ

Մ. ԻՇԽԱՆ

(Շար. 2)

Փ. Ճ Ե Ր Ա Ն Ե Ա Ն

«Բագին»ի մէջ պարբերաբար բանաստեղծութիւններ ստորագրող երիտասարդ մը, Փանոս Ճերանեան, որ վերջին երկու տարիներուն զգալի աշխուժութիւն մը յայտնարեւոյ եւ բարձրացուց իր յղացումներուն լեզուական եւ պատկերային մակարդակը:

Անհատական թէ հաւաքական յոյզերէ թելադրուած ու ապրումներու ժուժկալ անտեսութեամբ մը մարմին առած հեռազայ բանաստեղծութիւնները մաս կը կազմեն Ճերանեանի Երախայրիք-Հատորին, որ լոյս կը տեսնէ այս ամառնամուտին:

Ի Բ Ի Կ ՈՒ Ն Ն Ե Բ

Իրիկուններ կան,
Որ տակաւին չիրիկնացած՝
Հոգւոյն մէջ տեղ-տեղ լոյսեր կը վառեն...
Իսկ ուշ գիշերուան լուսամփոփին տակ
Կը տեսնես յանկարծ, թէ ինչպէս իենթը,
Այն լուսածարաւ մոլեգին տենդը
Կը սպանայ ինծի,
Տուրք կ'ուպէ անվերջ,
Ու չի հանդարտիր
Մինչեւ մրգանան էջերը թուղթին՝
Բառերու բեղուն ակօսներուն մէջ...

*
**

Ինչպէս տարագիր արձագանգ մը սուս,
Քու ջրթներուդ մէջ եւ պոռչ գարձայ,
Դուն՝ մարդոց տխուր հայեացքներուն մէջ
Կեանքս մանկօրէն խանձարուրեցիր.
Յետոյ՝ փռեցիր մայթերդ ճամբուս,
Տուներու տժգոյն գորգերով հիւտուած...

Ու օր մը երբոր ձայնիդ հնչիւնէն անունս ճանչցայ՝
Քեզմով խճողուած փողոցներուն մէջ
Ե՛ս անաչացայ...

*
**

Եւ իմ քայլերը,
Մայթերուդ անթարթ հայեացքին մխուած՝
Չվերադարձան օրերու երթին.
Ձի ես հոն չէի,
Ամէնօր էի,
Եւ մանաւանդ հո՛ն, սիրելիս,
Ուր պատերու մշուշին մէջ մեր աչքերը փնտռելէն
Փոթորկեցանք
Խօսքերու խոլ ամայքին մէջ աքտորուած...

Յետոյ՝
ոչի՛նչ...

Մեր հրածեշտն անուն չունէր...

Բայց պատահի թէ իրարու մենք վերստին հանդիպինք
Օտարութեան փողոցին մէջ,
Ինչպէս ամէն օր, ու՛ ամէնուն պէս,
Գուցէ երբեք չանդրադառնանք,
Թէ խօսքերու սուր ծայքերուն բեղմնատրուած
Ազնուկի մը շրթներուն մէջ մենք ծնանք՝
Դարձեալ միասին մեռնելու համար...

Ի Ն Բ Ն Ե Ր Գ Ո Ւ Թ Ի Ն

Քաղաք մը օտար,
Պանդոկ մը շալլ,
Լուսահեղ սենեակ,
Երկու մահճակալ:

Երկու մահճակալ,
Մարդ մը միայնակ,

Որ առանձնութեան
Մեծ հայելուն մէջ՝
Իր խորունկ վշտին
Ճեռ կը վշտակցի...

*
**

Դատարկութեան սլատերուն տակ որբացած՝
Երբ շունն ոռնաց իր գլխացան անարցունք,
Գիշերապահն անհոգ ծխեց
Ու ցրտահար սպասեց իր արեւին:

Երազներու թոհուրոհին մէջ երկարող
Փողոցը՝ կար ու չկար...
Անէն հայեացք
Իր աչքերէն ա՛լ ձերբազատ տեղ մը հեռուն կը թափառեր.
Եւ ստուերներ
Կ'որոնէին քայլերն իրենց մայթերու մուշ մատեանին...

Գիշերապահն ի՛նչ իմանար
Թէ գիշերը, զոր պիտ' հսկեր մինչ արշալոյս,
Կուպերուն տակ
Աքտրական արեւ մ'ունէր...

Ե Թ Է Դ Ր Ա Ս Ծ Ն Է Ի ...

Յանկութիւն մը անհեթեթ միտքս յաճախ կը տանջէ...

Մարդ ծնելու փոխարէն եթէ դրամ ծնէ՝
Ինձ պիտի թուէր,
Թէ դառնաշաղախ ափերու գոյն-գոյն համաստեղութեամբ՝
Բարեսէ՛ր մարդիկ,
Փառասէ՛ր մարդիկ
Պիտի անընդհատ վիս որոնէին.
Ու երբ դիպուածով,
Եւ կամ ոտնակոխ կեանքերու գնով՝
Գտնէին յանկարծ,
Պիտի մայրաքար վիս փայփայէին...
Օ, այն ժամանակ՝
Հոգեղէն մարդը
Ձիս գրկած ափին,
Պիտի վերստին քարանար մնար:

Իսկ եթէ վիս ալ ժամանակն անգուշ
Դարձրնէր օր մը ժամանակավրէպ,
Ե՛խ, այն ժամանակ,
Թանգարանի խոնաւ բանտէն

Եթէ տրուէր ինձ
 Մարդոց անքերուն մէջ առկայծելու բոպէ մը խոհուն,
 — Ժամանակներու հեզմանքը անբոյժ ինծի տխրոտուած —
 Գիտի հեզմէի
 Ինձնով զիս զնած խաբկանքը մարդուն...

ԱՅՆ ԱՌԱՒՕՏ

Այն առաւօտ,
 Հովուն հրդեհ շրթունքներով՝
 Քաղաքն ամբողջ իր դիակներն համբուրեց:

Ու քաղաքին մէջ յօշոտուած,
 Կայծակնաւար պատնէշներու մռայլ ծոցին,
 Ուրուականներն իրար անցան:

Երկու ստուեր,
 Իրենց ափին երկաթակուռ մահեր դրած՝
 Էռւժանաբար կռուեցան:

Երեկոյեան,
 Աղջնակ մ'իր մայրը փնտռեց
 Եւ իր վրայ պատառ մը հո՞ղ խակ չունեցաւ...

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Պարապութեան մէջ արձակուած
 Կապար մը կոյր կը սուլէ,
 Թնդանօթի հարուածը թունդ
 կը թեւածէ եօթ թաղ անդին,
 Մինչ հրթիռ մը մեծաղմուկ
 կը խեղդէ ճիչը հիւղակին...

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ափերուս մէջ տաք արտփող գիշեր,
 Գիշեր՝ ու մթին վարսեր յորդառատ,
 Ուր թափառանող հոգիս շնչեցի,
 Յետոյ հայեացքին մէջ խորասուզուած՝
 Սերմեր ցանեցի գիշերաճաճանչ

Ու բուրվանեցի խօսքեր երգաձայն
Բարբառին մէջ իր մանուկ շրթներուն:

Ու կորստաբեր քաղերուս հետքով՝
Քաղերն իր անմեղ առաջնորդեցի հեռուներն ամալ,
Ուր իմ խօսքերուս սին արձագանգէն
Ինքս խաջար...

ՃԱՄԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՆՏԻՍ ՀԵՏ

Վաղը՝ ինչպէս ամէն վաղորդայն,
Ես ինձի հետ միաձուլ՝
Պիտ՝ վերադառնամ իմ բանտս անշեղ:
Աչքերս անթարթ պիտի հայելոյն ալքերը սուլուին
Ուր պղտորած դեմքիս վրայ
Իր անարցունք, այլ տանջահար ծիծաղով
Բանտս յարքուն
Պիտի սահի ափերուս մէջ, ու մեղսօրէն թուլցնէ
Բռունցքներս արնամած,
Հոն ադաւետ բանտելու,
Աղջիկները մերկ մատղաշ յուներու...
Ու թալէ մը պիտի շրջիմ հետքերուս շուրջ,
Ստուգելու հետքը զալիք օրերուն,
Որ պիս պիտի տանին մահուան մշտանորոգ ծնունդին...
Ու հետքերով փոշեպատ,
Ու պատերովն անասնման,
Բանտս տակաւ պիտի սողայ աստղերն ի վեր
երկնահայեաց խոհերուս,
Ու իր ցեխտա ու մշուշէ ափերով,
Պիտի փակէ աչքերըս անխօս
Կոպերուն տակ անվաղորդայն օրերուն...:

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

Բ. Ք Է Պ Ա Պ Ճ Ե Ա Ն

Գ Ա Բ Ո Ի Ն

Դժուար է արժատ նետելը:
Խօսքս բոյսերու մասին չէ:
Դժուար է արժատ նետելը:
Մա՛նաւանդ օտար հաղերու վրայ...

Այդ սպասուածութիւնը շունէի երթք, Լրբ ամբան օրով կը մօտենայի քաղաքին, անցնելով ծառերով շրջապատուած ճամբաներէ: Բնդհակոտակին, կը հաւնէի ճամբան եւ անոր հեշտութիւնը, կը հաւնէի ծառերը, օրոնք կանանչ էին, եւ անողջ, եւ դեղեցիկ: Բնութիւնը կը ներշնչէր զգացում մը, զոր կընամ տալ միայն «կուշտ» բառով: Քաղաքը, որ շրջապատուած էր անտառախիտ բլուրներով, վրաւեց զիս՝ իր շէնքերուն դեղեցիկութեամբ: Յոգնած ըլլալով հանդերձ, ստորտեցայ փողոցները, դիտեցի մայր տաճարը, կարգ մը ուրիշ եկեղեցիներ, բնակելի շէնքեր եւ զմայլեցայ: Կատուցուած էին ճաշակուտը կերպով եւ այդ բոլորին դեղեցիկութիւնը ինծի կուտար զոհունակութիւն մը:

Հոս պիտի կարենամ արժատ նետել, ըսի ես ինծի, այսքան գեղեցիկ տեղ մը մտրդ պէ՛տք է սր կարենայ արժատ նետել: Աւելի ի՞նչ կ'ուզէի: Պաշտօնով ուղարկուած էի Գերմանիոյ տրեւմուտքը զտնուող այս քաղաքը, ուր բարեկամ շունէի դեռ: Բայց շուտով, կ'ըսէի, շուտով պիտի դանեմ, շուտով տեղացի պիտի ըլլամ: Հոս արժատ նետելը զիւրին է:

Փալուս նպատակը թէ՛ քաղաքը տեսնել եւ թէ՛ յարմար յարկարաժին մը վերտնել էր:

Յաջորդ օրը, լաւ մը նախաճաշելէ ետք, աչքէ անցուցի առտուան թերթերը եւ դասայ պարսպ յարկարաժիններուն շանկը: Բախտ ունէի, սրովհետեւ ցոյց տրուած առաջին յարկարաժինը այնքան յարմար թուեցաւ ինծի, որ անտեղի գրտայ ուրիշ տեղեր երթալը: Երբ վարձակալական պայմանագիրը կը ստորագրէի, տանտէրը, անունո տեսնելով՝ ըսաւ.

— Դուք օտար պէտք է ըլլաք: Բայց զարմանալի է, որ ձեր խօսուածքէն կարելի չէ հասկնալ այս մէկը:

Ամառուան այդ տաք օրերուն փոխադրութեան պատրաստութիւնները այնքան ալ զիւրին չէին: Բայց կըրկաք վերջ տալ այդ աշխատանքներուն եւ բաժնուեցանք այն քաղաքէն, ուր բնակած էինք վերջին տարիներուն:

Շուտով տեղաւարտեցանք: Ունէինք Երկու դրացիներ, օրոնք վերի յարկերը կը բնակէին: Գրեթէ ամէն օր զիրար կը տեսնէինք աստիճանալանդակին վրայ: Քաղաքավար մարդիկ ըլլալ կը թուէին, կը բարեւէին ժպտերես:

Առաջին անգամ իրարու հետ խօսեցանք, երբ ես մեր ցուցանակը կը յարմարեցնէի:

— Օ՛, — ըսաւ տիկին Պոհնս, — օտար ըլլալու էք զուր:

Եւ շարունակեց խօսիլ օղէն եւ ջուրէն:

Սկիզբները կարեւորութիւն չտուի այս «օտար ըլլալու էք»ներուն, որովհե-

տեւ տարաւորոյ չունէի, որ արձատ պիտի նետէի այս քաղաքը, որուն սիրահարուած էի առաջին վայրկեանէն իսկ: Բայց շարունակ կրկնուող այս նախադասութիւնը սկստս նեղել զիս: Սկսայ ես զիս կզղիացած զգալ: Նոյնիսկ ամենապարզ խօսակցութիւններուն մէջ: Նշմարեյէ ետք, որ ես տեղացի չէի, խօսակիցս կը վարուէր այնպիսի ձեւով մը, որ կարծես ես անբան մը բլլայի: Յարմար առիթներով կ'աւելցնէր նախադասութիւններ, որոնք ընդհանրապէս «Բայց դուք ուրկէ՞ պիտի զիտնաք, օտար մը չի կըրնար զխտնալ»ով եւ կամ ասոր տարբերակներով կը վերջանային:

Այսպէս, այս քաղաքը, որ ինծի սիրուն երեւցած էր առաջին մէկ վայրկեանէն, սկստս կորսնցնել իր գլեթանքը: Եկեղեցիները եւ այլ շինութիւնները, որոնց շնորհիւ տեղացիները երեւցած էին ճաշակի տէր մարդու տիպարով, վերածուեցան հասարակ եւ երբեմն նոյնիսկ անճարակ ու անճաշակ շինութիւններու:

Կինս եւ ես բոլորովին անջատուեցանք մեր շրջապատէն: Մեր արդէն չընչին յարաբերութիւնները խզեցինք ամբողջովին: Բայց երկար չկրցանք զիմանալ մեկուսացման: Օտար չըլլալու միակ ճամբան դիտելիքներու տէր բլլային էր: Ուստի՝ բերթ բոլոր այն դերքերը, որոնք տեղեկութիւն կու տային մեր քաղաքի անցեալին եւ ներկային մասին: Կորուսով մը, որ հիմա ինծի ծիծաղելի կը թուի, կարդացինք բոլորը: Այս բոլորով այնքան դրաղած էինք, որ մարդ տեսնելու ժամանակ չէր մնար: Որոշումը տրուած էր. պիտի հմտանայինք: Ես ծայրայեղութեան դացող բնութեանս բերումով սկսած էի նոյնիսկ ուսումնասիրել քաղաքապետարանի կողմէ հրատարակուած փոքրիկ հաղորդագրութիւնները, որոնց մէջ կը նշուէին բնակչութեան ու աշակերտներու թիւը, անտեսական հիմնարկները, էլեկտրականութեան սպառումը, եւայլն: Ճաշի տտեն յաճախ կը կրկնէի այդ թիւերը տենդով մը, որ կարծես ա-

նոնք դրախտին բանալին պիտի տային ինծի: Եւ քանիցս պատահեցաւ, որ կնոջս ինծի ուղղած «ճաշը հունեցա՞ր» հարցումին պատասխանեմ.

— 330 մէկավաթ:

Նման առիթներու դրսեւորուած խոր դարձանքը ժամանակի ընթացքին վերածուեցաւ անտարբերութեան:

Մենք երկուքս կայինք տան մէջ, եւ այդ դիտելիքները, ուրիշ ոչինչ:

Պատրաստութիւններս իրենց վերջին վուրին կու դային: Առիթով մը, քաղաքին ներքին խնդիրներուն շուրջ տեսակցութիւն մը ունեցայ տեղացիի մը հետ եւ խորամանկօրէն օգտադործեցի ամիսներ տեւած արքնաջան աշխատանքիս հունձքը: Խօսակիցս հրացումով մտիկ ընելէ ետք, բացաղանչեց.

— Աքանչելի՛: Գուք օտար մը բլլալով՝ աւելի լաւ կը ճանչնաք մեր դործերը:

**

Այս դէպքէն քանի մը ամիս ետքն էր կարծեմ: Չմբան սրաղ օր մը: Աշխատանքի տեղս էի, դործընկերներս գիշերուան մասին կը խօսէին:

— Ի՞նչ է, — բսի, — դուք շարթու մէջ ալ դուրս ելլելու առիթ կը փնտռէք:

— Ասկէ աւելի յաւ տալի կ'ըլլա՞յ, — բացաղանչեց Կէօրկ, — «Օյէ Ուղէ»ի տօնն է այսօր: Եօթր տարին անգամ մը կը տօնենք: Չտեսա՞ր փողոցներուն զարդարանքը:

Չափաղանց զրաղած բլլալուս վերադրեցին այս բոլորը: Խօսք տուի, որ ներկայ պիտի դանուլմ հանդիսութեան, որ տեղի պիտի ունենար քաղաքապետարանի տղեւի հրատարակը: Կ'ենթադրէի, որ առհմիկ աւանդութիւններու հետ ծանօթանալը զիս պիտի մտերմացնէր միջավայրիս:

Նոյնմբերեան օրերը, մա՛նաւանդ այդ եղանակին դիշերները պազ կ'ըլլան, ձմեռնային: Այդ օրն ալ տարբեր չէր միւսներէն: Հակառակ ասոր, հրապարակը լեցուն էր տեղագիրներով: Ամէն մարդ ձեռքը ջահ մը բռնած կը կենար: Միայն ատանկով է, որ իրիկուան խաւարը կը փարատէր եւ շուրջի տուները կը լուսաւորուէին: Շատ անգամ անցած էի այդ փոքրիկ հրապարակէն, շտտ անդամ հիացած էի դայն շրջապատող տուներուն, որոնք մնացած էին միջնադարէն: Անոնք ներկայացուցիչներն էին անցած ժամանակաշրջանի մը, բայց իմ մէջ երբեք չէին վերակենդանացած այդ հին օրերը: Զանոնք դիտած էի այնպէս՝ ինչպէս պիտի դիտէի արդի չէնքերը: Այդ օրը, ատաղին անգամ ըլլալով՝ տարբեր երեւցան ինծի: Վստահ եմ, որ ջահերուն աղղեցութիւնն էր ատիկա: Առաջին անգամ ըլլալով դացի դէպի միջնադար, դունէ կարծեցի երթալ այդ միջնադարեան խաւարը, ուրկէ սկիզբը կ'առնէր «Օլէ Ուզէ»ի սօնը:

Քաղաքապետարան տանող սանդուխին առջեւը կային երկու փողային նււտադալուսներ, մէկը՝ աղջիկներէ, միւսը՝ տղաներէ բաղկացած: Իրենց թոքերուն ամբողջ ուժովը կը նուազէին բոլոր այն կտորները, զորս այսպիսի օրերու սոսիս էին նուազել:

Յանկարծ կսթական եկեղեցիին դանդակատունէն լսուեցաւ չորս շեփոճերու կանչը: Տօնական մեղեդի մը կը նուազէին: Կրկնեցին զայն զանդակատունի չորս կողմէն եւ քանի մը անգամ: Անիկա աղղանչան մը պէտք է ըլլար: Քաղաքապետարանի ճակատամուտքը բացուեցաւ: Դուրս ելաւ քաղաքապետը, այս անգամ ոչ իր սոփեայ զգեստով: Շուրջը՝ կարգ մը անձեր, անոնք ալ իրեն պէս հագուած: Միայն ջահերուն լոյսը, որ վարէն կու դար, կը լուսաւորէր քաղաքապետին եւ իր շուրջիներուն երեսները: Արկածախնդրական շարժանկարներու այն մասերը յիշեցի, որոնք ինծի

սարսուռի պահեր սարեցնել տուած էին: «Օլէ Ուզէ», սրտաց քաղաքապետը: «Օլէ Ուզէ» զտոացին շուրջիները: «Օլէ Ուզէ», կրկնեց ամբոխը եւ ճօճեց ջահերը:

Ես ս'չ ջահ ունէի ձեռքս, ոչ ալ «Օլէ Ուզէ»՝ բերնիս մէջ: Ես ալ կ'ուզէի պոտալ, ես ալ կ'ուզէի ճօճել ջահ մը, բայց անկարելի եղաւ: Նոյնիսկ չկրցայ բերանս բանալ: Գիտէի «Օլէ Ուզէ»ի նշանակութիւնը, զիտէի նոյնիսկ անոր պատմութիւնը: Կրնայի ըմբռնել նշանակութիւնը, որ զսոյճն էր նոյն քաղաքին, բայց այլքան միայն: Ինչ որ տրամաբանութիւնը զրացումէն կը բաժնէր եւ կար ամբոխին մէջ՝ լիովին կը պակսէր ինծի: Երբեք չէի երեւակայած, որ այս գուսպ, աշխատատէր մարդոց եւ իմ միջեւ կար զրացական անյաղթահարելի անդունդ մը:

Ուրախ էի, որ մարդիկ զրոյցած էին եւ ինծի բան մը չէին հարցներ: Զէին հարցներ, թէ ես ինչո՞ւ չեմ պոտար, ինչո՞ւ ջահ չունէի: Ուրախ էի, որ ոչ ոք կը նշմարէր օտարութիւնս:

Այս կերպով է, որ համարձակութիւնը ունեցայ շուրջս նայելու, ազատելով քարացած վիճակէս: Տեսայ լսմբակ մը աղջիկներու եւ մանչերու, բոլորը զեղին անջրանցիկ վերարկուներ հագած: Կանգնած էին ինձմէ քիչ հեռու: Ինչո՞ւ բոլորն ալ զեղին վերարկուներ հագած էին: Նոյն տարիքը չունէին, զինուոր ալ չէին, ոչ ալ սկաուտ: Տաստասներկու տարեկան եւ կամ քիչ մը աւելի մեծ էին: Կ'առաջանային դէպի իմ կողմը, ուրկէ աւելի տեսանելի էր ամէն ինչ: Իրարու հետ կը խօսէին ձեռքերու շարժումներով, թերեւս անոր համար, որ հրապարակը աղմկոտ էր, լսելի էր միայն քաղաքապետին բարձրախօսէն ելլող ձայնը: Եկան մօտս եւ շարունակեցին իրենց ձեռքի այդ տարօրինակ խօսակցութիւնը: Ուսլ ու համը էին այս սղաքը: Այն ատեն միայն կրցայ հասկնալ, թէ իրենց տարազը զիրենք կը զանազանէր ամբոխէն: Անոնք ալ ջահ չէին կը-

րեր: Ինչ բանէ հաճոյք կ'աննէին, յայտնի չէր: Նոյնիսկ իմ կեցած տեղէն բան մը տեսնել կարելի չէր իրենց համար: Պարզասէս կարճահասակ էին:

Չեմ գիտեր ի՞նչ բան մղեց զիս, բայց ձեռքս երկարեցի եւ պրի փոքրիկի մը սեւին: Ոտուճով մը քաշուեցաւ, նայւած քնեւուն արտայայտութիւնը բացայայտ էր: Հակասակ ատոր, քանի մը անգամ երկարեցի ձեռքս: Իր դիմադրութիւնը հեղհեղ նուազեցաւ եւ նոյնիսկ արտօնեց, որ զինք օդը հանեմ: Երբ զինք վար իջեցուցի՝ աչքերը կը փայլէին ուրախութենէն, երկու խուլ ու համբերս իրարու նայեցանք եւ ժպտեցանք: Մնիկ ետք՝ մնաց ինծի կոթնած եւ ես զինք պարբերաբար օդը հանեցի:

Երբ հանդիսութիւնը վերջացաւ եւ ամբոխը, ջահ ի ձեռին՝ սկսաւ աւանդական շրջադաշութեան, որ զինք պիտի տանէր քաղաքին հեռանկիւն փողոցները, իմ փոքրիկ բարեկամը հրոժեշտ առաւ ինձմէ պիտու եւ ձեռքի շարժումներով, որոնք թարգմանութեան պէտք չունէին:

Մութ ճամբաներէ անցնելով՝ դացի տուն: Օդին մէջ կար բուրմուշի ծաղկոյ ծառերու:

Մինակ էի:

Մինակ էինք:

Դժուար է արմատ նետելը, մտածեցի:

Խօսքս բոյսերու մասին չէ:

Դժուար է արմատ նետելը:

Գարուն էր եկած...

ՐԱՅՑԻ ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ

Շ. Ք Է Օ Ր Օ Ղ Լ Ե Ա Ն

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ՊԱՏԿԵՐԱՀԱՆԻՆ ՀԵՏ

Նկարէ՛ գիս :
 Ինչո՛վ կ'ուզես ,
 Ինչպէ՛ս կ'ուզես՝
 նկարէ՛ .
 Մոխսով , անծուխ , ծխամորճով ,
 Գունաւոր թէ սեւ-ներմակ ,
 Շարժուն թէ անշարժ ,
 ժպիտով , անժպիտ , ուժի , նստած ,
 Խնդացող կամ լացող մարդոց մէջ ,
 կամ սոսանձին . . .
 (Նկարին փոն-շուրջիները անհրաժեշտ չեն անպայման . . .) :
 Միայն նկարէ՛ գիս
 Եւ նկարս ուրիշներուն թող հասնի ,
 Դեռ՝ եթէ կրնաս , եթէ կ'ուզես ,
 Նկարիս հետ արձանագրէ՛ նաեւ ձայնս ,
 Կա՛նչս ,
 Կո՛չս ,
 Անտէր մարդոց հանդէպ սէրս ,
 Կոյր մարդերուն՝ անցեալս-ներկաս ,
 Անտէր մանկանց համար՝ զուքս ,
 Իրենի գիրենի փնտռողներուն համար՝ կեանքս . . .

Նկարէ՛ գիս ինչպէ՛ս կ'ուզես ,
 ինչո՛վ կ'ուզես ,
 երբո՛ր կ'ուզես ,
 ո՛ւր որ կ'ուզես ,

Մէկ պայմանով միայն սակայն , —
 Նկարս , Փիլի՛մս , կեանքս , եսս
 Ուրիշներուն ներկայացնելէ առաջ՝
 ինծի՛ ցոյց տուր ,

Պահ մը ես գիս փնտռեմ հոն ,
 Պահ մը ես գիս ֆնեմ հոն ,
 Պահ մը փորձեմ ինիզիմքս ապրիլ անոր մէջ :

Յետոյ՝
 ի՛նչ որ կ'ուզես ըրէ ,
 ցոյց տուր նաեւ ուրիշներուն ,

Ի՞նչ որ կ'ուզես ըստ,
կամ՝
նկարս խօսեցուր...

Բայց մի մոռնար.—
Փոխարէնը մի՛ գանձեր դրամ,
Մի՛ ծախեր զիս ուրիշին,
Զիս մի՛ ծախեր դուն ինձի...

Ես զիս կը գնեմ երբոր յարմար պահը գայ,
Երբ հովս քիչ մը շատ դրամ մնայ...

ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐՕՏՈՎ

Թելադրեցիր, սորվեցուցիր, ստիպեցիր
Զտալ երանի
Անցեալի բոքը պահերուն,
Անիթներուն կամ չշահուած շահերուն:

Բայց հիմա,
Ես հոս — քեզմէ հեռու՝ ժամերով,
Մոռցած եմ բոլոր քելադրանքներդ,
Բայց ոչ՝ քեզ...

Երանի քէ ստիպէի՛ր
Միայն մէկ բան.—
Երանի չտալ մեր երանութեան...

Ա Ն Ո Ւ Ն Դ

Սիրոյ խորհուրդդ՝ ջահի պէս լուսաւոր՝
Օրերուս խաւարակուռ կամարին դիմաց բռնած՝
Սիրավառ էութեամբ, լոյսի մէջ անյայտ տեղ մը, երկվանկ անունդ
ուզեցի գրել,

Իմ սեփական արիւնիս մէջ քաթխելով մատս.
Սահայն արիւնս յանկարծ կանգ առաւ ու մերժեց պարգել իր էութիւնը:

ՇԱՀԷ ՔԷՕՐՕՂԼԵԱՆ

Ա. Ա Բ Ե Լ Ե Ա Ն

Զ Ի Ն Ա Գ Ո Ի Լ 27...

Այդ տարի բերքը շատ առատ էր: Խնձորենիի յողնած ու կքած ոստերուն վրայ ծանրացեր էին խնձորները: Նախորդ օրուան աշխատանքային հերթի համար պատրաստուած ցանկին նախատեսած թիւերը ոչ ոք կը յարդէր: Բեռնակառքի տարողութեան չափ խնձորով լեցուն սնտուկները շուտով կը հաւաքուէին ընկուզենիին տակ՝ գիւղին հրապարակը: Վէճը յաճախակի էր: Ընդհանրապէս լուծումը կ'ըլլար այն, որ բեռնակառք մը եւս սպասարուի: Ու բեռնակառքերը հերթով կ'անցնէին գիւղէն, իրենց հետ տանելով հասուն բերքը պարտէզներուն, ու ետին ձգելով փոշիի թանձր ամպ մը:

Յանկերը մենք կը պատրաստէինք նախօրօք, եւ երբ Յակոբ էմիին քով հանէինք, ան արդէն օդիին բաժակը պատրաստած կ'ըլլար: Քանի մը խորոված թռչուն, կոփու կաթէ պատրաստուած թարմ պանիր, չորթան, լոլիկ ու վարունգ: Արեւը մար չմտած՝ ատոնք պատրաստ պէտք էր ըլլային Յակոբ էմիին պատշգամբ դետեղուած սեղանին վրայ:

«Դուք համալսարանական տղաք էք», կ'ըսէր, երբ ջանայինք ղինք համողել, որպէսզի իր խնձորէն մաս մը թողու յաջորդ հերթին: «Դուք պէտք է լաւ հասկնաք պարագան...»: Լաւ ումպ մը կը կոնծէր բաժակէն եւ, թռչունի պուտիկ մը ծամելով՝ կը շարունակէր պաշտպանել իր թեզը:

«...Իմ պարտէզս ջրուած է, չէ՞: Ձերը՝ անջրդի: Ճի՞շդ է, թէ ոչ»: Ու նկատելով, որ դժուար չէ մեզ համողել, աւելի եւս համողիչ շեշտով մը կ'աւելցնէր. — «Ջրուած պարտէզին խնձորը, անդամ մը որ քաղես, այս տաքուն քանի՞ օր կը դիմանայ»:

Ումպ մը եւս կը խմէր ու ջրային շարժումով մը բաժակը կը դնէր սեղանին: Մինչեւ որ վստահ չըլլար, թէ մեզ կըրցած է համողել, ու ցանկին վրայ շտեմնէր իրեն համար նախատեսուած սնտուկներուն թիւը, չէր ձգեր մեր օձիքը:

Կարապետը, իր կարգին, ունէր իր «մասնաւոր պարագան», զոր պէտք էր «նկատի առնէինք», թէ՛ ձմեռը մօտ էր եւ ինք երկար չէր մնար գիւղ, թէ՛ շուտով կը փոխադրուէր քաղաք, ուրեմն, նախապատուութիւնը իրը պէտք էր ըլլար: Ենովքը՝ ունէր դորձաւոր, կ'աճապարէր: Ճէյմսը պիտի սկսէր այլ աշխատանքի, չէր կրնար ուշացնել պարտէզի գործը: Ասատուրին խնձորները կը թափէին շատ եւ կը վերաւորուէին խիճերէն, չէին դիմանար յաջորդ հերթին... այսպէս, շարքը կ'երկարէր: Խորքին մէջ, պատճառաբանութիւններու կարիք չկար, կարիք չկար արդարացումներու, բերքը հոն էր

Եւ այլ բերքը շուկայ պիտի փոխադրուէր․ բերքին իսկ արգար իրաւունքն էր այդ։ Բայց, առանց այդ ձեւի սակարկութիւններու ու պատճառարանութիւններու, գործը կը գտնայ անհրաժեշտ պարտադանութիւն։ Ու այդ բոլորը ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ զիւղացիին արդար խանդավառութիւններուն արտայայտութեան մէկ եղանակը։ Այդպէս է, որ բերքի այդ օրերուն, աշխատանքը կը ստանայ արմկալից կենսունակութիւն։

Երբ վերջին տուներուն հասնէինք՝ արդէն մթնցած կ'ըլլար։ Պատըշտամներէն, կիսով բացուած դուռներէն ու բակերէն կը լսէինք զիւղի կիներուն զանգատները, թէ՛ «արդէն կէս գիշեր եղաւ, եւ գեռ ելեկտրականութիւն պիտի գայ․․․», եւ կամ՝ «մէկ կաթիլ իսկ ջուր չէ մնացած․․․ ելեկտրականութիւն ալ չկայ, հազուադեպ ունիմ արգուկիլք, տակաւին․․․»։

Այդ կը նշանակէր, թէ մենք արդէն ուշացած էինք իրիկուան մեր պարտականութիւնը կատարելու եւ ելեկտրականութիւն հայթայթող ու գիւղին համար ջուր քաշող շարժակը չէինք աշխատացուցած առեւին։ Կը շտապէինք գէպի աղբւր, ուր պետեղուած էր շարժակը։ Ամբան՝ գոյն բանեցնելու պարտականութիւնը տղայն էր։ Զմբան՝ զիւղի մտրոց սակաւութիւնը գրողումներէն մէկը․ իրիկուամուտին՝ կը շտապէինք գէպի «մոթորին տուն»ը, ինչպէս կը սերէին բսկ զիւղի մարդիկը, անշուշտ «տուն» մը չէր բնաւ, այլ՝ աղիւսէ չորս անձեի պատ, տարիներու յնթացքին հանքալուզերէն եւ մագնէտ սեւցած, եւ առաստաղ մը, ուր մողէզներ կ'ապրատանէին ցերեկուան տաքուն, ձյուղահան ուժին գիմաղբելով, առաստաղին կառչած մնալու իրենց դարձնալի կարողութիւնը մարդերու համար կարծես։ Տասը տարուան պատմութիւն մը ունէր միայն շարժակին մուտքը զիւղէն ներս։ Ճարտարարուեստի այդ ներկայացուցիչը կրօցած էր նաև թափանցել կանաչածածկ ու հեռաւոր այդ բարձունքը, Քէօբքիւնա, իրեն հետ բերելով աղմուկ, ծուխ, հանքալուզ, մագնէտ, ու բազմած էր աղբիւրին կատարը, խնձորեմտի մը կից՝ եւ իր չորջր զանուղ ծառերը շարցեր էին՝ անոր ժահրէն թունաւորուած։ Մուտքը եւ այդտեղ հաստատուելը անաղմուկ չէին եղած անշուշտ․ եղած էր վէճ, անհամաձայնութիւն։ Ո՛ւր տեղաւորէին այդ նորեկը, որու համար մեր զիւղին բնութիւնը տյնքան ալ հիւրընկալ պիտի չըլլար։ Ռեանք՝ թաղին մէջ տաղարիկը էին, մօտ ըլլալու համար։ Գիւղը ընդլիմացեր էր․ ո՞վ կրնար հանդուրժել աղմուկը։ Աղբիւր տանէին, ո՞վ պիտի երթար ձմեռ օրերուն, ձիւնին, հեղեղին, զիշերով-ցերեկով՝ մարելու, աշխատցնելու համար։ Կա՛ր, ճամբեղբի՞ն, ձո՞րր, ո՞ր։ Եւ ամբողջ ամիսներ, շարժակը, այդպէս մերկ ու լքուած, անբազմալի հիւրի պէս, սպասեր էր զպրոցի չորջրափակին մէջ, մանուկներուն հիացումի եւ զրազումի համար՝ հաճելի նստութիւն մը, որ պարոցին մօտիկ բնակող Զէլչար քեռմարին նոր պաշտօն մը կը հայթայթէր․ յաճախ աստուկ ու հեռացնել մանուկները, որ յանկարծ բան մը չկորսէին մոթորէն։ Վերջապէս զիջուժը եկաւ Միսաք աղայինց հողերէն, եւ ամէն ոք յօժարեցաւ աղբիւրին մօտ զանուղ անոնց խնձարեմտին մօտ գետեղել շարժակը։ Այդ բոլորը դուրսէ չարտասէին, բայց ճարտարարուեստը դուրսէր տկար զի՞մ մը մեր զիւղի բնութեան մէջ։ Զուրը։ Տարիներ ամբողջ,

գիւղացիք պեղեր էին գիւղի շրջակայ բարձրունքները: Ապարգիւն: Աղբիւրը — շատ ցած էր գիւղէն եւ հեռու: Կատարած էին գիմումներ, պետութեան, հայկական մեծ հաստատութիւններու, Ամերիկա դպրոցի սպիտականերու: Ապարգիւն: Հոս, միջամտած էր մեքենան: Գիշեր մը, գիւղի բոլոր մարդիկը հաւաքուեալ էին դպրոցին սրահը, մեծոյ, շափահասոյ, պղտիկոյ: Չափեր էին կարելիութիւնները, կարողութիւնները. հաւաքեր էին մաքերը, ուժերը, կարգին ու քսակները: Քանի մը ամիս ետք՝ արդէն շարժակը հասեր էր, խոգովակները երակներու նման սողացեր էին գիւղի բոլոր թաղերուն մէջ, բոլոր տուներէն ներս: Ձրամբարը կառուցուեալ էր Գալաճըզի բլուրին վրայ: Աւելի ուշ, երկկտրական սիւներ բուսեր էին գիւղի նամբաներուն վրայ, ջուրը յորդեր էր ծորակներէն, անցուսոյ ցայտքով մը. գիշերները դարձեր էին լուսայտի եւ տոնական: Գիւղը, անշուշտ, թաքուն հարատւութիւն մը սպրեր էր ուղի իրադարձումով, եւ ատիկա չէր վրիպած դրացի գիւղակին, Չալաճըզի ժիրայրին նկատուածութենէն, սը առաջին խկ հերթին, խրախճանքի մը բնթացքին, շուրջար մը աստիճանով տան, իր շուրջին մէջ — տեղւոյն վրայ յորինուած ժողովրդային բանահիւսութիւն — տող մը սահեցուցած էր Քէօրքինայի հասցէին:

Վառուօժ ին Գուրբուհու լուսերը
 կարար ի հիտուէն գուրցիլը:
 (Վառուած եմ Քէօրքինէի լոյսերը —
 Վառագաւոր է հետերնիմ գրուցելը):

Այդպէս, տարուէ տարի, եւ արագօրէն, մեքենայացումը դարձաւ տանաէր. եզները չքացան դաշտերէն, անասնափաճաններն ու մսագործները հաւաքեցին տաւարը ու տարին գիւղէն, աննկատ ու անաղմուկ, եւ արօրը փոխարինուեցաւ հալարը քրաքթօրներով, փաւփալիներով. էշերը՝ տեղի աւելին տաքսիներուն եւ մագաղաններուն առջեւ. եւ հիմա, դաշտերէն, պարտէզներէն, ձորերէն՝ գարնան ջերմ օրերուն, աստեղակներով թրաքթօրներու համանուար կը բզզայ մինչեւ ուշ երեկոյ:

Եւ յաւ է այդպէս:

Գիւղացիք համոզուած են ասոր: Հոյ չէ թէ աղմկալից ու բարբ, բարիքներ են ասանք, անձրեւի պէս, ասֆալթապատ ճամբուն նման:

Գիւղի աշխատանքները աւարտելէն ետք, ուղղուեցանք դէպի «Իշխանուհի» պանդոկ:

Տանիքի պատշգամէն, Արփիկ նկատեց մեր ժամանումը: Ձեռքով նշան ըրաւ, որ վեր բարձրանանք: Առանձինն կը ճեմէր պատշգամի երկայնքին:

— Ո՞ւր մնացիր, առանձնութենէն պիտի պայթէինք այլեւս,
— ըսաւ՝ մեզ դիմաւորելով:

Ալին առանձին նստած էր սեղանի մը մօտ եւ, ձողէ մը կախ-
ած լոյսին տակ՝ թերթով մը զբաղած էր:

Երբ հասանք մօտը՝

— Ինչո՞ւ այդքան ուշացաք, — ըսաւ, այպանող շեշտով մը,
առանց գլուխը բարձրացնելու:

— Այսօրուա՞ն թերթն է, — հարցուցի:

— Ոչ, հին է: Զանձրացեր էի, փորձեցի խաչբառը լուծել:
Բայց դեռ հարցումիս չպատասխանեցիր:

— Ոչինչ, աշխատանքը շատ էր:

— Եթէ այդքան շատ է ձեր աշխատանքը, մեզի համար ու
գործ մը ճարեցէք: Գոնէ մենք մեզ կը մոռնանք... Աստուծոյ սիրոյն:

— Ձէք վարժուած պարտէզի աշխատանքին:

— Կը վարժուինք, ամէն բանի պիտի վարժուինք այս ընթաց-
քով:

— Եթէ կը սնդես:

— Ո՛չ, ո՛չ, սնդող չկայ, — միջամտեց Արփիկ, — հիմա տեղ
պիտի երթանք, շատ լաւ տեղ մը. ա՛ն որ կ'ուզէ գալ, թող հետեւի...

— Մենք հոս կը մնանք, — ըսաւ Ալին: Յետոյ ինծի դառնա-
լով՝ աւելցուց. — Բնաւ տրամադրութիւն չունիմ տեղ երթալու, այ-
սօր ուրախ չեմ գզար բնաւ: Կ'ուզե՞ս ինծի հետ մնալ:

— Մենք չենք ուշանար, — ձայնեց Արփիկ, մինչ արդէն կ'իջ-
նէին աստիճաններէն:

Արփիկ ոգևորուած էր, անոր քրքիջը կը յորդէր տակաւին:
Քիչ ետք, անոնց ձայները ա՛լ չէին լսուեր:

Պատշգամը գրեթէ դատարկ էր: Իջեւանողները ճաշարաս հա-
ւաքուեր էին:

— Երանի իրեն, — ըսաւ Ալին, առանց գլուխը բարձրացնե-
լու, — ես չեմ կրնար Արփիկին պէս անխոյժ գզալ:

Յետոյ՝ լուռ շարունակեցինք երթեւեկել պատշգամի երկայն-
քին:

— Խանդավառութիւններս անկատար կը մնան միշտ ու ակա-
մայ կը տխրիմ յաճախ:

Արփիկի քրքիջին վերջին ալիքները տակաւին կը յամենային
լսողութեանս մէջ:

Ալին ձեռքի օրաթերթը դռաւ պատշգամին ծայրը դետեղուած
եղաններէն մէկուն վրայ եւ, աթոռ մը առնելով՝ նստաւ: Աչքերը
խոնաւցեր էին, եւ նայուածքը դեմնէն չէր բարձրացներ:

— Երանի թէ ծնողքիս հետ մնայի: Հիմա պտոյտի ժամա-
նա՞կն է:

Յետոյ՝ թուրք կուլ տուաւ եւ գլուխը դառնութեամբ օրօրեց:

— Կը յիշեմ ինչպէս պատկերասփիւռի պատատուր փշրեցին եւ
սղաննեցին շնիկս. ննջատենեակիս դուռը խորտակուած էր, մնացեր
էր բաց, երբ դաւիթէն դուրս ելած ատենս վերջին անգամ ետ նա-
յեցայ:

Ես ալ աթոռ մը մօտեցուցի սեղանին եւ դարեջուր պատուի-
րեցի:

— Ուսերդ կ'այրի՞ն դեռ :

— Չեմ մտահոգուած :

Պատշգամէն կ'երեւէր Գեսապի լոյսերուն ցանցը : Պաւարը յղիւած, հաւասարեցուցած էր ամէն ինչ, ելեւէջներն ու շէնքերու դաղաթիները դարձած էին միակտուր ու հարթ : Գիւղը խաղաղ էր : Միայն Լիեղեցիներու զանդակատուններն էին լուսազարդ խաչերով, որոնք այդ խաւար անորոշութենէն բարձրանալով, կայմերու պէս կը ժայթքէին վեր :

— Երբեմն այսպէս անշնորհք կը դառնամ, — ըսաւ Ալին :

— Հիմա ընթրիքի ժամն է, ընթրա՞ծ ես :

— Ոչ : Ուտելու արտօժակ չունիմ :

Գարեջուրի շիշերուն վրայ խտացած կաթիլները անորոշ ուղիներ դժեւով կը սահէին վար :

— Ի՞նչ են այսօրուան լուրերը :

— Չհետեւեցայ. լաւ ըլլալու են :

Պոստափելու համար՝ լաւաղոյն պատասխանն էր : Ունկնդրեր էի եւ ամէն ինչ յուսահատական էր : Այս իսկ պատճառով, «լաւ» բոսին վրայ վարանոտ շեշտ մը կար : Ու ինծի այնպէս թուեցաւ, թէ վարանումս չէր կրնար խուսափիլ Ալինի ուշադրութենէն :

Բայց ան, աւելի խաղաղ շեշտով մը՝

— Երբ միասին ըլլանք, աւելի քաջալերուած կը զգամ, — ըսաւ :

Պահ մը ենթադրեցի, թէ հեղնանք կար այդ արտայայտութեան մէջ : Բայց աւելին՝ խարուած ու տխուր զգացի : Չնայեցայ Ալինին : Վստահ էի, որ ան կը դիտէր դէմքս, ուր սակայն չէր կըրնար նկատել անորոշութիւնս, տիրող մութին պատճառով :

— Պէտք է պատերազմի տաես լուրջ ըլլալ, չէ՞ — ըսաւ :

Ալին աւելի կազդուրուած էր :

— Եթէ պատերազմ չըլլար, մենք հրաշալի ժամանակ կ'անցընէինք, չէ՞, — շարունակեց :

— Կ'ուզեմ, որ մոռնաս պատերազմը :

Կռիւները սկսեր էին աննկատ ու հետզհետէ դէպքերը զարգացեր էին աստիճանաբար : Վերջին ամիսներուն, տարօրինակ չէր ըսել խոտովութիւններու մասին, երկրին այս կամ այն կողմը : Բայց կարծես ատոնք բնականոն առօրեային մէկ անբաժան մասն էին : Անստվոր չէր տեսնել ցուցարար ամբոխին զինեալները, որոնք չէին վարաներ իրենց գնդացիները ճօճել օդին մէջ : Անոնցմէ ոմանք կը կըրակէին նոյնիսկ բանակի տարրերուն վրայ, Եւ պաշտօնական հաղորդակցութեան միջոցները, միշտ ալ, ունէին մեղմացուցիչ բացատրողական մը, որ «պատահած թիւրիմացութիւնները» շուտով լուծել կ'ապահովէին :

Աղէտը տիրական քայլերով մուտք գործեր էր երկրէն ներս : Բայց կ'ուշանար խուճապը...

— Ի՞նչ աշխատանք տարիք այսօր, — հարցուց Ալին՝ երկար լուրթենէ մը ետք :

— Խնձոր քաղեցինք : Իսկ իրիկունը, վաղուան բեռներուն համար՝ ցանկ պատրաստեցինք :

Անսպահովութիւնը հետզհետէ տանտէր կը դառնար քաղաքի

փոքրցներուն մէջ: Հաս-հոն անցարգեղներ ի յայտ կու գային, եւ
կը խօսուէր ասեանդումներու եւ մարդորսներու մասին: Բայց մար-
դիկ, յամառ լաւատեսութեամբ մը, կը վնտռէին ամենապահալ
փոքրցը, կարենայ ճշտարահութեամբ աշխատանքի հասնելու հա-
մար: Եւ խուճաղը կ'ուշանար:

— Հաճելի աշխատանք մը ըլլայու է բերքահաւաքը: Աշխա-
տանքի մէջ, մարդ իր ինքնութիւնը կը պահէ: Քանի մը օրէն արձա-
կուրդս կը վերջանայ եւ ես նորէն դարձի կ'ըլլամ:

Ալլին բանեց բազուկս:

— Գուք հոգին հեռ միաձուլուած էք: Ձեր մկանները պիտի
են:

Յետոյ՝ ձեռքը գրաւ ուսիս:

— Օր մը, քեզի հեռ միասին կ'ուզեմ աշխատիլ, պարտէզին
մէջ:

Կը դրայի անոր դէմքին հարմար ուսիս:

— Քու ներկայութեանդ այնքան սպահով կը զգամ, — աւել-
ցուց:

Պահ մը լուռ մնալէ ետք՝

— Պիտի կարենա՞մ աշխատանքիս վերադառնայ, — հարց տը-
լաւ թերահաւատութեամբ:

Իր հարցումին պատասխանելու փոխարէն, հեռացուցի դէմքին
վրայ հոսած մազերը: Ալլին՝ հանդարտ շարժումով մը վեր առաւ
ձեռքերս:

— Մինչեւ ե՞րբ գողթականի կեանք պիտի անցընեմ: Գիտեմ,
թէ կոխններ բռնն էին այսօր: Գիտեմ, թէ վայրագ էին...

— Կրնա՞ս այս գիշեր պատերազմի մասին չխօսիլ:

— Չխօսիլ՝ թերեւս: Բայց չեմ կրնար չխօսիլ:

Պահ մը լուռ մնալէ ետք, ամբողջացուց բաժակին պարունա-
կութիւնը:

— Հիմա քիչ մը լաւ կը զգամ: Գիտե՞ս, ուսերս գէշ կերպով
կ'այլըն: Բայց երէկ հոյակապ օր մը անցուցինք:

— Կարձեմ:

— Կը սիրե՞ս կատարելութիւններ:

— Ինչո՞ւ: Հիմա ուրիշ՞ միտքդ ինկաւ ատիկա:

— Ձեմ գիտեր: Լաւ բաներու մասին կ'ուզէի մտածել:

— Հիմա ատանկ լուրջ հարցեր չեմ կրնար վերլուծել: Մէկ
բան գիտեմ, որ ոչինչ կայ կատարելալ: Այդ է իրականութիւնը:

— Անօթեցայ:

— Հիմա շուկայ կ'երթանք, բան մը կ'ուտենք:

— Քալե՞նք:

— Այս: Ես ալ կ'ուզեմ քիչ մը կապուրուիլ: Մտահոյուած
եմ հօրեղբորսը իր վիճակով:

— Ո՞ր բաժնին մէջ է:

— Հակաօդայինի իններորդ գորպուտնդին:

— Ե՞րբ կ'արձակուի:

— Յայտնի չէ: Իր շրջանը շատ վտանգաւոր է այս օրերուն:

Ընդդիմադիրները չեն վարանիր բանակին վրայ կրակ բանալէ:

— Եւ գօթախոտութիւնը այն է, որ բանակը իրաւունք չունի փոխադարձելու: Ծովեզրի պողոտային դէպքը...

— Սոսկայի է:

— Ծաօտ էր զսհերուն թիւը:

— Ո՞վ դիտէ ... փտահարար:

— Հրապարակ երթանք: Այնտեղ տեղի լուստուր է եւ բազմութիւն կայ:

Լիալուսինը տակաւին չէր ծագած, բայց հորիզոնը սկսեւ էր կարմրիլ: Աւելի ուշ, արեւելեան լեռնաշղթայի ետին յայտնուեցաւ լիալուսինը, նախ՝ փոքր, չնչին մաս մը երեւցաւ: Յետոյ՝ շատցաւ, կլորացաւ, եւ երբ ամբողջացաւ՝ օդին մէջ արձակուած գնդակի մը նման ծփաց հորիզոնին վրայ:

— Կը կարծե՞ս, որ կացութիւնը այսպէս երկար կը շարունակուի:

— Ձեմ գիտեր:

Լիալուսինը արադօրէն կը բարձրանար:

Կրպակէ մը բարձրացող երգի ձայնը հրապարակի աղմուկէն կը զատորոշուէր: Թէեւ բառերը յտակ չէին, բայց երգը ծանօթ ըլլալով, կրնայի հետեւիլ տողերուն...

Hear me, don't be a hero,
Don't be a fool in your life...

Կրկներգն էր, որ երգչին խոչափողին մէջ ճշոյցի կը վերածուէր: Բառերը արտասանելէ աւելի՝ երգին ընկերացող թմբուկին ու ծնծդային յառաջացուցած աղմուկը կը ջանար խեղդել երգիչը:

Ձիս լսէ, հերոս մի բլլար,
Խեմբուքիւն մի բներ կեանքիդ մէջ...

Գիշերուան աղմուկին մէջէն ան կը պոսար իր կրկներգը, մինչ մարդիկ, անտարբեր, կը ջանային առաւելագոյն չափով դուարճայի դարձնել իրենց երեկոն, հրապարակէն ճիւղաւորուող մայթերուն վրայ:

— Պանդոկէն որքա՞ն խաղալ ու լուս կ'երևէր վիւզը, — նրկատեց Ալին, — այս մանրամասնութիւնները թարնուած էին:

Ամբան այդ օրերուն, օդափոխութեան եւ տոնին համար ժամանող մարդոց թիւը կը բազմապատուէր: Գրիգոր Լուսաւորիչի կողմէ վերափոխուած Նաւասարդի տօնը, հիմա, տասնըվեց զարեաք, վերադատած էր հեթանոսական նոր տարազ մը:

Փողոցներու նէոնները յորդառատ լույս կը սրսկէին անցորդներուն վրայ: Հեթանոսական խորհուրդ մը կար ամէն ինչի մէջ: Եւ մարդիկ, բոլորովին անհաղորդ այդ հեշտանքին, իրենց հէք աւորեան կը պարացնէին մայթէ մայթ, տօնական օրուան ընծայելիք գուարճութեան ակնկալութեամբ:

Այլինի գէմքը խաղաղ էր եւ, նէոններու լոյսին տակ՝ աւելի գեղեցկացած...

Գիշերը գոլ էր: Մշուշի թեթեւ խաւ մը կար օդին մէջ, որ կը նշմարուէր ելեկտրական սիւններու վրայ զետեղուած լոյսերուն շուրջ: Եւ Էլեկտրական լամբերը, իրենց շուրջի մշուշէ պսակով այնքան կը նմանէին սուրբի գլուխներու, որոնք, կարծես, աճապարէր էին հաւաքուիլ ճամբեղրին, սիւներէն առկախ, դիտելու Նաւասարդի անցքը մեր գիւղի փողոցներէն եւ անհաղորդ չմնալու համար անոր խորհուրդին:

.. Անոր ներկայութիւնը կողքիս, հետզհետէ աւելի կարեւորութիւն կը ստանար դիտակցութեանս մէջ: Տարօրինակ յարաբերութիւն մը զարգացեր էր մեր երկուքին միջեւ, առանց նախապէս հասունցած ենթահոգի մը: Պատերազմի արհաւիրքէն ճողոպրած եւ պատահականութեան մը բերումով ինծի հանդիպած այդ աղջիկը, մէկ օրէն միւսը, դարձած էր իմ ենթադրատակիցիս յաճախանքը: Եւ ես կ'անդրադառնայի, թէ յաճախ ակամայ եւ անդիտակցաբար խորհած էի իր մասին, եւ տազնապած էի իրմով:

— Գո՞հ ես անունէդ, — հարցուցի:

Պահ մը չպատասխանեց: Ինծի թուեցաւ, թէ անտեղի էր հարցումս, եւ թէ՛ պէտք էր որ իր անունը այդպէս ըլլար: Աբրիշ որեւէ անուն, թերեւս, բոլորովին անյարմար ըլլար իրեն:

— Ի՞նչ ըսիր:

— Գո՞հ ես անունէդ:

— Անունը ի՞նչ կարեւորութիւն ունի: Ինչո՞ւ, Ե՞ս ընտրած եմ անունս: Մեր կարծիքը չեն առած անշուշտ, երբ մեզ կոչած են մեր անուններով: Ծիշդ մեր գոյութեան պէս, մեր կամքէն անկախ...

— Ծիշդ է, բայց մենք զմեզ կը ճանչնանք մեր անուններով: Անոնք, թերեւս, միակ երաշխիքն են մեր գոյութեան, ու լաւագոյն ապացոյցը անոր:

— Իրաւունք ունիս. տեսակ մը հարապատութիւն:

— Բայց դիտե՞ս, եթէ անունդ, օրինակ, Անահիտ ըլլար...

— Անիմաստ բան է:

— Ոչ, այդ ըսել չուզեցի. այսինքն՝ կիրակի օր անուանդ տունը կ'ըլլար:

— Մարիամ՞...

— Ոչ, Անահիտ. եթէ հեթանոս ըլլայինք:

— Արդէն հեթանոս ենք:

— Ինչպէս որ կ'ուզես:

Բարկութեան շեշտ մը կար իր բառերուն վրայ, կարծես ան դատած ըլլար այդ բոլորին պատասխանատուն, որու կ'ուզէր յտակ, շատ յտակ ընել իր բռնիքը:

— Չե՞ս կարծեր, որ Արփիկէնք վերադարձան մինչեւ հիմա:

— Անտանելի ես, գիտե՞ս...

— Ինչո՞ւ...

— Չեմ գիտեր ինչու. միշտ կ'ընդհատես մեր խօսակցութեան բնական ընթացքը:

— Առանց անդրադառնալու կ'ընեմ: Վստահ եղիր, թէ դիտումնաւոր չէր: Դառնա՞նք:

— Իրաւունք ունիս : Ես ալ յաճախ այդպէս կ'ընեմ : Նեղուեցա՞ր : Կը ներես, երբեմն այսպէս անշնորհք կ'ըլլամ :

— Ոչինչ :

— Մեր մտքերը այնքան նիւթերով խճողուած են. պատե-րա՞ղմ . . .

— Չէ՞ որ համաձայներ կ'ինք, թէ . . .

— Այո, այո, յիշեցի : Յողնած եմ :

— Դառնա՞նք :

— Դառնանք : Արփիկէնք վերադարձան մինչեւ հիմա :

— Հաւանարար :

Անդրադարձայ, թէ ես ալ յողնած էի : Պարտէզի աշխատանքը ծանր եղած էր :

— Վաղը հոս չեմ, — լսի, յիշելով, թէ բեռներուն պիտի ընկերակցէի մինչեւ շուկայ :

— Ինչո՞ւ : Ո՞ւր պիտի երթաս :

— Հայէս :

— Ինչո՞ւ մինչեւ հիմա չ'ըտիր. միասին կ'երթանք :

— Մոտայ : Յետոյ՝ ես պէտք է որ բեռնակառքով ճամբորդեմ :

— Բերքի՞ն հետ :

— Այո :

— Գիտե՞ս, Արփիկին հետ կ'ընանք երթալ իր ինքնաշարժով եւ հոն կը միանանք : Անկարելի է այս ձեւով ժամանակ անցընել : Քիչ մը մեր հողերէն կը թեթեւանք :

Ալին խանդավառուած կը թուէր այդ դադափարով :

— Արփիկի հետ խօսակցութեան բռնուողը դիւրին-դիւրին չազատիր, — ըսաւ, — անհամբեր եմ լուրը իրեն հաղորդելու :

— Չեմ կարծեր, որ նման առաջարկ մը մերժէ :

— Այո, մա՛նաւանդ՝ եթէ իրեն ըսենք, թէ բերզը տեսնելու պիտի երթանք :

Ալին խնդաց լիաթոք :

Թուիս ու հաստաշտրթն արաք մարտորդ դէպի հարաւ դառնալով՝ իր հերթական աղօթքը կատարեց : Յետոյ, մարդարէին եւ Ալլահի անունները արտասանելով՝ բարձրացաւ դեկին առջև : Արփիկաներուն Ֆշշոցը լսուեցաւ : Բեռնակառքին շարժակը փոնդատաց : Զանդուածը շարժեցաւ հրապարակի բնկուղենիին տակէն : «Ծանր եղաւ բեռը», ըսին ոմանք : «Խաղաղութեամբ հասնին», մտղթեցին ուրիշներ : Հայելին ընդմէջէն դիտեցի դիւղին համախմբուած մարդիկը, որոնք դեռ կը դիտէին հեռացող բեռնակառքը :

Ճամբան դարձարձիկ էր եւ նեղ : Վարորդը իր ամբողջ ուշքը կեդրոնացուցած էր բեռնակառքին վրայ : Ես՝ տարուած էի զիս համակող օտար ապրումով մը : Առաջին անգամն էր, որ այդ հսկայ

բեռնակառքին կ'ընկերակցէի, և, այդ ձեւի սրատասխանատուութիւն կը ստանձնէի: Ինծի վստահուած էր տասնեակ մը պարտիզպաններու ամբողջ տարւան յոյսի և սպասումի խտացումէն կոտորակ մը:

— Ներողամիտ եղի՛ր, — ըսաւ, — երբ մայր ուղին հասանք և և՛ ճամբան հարթ էր, — բեռը ծանր է, ճամբան ալ՝ դիտես. քեզի հետ չկրցայ խօսիլ տակաւին...

Ձայներիդը խրացուցիչ ըլլալու աստիճան բարձր կը ճչար: Ֆէրիա էլ Աթրաշի վերայուշտ ճայնը կ'օրօրուէր բեռնակառքի ծանր և տիրական յստաջացումին հետ:

Ես, որ նախապէս մասնաւոր համակրանք մը չունէի այդ երգիչին հանդէպ, այդ մթնոլորտին մէջ, ինծի թուեցաւ, թէ արարական անտպասի գիշերներու անխառն հմայքը կը փոխանցէ: Գուցէ ուրիշ ոչ մէկ երգիչ, ոչ մէկ երաժշտութիւն կարենար այդքան ներդաշնակ ու հարադատ ըլլալ այդ պահուն:

Վարորդը զդաց, թէ ճայներիդի պատճառով իր խօսածը չէի լսեր: Հետեւորար, խօսելու ստեն, կը ծռէր իմ կողմս ու դրեթէ պոռայով կը խօսէր.

— Թերեւս նեղացուցիչ դռնեւ աղմուկը, հող չէ, կը վարժուիս:

Ու անոր խնդուքը խեղդուեցաւ. ճայներիդի և շարժակի հետըզհետէ դորացող աղմուկին մէջ:

Դարձուածքէ մը ետք, երկար դառիվար մը սկսաւ: Վարորդը դարձեալ ուշադրութիւնը կեղբոնացուց բեռնակառքի ընթացքին վերայ: Անդադար արգելակներուն կը կոխէր:

— Այսպէ՛ս բարձր կը բանամ, որպէսզի չքննամ, — ըսաւ՝ գառիվարը վերջանալէն ետք:

Հազիւ միջակ հասակով, թիկնեղ ու պիրկ մկաններով այդ մաշկը, որ իր իւզոտ և անխնամ մութ համազգեստին մէջ տրպար վարորդի մը բոլոր տուեալները կ'ամբողջացնէր՝ նախկին բեռնակիր մըն էր: Մանկութիւնը անցած էր արագարներու ժխորին մէջ: Կեանքի իր ասպարէզը սկսած էր թուլթէ տուրտիներ ծախելով բեռնակիրներու, սոյլերը քարչ տուող ջորիներու և չրջուն փսճառորդներու ստքերուն միջեւ: Տարիներու թաւալքով և զրկանքներու կուտակումով կոշտացած էր անսար մարմինը, և հիմա, որ բեռնակրութենէ վարորդ ըլլալու բախտաւորութիւնը ունեցած էր, դեռ կը կրէր փոքոցը բուսած տղու ամբարտաւանութիւն մը՝ իր արտայայտութիւններուն և խօսակցութեան մէջ: Գուցէ նաեւ տարօրինակը այն էր, թէ իր՝ փողոցային ստահակի հոյերանութեան և գտարկապորտի սնանկութիւններուն կողքին, տիրացած էր նաեւ իսկ տիրապետին «հատ Ատէլ», և հաւատարիմ ճշգրտագնութեամբ մը, բնաւ չէր մոռնար իր հերթական աղօթքը կատարել:

Երբ Ծրբնիխէն անցանք, սրճարաններն ու գրօտակները գրեթէ պարսպ էին: Աղբիւրին մօտ կային կարգ մը ինքնաշարժներ միայն: Կար նաեւ ծուլօրէն շարժող մուրացիտն մը, որ գրօնելու եկած մարդոցմէ ողորմութիւն կը հայցէր: Վարորդը ըսաւ, թէ թրքական մօտակայ զիւզերէն էր այդ մուրացիկը, և թէ՛ անցնող բոլոր բեռնակառքերէն խնձոր կը մուրար: Հատ Ատէլ, մուրացիկի հասցէին հայհոյանք մը արտասանելով ըսաւ, թէ պէտք է՛ր կարե-

ւորութիւն տալ անոր, նոյնիսկ հարկ էր դրոյշ ըլլալ դառիվերին, ուր բեռնակառքը կը դանդաղէր: «Կը դողնայ սրիկան, — ըսաւ, — այդպէս թճնող կ'երեւի, բայց աւազակ է, վստահել չ'ըլլար»: Մինչ հետո կը խօսէր, հայելիին ընդմէջէն շարունակ կը հսկէր բեռնակառքի յետամասին: «Պարաններուն դանակ կը դարնեն, շուն շանորդիները...»:

— Անթիլ՞ ես, իջնենք բան մը ուտենք, — առաջարկեցի, երբ ճաշարանի մը մօտէն անցանք:

— Ծոմ եմ. չնորհակալութիւն:

Ճամբան հարթ էր: Արադացոց բեռնակառքին ընթացքը: Հայելիէն պիտեց ետ ու խնդաց:

— Թող հիմա ալ հասնին մեղի ու գողնան, եթէ կրնան, — դարձեալ ծիծաղեցաւ, — շան գառակները, — աւելցուց:

Դիւղէն դուրս ելած էինք արդէն: Ճամբան ամայլ էր, մայրիկ խիա անտուներով եղերուած:

— Ծոմ եմ, — կրկնեց քմծիծաղով մը, — ես սէտք է որ տալին տասնկիւտ ամիս ծոմ պահեմ: Աթը հատ, կը լսե՞ս, ս'ւթը... եւ անոնց մայրը: Ասոնք բնաւ ծոմ պահել չեն դիտեր...: Մեր կիները նշանաւոր ստացներ են, իրենց դառակներով:

Պաղաղ էր դէմքը, ուր բարկութեան ո՛չ մէկ նշան կար: Նոյնիսկ ո՛չ մէկ հեղնանք, կը խօսէր, ապա կը խնդար բարձրաձայն:

— Կ'երգնում, կ'երգնում, որ անգամ մըն ալ եթէ աշխարհ զալու ըլլամ, կնիկի պիտի չմօտենամ, — բացասանչեց, ղեկը ձգելով եւ երկու ցուցամատները վեր՝

— Արպէսդի ծոմ չարահեմ... ս'ւթը հատ: Բայց տարօրինակը այն է, որ կը փնտռեմ անպիտաններուն ներկայութիւնը: Ուտող են, բոլորն ալ նշանաւոր ուտող...:

Քանի մը բլուր անցնելէ ետք, յայտնուեցաւ հիւսիսային Աւազ գետի հովիտը: Ճամբան կ'իջնէր բլուրի մը կողմ ի վար:

— Կամուրջ չկայ գետին վրայ, — բացատրեց վարորդը, — սկսեր էին կառուցանել, հեղեղ եղաւ, ամէն ինչ տարաւ: Շատ ուրիշ տանելիք բաներ կան, բայց կամուրջը տարաւ...: Հիմա գետի ջուրերուն մէջէն պիտի անցնինք, վստահ եմ, որ պիտի սիրես այդ փորձառութիւնը...:

Անդրադառնալով, թէ աւելի կարեւոր ըսելիք ունէր, ընդհատեց խօսքը, եւ՝

— Լաւ հսկէ պատուհանէդ. հո՛ս ալ կը դողնան, — ըսաւ:

Գետ չիջած, ճամբուն աջ կողմը, ծառերուն մէջ կորսուած տուն մը երեցաւ: Երբ ձոր իջնելէն ետք, առաջին դարձուածքը անցանք, ճամբուն մէջ անսիոյթ պարտող հաւեր, ահադանդի մատնրւած՝ ցրուեցան: Շարժալարը կոխեց արգելակներուն: Բեռնակառքը, զժկամ ու դանդաղ, ի վերջոյ կանգ առաւ տան սեմին: Գրան առջեւ յայտնուեցաւ մանկամարդուհի մը, քսանի շուրջ, թուխ աղջիկ մը: Շարժալարը կոխեց ձայներիդի կոճակին: Գործիքը լռեց:

— Իջնենք, — ըսաւ, — ասոնք հիւրընկալ են. բարեկամներս են, լաւ մարդիկ են:

Աղջիկը արդէն մօտեցած էր շարժալարի կողքի դրան, համարձակ ու թեթեւ շարժումներով:

— Ռաֆիգա, մենք եկանք, — ձայնեց հաժ Ատէլ, — զնա՛ կողով մը բեր, որ քիչ մը խնձոր հանեմ :

Մինչ Ռաֆիգա կ'երթար կողով բերելու, շարժալարը՝ ապահովութեան համար, քարեր զետեղեց անիւներուն առջեւ եւ ստուգեց, թէ բեռը կարգին էր ու կապերը չէին թուլցած :

— Գիտցայ, որ կու գաս այսօր, — զուարթ շեշտով մը բացողանչեց Ռաֆիգա, երբ կողովը ճօճելով եկաւ բեռնակառքին մօտ :

— Բայց այսօր ուշ մնացեր ես, ես հաժ Ատէլ, — ըսաւ՝ այսպանող շեշտով մը :

— Արտօնադիր չունիմ. մաքսատան ոստիկաններու անցարկելէն պէտք է որ ղեշերով անցնիմ :

— Գործերուդ մէջ միշտ ծուռ բան մը կայ, — կատակեց աղջիկը, մինչ կ'ընտրէր խնձորները եւ դանոնք իր կողովին մէջ կը տեղաւորէր :

Թէեւ քիչ մը վայրի, բայց տարօրինակ կերպով հաճելի էին Ռաֆիգայի շարժումները :

Գիւղի պարտիզպաններուն կողմէ շարժալարին նուէր տրուած խնձորներն էին, որոնցմէ Ռաֆիգա կ'ընտրէր իր բաժինը :

— Կ'երեւի, թէ սրտշած ես այս անգամ բան չձգել, հը՞... տունը ութը սղասող կայ :

— Իրաւունք ունիս... բայց այս խնձորներուն չլրցայ դիմանալ, բոլորն ալ հոյակապ են :

Յետոյ, կազք կողքի քայլերով՝ մտան շրջափակէն ներս :

Ռաֆիգոս նկատեց, թէ ես չհետեւեցայ իրենց : Իմ կողմս նաւայեցաւ ու ժպտեցաւ :

— Ինչո՞ւ ներս չես դար, — հարցուց :

Յետոյ՝ դուրսով նշան ըրաւ, որ հետեւիմ իրենց : Ապա՝ դարձեալ նայեցաւ աչքերուս, եւ երբ մտահ եղաւ ներս մտնելուս, դուռնակ ժպտեցաւ :

Ալիբաւոր ու անխնամ ձղուած մաղերուն ընդմէջէն կ'երեւէին Ռաֆիգայի ժպտուն եւ համարձակ աչքերը, որոնք իրենց ամուսիքի փայլով հոյակապ ներդաշնակութիւն մը ստեղծած էին իր թուխ մորթին հետ : Գլխին մէջոնցէն կ'իտուած մաղերը կը հոսէին վար. երկու կողմէն կ'իտով կը ծածկէին այտերը, յետոյ՝ կ'իջնէին մինչեւ կուրծքերը : Կարմրաւուն շապիկին վերի կոճակներէն քանի մը հատը արձակ էին, որոնք կը մատնէին անոր ստինքներուն շքեղութիւնը :

Վերջապսր կը մօտենար : Բլուրներուն շուքը արդէն ծածկած էր հովիտները : Գետը հանդարտ ու ջինջ կը հասէր :

— Տակաւին ծոփի մէջ՞ ես, հաժ, — հարցուց Ռաֆիգա, երբ նստանք դրան մօտ դռնուող աթոռներուն վրայ :

— Դարձեա՞լ նոյն հարցումը :

— Ո՛չ, ս'չ, բնա՛ւ. չեմ մտահողուած : Թէյ պիտի սխառատեմ, պարզապէս կ'ուղէի ղիտնալ, թէ դուն ալ պիտի խմե՞ս, թէ ոչ :

— Արդէն իրիկուն եղաւ, մտահարար թնդանօթը գոռաց մինչեւ հիմա : Կրնամ խմել այլեւս, — ըսաւ վարորդը, երբ արդէն Ռաֆիգայի խնդուրը ներսէն կու գար :

— Հաժ, դուն հաւատարիմ չես, եկուր հրաժարէ այլ ծոմապահութենէն :

Մինչ այդ, բախը կը լեցուէր հսկայ նախիրով մը: Ընդհանրապէս վատորակ ու նիհար կովեր, քանի մը ոչխար. քոսոտ ուլիկներ, որոնք ահագին իրարանցում ստեղծեցին, հաւերու ճշոցներուն խոռնելով իրենց աղմուկը:

Նախիրէն գուարակ մը, փառաւոր ճակատով եւ հուժկու, կը հալածէր իր լուծին աւելի ծեր ընկերը:

— Ռաֆիգա, հէ՛յ, աղջիկս, ո՞ւր ես, անասունները գիրար կը կոխկրտեն:

— Ռաֆիգայի հայրն է, — բացատրեց վարորդը, — անասունները արօտավայրէն բերաւ:

Հովիւը, ճարահատ, մտաւ շրջափակէն ներս, շարունակելով մերթ աղջիկան անունը պոսայ: Թըջուած վարտիքով, որ մինչեւ ծունկերը իջած էր, եւ թաց ու ցեխոտ սրունքներով՝ ան շտապեց մեր ուղղութեամբ:

— Ահլան, ահլան, հաժ, — բացապահչեց, — հետուէն բեռնակառքը տեսայ եւ գիտցայ, որ դուն ես ու աճապարեցի:

Յետոյ՝ մտաւ տուն տրտնջալով ու զանդատելով անասուններուն անկարգութենէն եւ իր վիճակէն:

— Կը ներէք, — ըսաւ, երբ գունէն ներս կը մտնէր, — այդ անիծուած գետին գեռ կամուրջ չկապեցին. կը տեսնէք անշուշտ ծիծաղելի վիճակս:

Ռաֆիգա դուրս եկաւ բարկացած:

— Եղներդ միշտ այդպէս են, բախ հասնելէն ետք կոռելի կը սկսին... լեռը ի՛նչ է ձեր գործը, կոռեղէք հո՛ն...

Յետոյ՝ մտերը հաւաքեց, ետ թիկունքին նետեց զանոնք, որոնք յամառ ամբարտաւանութեամբ մը կրկին ծածկեցին սակայն անոր ջրային գէմքը:

Ռաֆիգա մօտեցաւ ցախէ խրամին, որ դոմը կը բաժնէր բալէն: Վերցուց զաւաղան մը, խիզախ եւ վճռակամ մօտեցաւ եղնբուն: Ձատեց զանոնք իրարմէ: Գաւաղանի երկու ուժպին հարուած տուաւ կոռաղան եղան դաւակին: Եզը լայնցուց ունդերը: Աչքերը փայլեցուց: Փշչաց ու յամառեցաւ: Ռաֆիգան սաստեց զայն ու հարուած մը եւս իջեցուց եղան կոնակին, այս անգամ աւելի ուժգին: Եզը տեղի տուաւ: Վտղեց, մտաւ գոմ:

Միւս անասուններն ալ գոմ քշելէ ետք, Ռաֆիգա զաւաղանը մէկզի նետեց: Ան կը հեւար:

— Ես զգուեցայ ասոնց քմահաճոյքներէն, — զանդատեցաւ, մինչ թէյ կը լեցնէր մեր բաժակներուն մէջ:

Ռաֆիգայի հայրը, թաց հալուստները փոխած՝ դուրս եկաւ թէյ խմելու:

Մենք հրաժեշտ տոինք:

— Գոնէ հաց ուտէինք, — պնդեց հայրը:

— Աւելի չուշանանք: Ուրիշ տոխթով:

Ռաֆիգա լուռ կեցեր էր դրան սեմին:

— Վերադարձին կրկին կը հանդիպիմ, — արտահայտեց վարորդը, երբ բեռնակառքին մօտ հասանք:

Ռաֆիգան մեզի ընկերակցեցաւ մինչեւ բեռնակառք: Ես, բեռը ստուգելու համար՝ բեռնակառքին շուրջ դարձայ: Մինչ վարոր-

ղը, բեռնակառքին դուռը կխօզի քայտած՝ կը տնտնար տակաւին, Ռաֆիղային հետ խօսելով: Բարձրացայ վեր եւ տեղաւորուեցայ նըստարանին վրայ:

Ռաֆիղա ուղղուեցաւ տուն, գլուխը խոնարհած ու դանդաղ քայլերով: Յետոյ՝ մեր կողմը դարձաւ, ժպտեցաւ ու ձեռքով բարի ձանապարհ մազթեց մեզի:

Շարժաւարը արդեւակները արձակեց: Ռաֆիղան գեռ մեզ կը դէտէր:

Երբ բաւական հեռացանք տունէն, Հայելիին ընդմէջէն նայեցայ ես: Ռաֆիղան կուտ կու տար հաւերուն:

Շարժաւարը դարձեալ բարձրացուց ձայներիզը:

Երբ գետի ջուրերուն մօտ հասանք, ան մեզմացուց ժպտուէնին ձայնը եւ դանդաղեցուց բեռնակառքին ընթացքը:

— Շատ հիւրընկալ են, բոլոր շարժաւարները կ'իջեւանին հոս. դուն շարժաւար չես եղած, — ըսաւ, կէս բերան ժպտալով, — ամէն շարժաւար ասանկ իջեւան մը ունենալու է իր ձամբուն վրայ:

Բեռնակառքը լըջօրէն կը ցնցուէր ու կ'օրօրուէր՝ գետի խճաքարերուն վրայէն անցնելու պահուն: Բեռը ծանր էր:

Յետոյ՝ հաժ Ատէլ ծոեցաւ իմ կողմս եւ, ականջիս աւելի մօտենալով՝

— Ռաֆիղան բողոթիւն կ'ընէ, — ըսաւ:

Հայելիին ընդմէջէն անգամ մը եւս նայեցայ ես: Ծառերու ձկն կորսուած գետեզերքի տունը ա'լ չէր երեւեր:

ԱՐԱ ԱԲԷԼԵԱՆ

(Շար. 2)

ԻՎԱԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԿԸ ԽՆԴՐՈՒԻ ԸԼԼԱԼ

ՔԻԶ ՄԸ ԱԻԵԼԻ ՀԱՄԲԵՐԱՏԱՐ

ՔԻԶ ՄԸ ԱԻԵԼԻ ԲԾԱԽՆԴԻՐ

ՔԻԶ ՄԸ ԱԻԵԼԻ ՀԵՏԵՒՈՂԱԿԱՆ

Վերջին տասնամեակներուն, մեր հայրենիքին մէջ թափ առած գիտական հրատարակութիւններու կարգին՝ տասնձին արժէք մը կը ներկայացնէ անկասկած արեւմտահայ գրողներու նամակներուն լոյս ընծայումը:

Տուեալ շարքէն մեզի ծանօթ են երեք հատորներ, յաջորդաբար՝ Գ. Վարուժանի «Նամակամի»-ն (1965), տարբեր գրողներու ստորագրած թուղթերով կազմուած «Արեւմտահայ գրողների նամակամի»-ն (1972) եւ Զապէլ Եսայեանի «Նամակներ»ը (1977):

Վերջինը նոր հասարակական ձեռքը:

Բունն գործունէութիւններով, տեղափոխութիւններով, նահատակութեամբ, նահատակներու պարտպաններուն տարտղիւածութեամբ, հեռաւորութիւններով ու բաժանումներով ծանօթ վերջին երեք քառորդ դարու հայ կեանքի ալեկոծ ծովը հաշտի առած՝ ուղղակի երախտագիտութեամբ կը լեցի մարդու սիրտը ի տես մէկտեղումի, գաստուորման ու ծանօթագրման համար գործ գրուած ա՛յն աշխատանքին, որուն հերոսները կը հանդիսանան Գոհար Աղնաուրեան եւ Արփիկ Աւետիսեան, առաջինը՝ առաջին երկու հատորներուն առիթով, եւ Երկրորդը՝ երրորդին կադրակցութեամբ:

Անշուշտ, եօթնասունն ու աւելի տարիներու անջրպետով մը մեղմէ հեռու ապրած, գործած, վաստակած, նահատակուած կամ մեռած ղէմքերուն նամակային այդ նշխարները անհետացած ղէմքերու նոյնարնայթ թուղթերուն ամբողջական պատկերը չեն ներկայացնէր, այդ մասին մարդ մինչեւ անգամ չուզէր մտածել առայժմ եւ կը հրճուի մէկտեղուածներուն դոյութեան հրաշքով:

Արփիկ Աւետիսեանի ջանքերով կազմուած Զապէլ Եսայեանի «Նամակներ» անուն հատորը կը հաշուէ 175 նամակ, ստորագրուած՝ 1895ի եւ 1935ի միջեւ ինկած քառասնամեակին:

Անիկա, հատորը, կը բացուի կազմողին կողմէ խմբագրուած չորս էջ-նոց բացատրողականով մը, որուն կը հետեւի «Չապէլ Եսայեան» խորագրուած Սեւակ Արղումանեանի մէկ ընդարձակ դրութիւնը, ապա, ժամանակագրական կարգով, կու գան նամակները, որոնց կը յաջորդեն ծանօթագրութիւններն ու անձնանուններու բառարանը, աւելի քան հարիւր էջ հաշուող ծաւալի մը վրայ:

Նամակներու մէկտեղումին չափ մեծ ջանք արհանջող գործ է հարկաւ կազմութիւնը ծանօթագրութեանց ու անձնանուններու բառարանին, որոնք, վերջին երեք քառորդ դարուն հայ կեանքին պարզած հանդամանքներուն հետեւանքով դարձեալ՝ չէին կրնար անթերի ըլլալ, ու անթերի չէն, բայց կը կարճենք, թէ ծախսուած քիչ մը աւելի ճիշտ, աշարժութեամբ ու հետեւողականութեամբ կարելի էր նուազ խոցելի դարձնել այդ իրատէս պատկանելի աշխատանքը:

Ծանօթագրութեան ու անձնանուններու բառարանին յատկացուած է-ջերուն մէջ նշմարելի է յատկապէս ծանօթութիւններու անկատարութիւնը, բծախնդրութեան անկատարութիւնը եւ մեթոտի անկատարութիւնը:

Գրական դէմքի մը անցած ճանապարհը եւ մշակած յարաբերութիւն-ները լուսաւորող ամէնէն վտանգելի ազդեցիկները գրական թերթերն են անշուշտ, առհասարակ մամուլը, որուն հարուստ մթերքին մօտ սարկելու բախտով մը օժտուած են հայրենի մտաւորականները, մտահնագարաններու եւ դրադարաններու ճոխ ցանցի մը մէջ, այլ՝ Արփիկ Աւետիսեան երբեմն պա-ասահականութեան ձգտմէն դուրսը եւ ընդգրկած նիւթերուն առարկայական ստուգումը կատարելու համար ո՛չ միայն մամուլ ազդեցիկներուն չէ դիմած, այլեւ մինչեւ անդամ փոյթ չէ բրած բծախնդրօրէն օգտուելու իրեն պաշտո-նակից Գոհար Ազնաւուրեանի վերոյիշեալ աշխատութեանց մասնաւորաբար երկրորդ հատորին մէջ տեղաւորած ծանօթագրութիւններէն:

Մեր նշմարած անկատար ծանօթութիւններուն աւելցութեամբ կատա-րենք կարգ մը ճշդումներ ու լրացումներ, որոնք թերեւս կրնան օր մը պէտք ըլլալ...

ԱՆԿԱՏԱՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Զիճողելու համար այս նշմարը, զանց ընենք ծանօթագրութիւններուն առիթ տուող Չապէլ Եսայեանի նամակները եւ մատնանշենք լրացումներու կարօտ Արփիկ Աւետիսեանի ծանօթագրութիւնները:

Էջ 332ի վրայ ծանօթագրողը կը գրէ.

«ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ» — օրաթերթ: Լոյս է տեսել Պոլսում 1909-1912 թթ.: Արտօնատէր խմբագիր՝ Ռուբէն Զարդարեան, յետոյ՝ այլ անուններով: Ու-նեցել է գրական գեղարուեստական շաբաթաթերթ յաւելուածը: Եսայեանը Պոլսում գտնուելիս աշխատակցել է այդ քերթին»:

«Ազատամարտ»ը, որքան մեզի ծանօթ է՝ մինչեւ 1912 թուականը չհրա-տարակուեցաւ միայն, այլ՝ շուրջ երկուքուկէս տարի աւելի, մինչեւ 1915 Ապրիլի տատջին շաբաթը:

Երկրորդ՝ «այլ անուններով» երբեք չհրատարակուեցաւ «Ազատամար-տ»ը: Միշտ պահեց իր անունը:

Արփիկ Աւետիսեան յայտնապէս ընդօրինակած է Գոհար Ազնաւուրեան-

նի թիւրիմացութիւնը, խմբադրուած ատենամեակի մը եւ երկու տարի առաջ, Գ. Վարուժանի «Նամականի»ին մէջ, էջ 330.

«ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ» — օրաթերթը հրատարակուել է 1909–1912 թթ. Պալատում, արտօնատէր-խմբագրապետ՝ Ռուբէն Զարգարեան, իսկ յետոյ՝ այլ անուններով: Ունեցել է գրական-գեղարուեստական եւ գիտական շարքաթերթ-շափելուածը, որը լոյս է տեսել 1910–1912 թթ.»: :

Գ. Վարուժանի «Նամականի»ն կազմող ու ծանօթագրող Գոհար Աղնաուրեանն Լօթր տարի ետք կազմեց ու ծանօթագրեց «Արեւմտահայ գրողների նամականի»ն, ուր չափով մը փորձեց ազատամարտեան իր թիւրիմացութիւնը, էջ 438ի վրայ արձանագրելով՝

«ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ» — օրաթերթ, լոյս է տեսել 1909–1914 թթ. Պալատում, արտօնատէր-խմբագրապետ՝ Ռ. Զարգարեան: :

1912 թուականը երկու տարիով սրբագրելը լա՛ն մըն է անշուշտ, բայց 1914ը դարձեալ ճիշդ չէ: «Ազատամարտ» 1914ին չէր, որ հրատարակեց իր վերջին թիւը: Անոր խմբագրական վերջին կազմի անդամներէն Սիրունի կը հասնի մինչեւ 1915 եւ կը հաստատէ.

«Ապրիլ 12ի կիրակի առտուն լոյս չտեսաւ թերթը: Իր վերջին թիւը 1815ետրդն էր»:

Պոսթընի «Հայրենիք»ի մասին Արփիկ Աւետիսեանի խմբագրած ծանօթագրութիւնը, էջ 335.

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» — ազգային յեղափոխական դաշնակցութեան Ամերիկայի կենտրոնական օրգանը: Լոյս է տեսել Բոստոնում 1899–1930 թթ.: Սկզբում շարքաթերթ էր, ապա օրաթերթ»:

Ճիշդ չէ նաեւ այս ծանօթագրութեան թուականային արձանագրութիւնը: «Հայրենիք»ի հրատարակութիւնը մինչեւ 1930 միայն չէ երկարած: Ծառուոր ճիշդը արձանագրուած է դարձեալ Գոհար Աղնաուրեանի խմբագրած «Արեւմտահայ գրողների նամականի»ին մէջ, էջ 449.

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ» — ազգային շարքաթերթ, ապա երկօրեայ եւ յետոյ օրաթերթ, հիմնադրուել է Բոստոնում, 1899 թ., հրատարակուում է մինչեւ այժմ»:

Ըսինք ծառուոր ճիշդը, որովհետեւ ճիշդ չէ Աղնաուրեանի «հիմնադրուել է Բոստոնում»ը: «Հայրենիք» շարքաթերթը հիմնադրուած է Նիւ Եորքի մէջ, 1 Մայիս 1899ին, եւ Պոսթըն փոխադրուած շուրջ մէկուկէս տարի ետք, 22 Սեպտեմբեր 1900ին:

Պոսթընի «Հայրենիք»ին առիթով՝ Արփիկ Աւետիսեան թոյլ տուած է նաեւ ուրիշ ոչ-նեքելի վրէպ մը, էջ 388.

«Օշականի «Մնացորդաց»ը ապագրուել է Բոստոնի «Հայրենիք» թերթում, որի ուղղութեանը չէր համակրում Նաայեանը»:

Ասիկա արդէն ղիտական վերաբերում չէ, այլ՝ երեւակայական ճախրանք:

Եթէ Արփիկ Աւետիսեան բարեխղճութեամբ վարուէր իր «ծանօթա-

զրած» ելևթին հետ, այս թիւրիմացութիւնը ի հարկէ կը խնայուէր թէ՛ իրեն եւ թէ՛ այլոց :

Կա՛րճ :

«Մնացորդաց»ը տպագրուած է ո՛չ թէ Պոսթընի «Հայրենիք»ին մէջ, այլ՝ Գահիրէի «Յուսարեր»ի էջերուն :

**

Չտղէլ Եսայեանի նամականիին կցած Արփիկ Աւետիսեանի ծանօթագրութիւններուն մէջ բաժին ունի նաեւ «Յուսարեր»ը, որ, ճշգրտութեան ստուժով՝ աւելի փայլուն պատկեր մը չի ներկայացներ, էջ 344 :

«1912 թ. սկսած, Կահիրէում լոյս է տեսել «Յուսարեր» ազգային, քաղաքական, տնտեսական եւ գրական օրաթերքը Վահան Նաւասարդեանի խմբագրութեամբ եւ շարունակուում է լոյս տեսնել : Նկարագրուած դէպքերի ժամանակ թերքը չունէր դաշնակցական կողմնորոշում : 1922 թ. «Յուսարեր»ը դարձաւ դաշնակցութեան օրգան եւ կատաղի պայքար ծաւալեց Սովետական Միութեան եւ Սովետական Հայաստանի դէմ : Նա իր էջերում հալածանքի ենթարկեց գաղութահայ դեմոկրատական տարրերին եւ կազմակերպու թիւներին» :

Գաշնակցութեան օրգան դառնալէ ետք «Յուսարեր»ի որդեգրած կեցւածքը եւ յատկապէս անոր մասին եղած դնահատանքը տպագրութիւններու ծիրին մէջ կ'իյնայ եւ քննութեան նիւթ չէ հոս : Հարցը կը վերաբերի նախագաշնակցական «Յուսարեր»ին, որ, գիտակա՛ն հրատարակութեան մը մէջ տրուած ծանօթութեան համաձայն՝ լոյս կը տեսնէր «Վահան Նաւասարդեանի խմբագրութեամբ» :

1922էն առաջ, Վահան Նաւասարդեան երբեւիցէ Գահիրէ դառնալով է արդեօք կամ որեւէ յօդուած ստորագրած է «Յուսարեր»ի մէջ, որ առաջին օրէն անոր խմբագիրը եղած ըլլալու լուրեր կը հազորդուին բնթերցողին :

**

Ահաւաստիկ եւ մեր օրգաններէն «Ճակատամարտ»ին վերաբերող ծանօթագրութիւնը, էջ 359 :

«ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ» — օրաթերք : Լոյս է տեսել Կ. Պոլսում 1918-1930 թթ. : Խմբագիրներ՝ Ծ. Միսաքեան, Յ. Ճ. Սիրունի եւ ուրիշներ : Եղել է դաշնակցութեան օրգանը :

Առանց պատմական վիճարկեան, պարզ տրամաբանութիւնն տնդամ չի կրնար բնդունիլ, որ 1918ին Պոլսոյ մէջ սկսած գաշնակցական թերթ մը կրնար իր պոյաթիւնը երկարել մինչեւ 1930 :

«Ճակատամարտ» փակուեցաւ 21 Հոկտեմբեր 1924ին, փոխ-կուսակալ Հիւսնի պէյի հրահանգով . . .

**

Արփիկ Աւետիսեան տարտամ ծանօթութիւններ ունի նաեւ «Շիրակ» ամսագիրի եւ շաբաթաթերթի մասին, որոնց հիմնադրութեան ու վերհրատարակութեան թուականները, փոյրերը, ինչպէս նաեւ տարրեր խմբագիրները իրարու կը խառնէ յաճախ :

էջ 396ի վրայ, Միքայէլ Կիւրճեանի կենսագրականին մէջ, ի միջի այլոց, կ'ըսէ .

«1905ին Թէֆէեանի հետ Պոլսում հիմնել է «Շիրակ», Օտեանի հետ՝ «Արև», «Ազատ բեմ» պարբերականները» :

Պօսք չունինք Օտեանի հետ Կիւրճեանի հիմնած պարբերականներուն մասին, բայց ստուգապէս զիտենք, որ Միքայէլ Կիւրճեան Պոլսոյ մէջ Վահան Թէքէեանի հետ «Շիրակ» անուն պարբերաթերթ չէ հիմնած :

«Շիրակ»ը երեք անգամ միջավայր եւ երեք անգամ խմբագրական կազմ փոխած պարբերաթերթ է :

Միտաւ 1905ին, Աղեքսանդրիոյ մէջ, Վահան Թէքէեանի եւ Միքայէլ Կիւրճեանի խմբագրութեամբ :

Շարունակուեցաւ Գահիրէի մէջ, 1906ին, Արփիար Արփիարեանի խմբագրութեամբ :

Եւ իրեն շարաթաթերթ վերհրատարակուեցաւ Պոլսոյ մէջ, 1909ին, Վահան Թէքէեանի խմբագրութեամբ :

*

**

Արփիկ Աւետիսեան իր ծանօթագրութիւնները տաեն-տաեն դուրս բերած է առարկայական ծիրէն ու ենթակայական վերաբերումներ ու մեկնաբանութիւններ խոսնած է անոնց, երբեմն թէսկան («Թերեւս») եղանակով եւ մերթ հաստատապէս, առանց անդրադառնալու, որ կուսակցական ու քաղաքական հարցերու կապակցութեամբ Չապէլ Եսայեանի մասին վճռական խօսք ըսել կը նշանակէ ուղղակի փորձութեան մատնուիլ :

Տիրբան Եսայեանի գրուած 6 Հոկտեմբեր 1908 թուակիր նամակի մը մէջ՝ ի մասին «Արեւիք»ի հետ յարաբերութիւնն քուլացաւ» յայտարարութեան, Արփիկ Աւետիսեան, օրինակ, կու սայ սա ծանօթութիւնը եւ... մեկնարանութիւնը, էջ 322 .

«ԱՐՆԻՆԵԼԻ» — օրաթերթ ազգային : Լոյս է տեսել Պոլսում 1884-1912 թթ. : Ատեմայետ՝ Ստ. Տամատեան, Խոբագիր՝ Զարեհ Եւսուֆեան, այնուհետեւ՝ տարբեր անուններով : 1908 թ. ունէր դաշնակցական կողմնորոշում : Թերեւս Զապէլ Եսայեանի «Արեւելք»ից հեռանալու հիմնական պատճառը այդ էր» :

«Թերեւս»...

Դժուար է հասկնալ, թէ թու էնթագրութիւններու ուժ կը տրուէ հրատարակութեան մը մէջ, որ կոչուած է ճշգրիտ ծանօթութիւններ հաղորդելու ընթերցողին :

Եթէ 1908 թուականներուն թերթի մը դաշնակցական կողմնորոշումը Զապէլ Եսայեանի համար բլրար նոյն միջնորդէն հետանալու հիմնական պատճառ մը, ապա ուրեմն պէտք է մտածել, թէ ան մերժած է մասնակցիլ դաշնակցական կողմնորոշում ունեցող բոլոր թերթերուն : «Արեւիք»ի առիթով Արփիկ Աւետիսեանի ենթագրութիւնը («Թերեւս») կ'առաջնորդէ նման ընդհանրացումի մը, որ սակայն իրականութեան հետ որեւէ աղերս չունի : Մինչեւ անգամ Արփիկ Աւետիսեանի այլ էջերու վրայ արձանագրած վկայութիւններով :

Քիչ առաջ, «Ազատամարտ»ի վերաբերող ծանօթագրութեան մէջ արդէն կարգապէս, թէ՛

«Եսայեանը Պոլսում գտնուելիս աշխատակցել է այդ թերթին» :

«Ազատամարտ»ի հիմնադրութեան (1909) մինչեւ վերջին թիւը (1915) Զապէլ Նսայեան դրեթէ միշտ Պոլիս անցուց իր ժամանակը եւ միշտ աշխատակցեցաւ «Ազատամարտ»ին, ա՛յն «Ազատամարտ»ին, որ նոյն տարիներուն իրմէ աւելի դաշնակցական թերթ չունէր Դաշնակցութիւնը:

Այդ շրջանին սյուղէս էր նաեւ ի՛նքը՝ Զապէլ Նսայեան, զինք պատկերացնող Կոստան Զարեանի մէկ էջի՛ն պէս էր. «Մեր յեղափոխական աւանդութիւնները, Գրիստափորի օրինակը, Դաշնակցութիւնը, Դաշնակցութիւնը...»:

Ասիկա, սակայն, ուրիշ խնդիր է եւ ուրիշ տեղ եւ շատ հետունները կը տանի մեզ. դատնանք, հետեւաբար, խնդրոյ առարկայ ծանօթացրութիւններուն ու անձնանուններու բառարանին մէջ նկատուած միւս վրէպներուն մասնանշումին:

ԱՆԿԱՏԱՐ ԲԾԱԽՆԴՐՈՒԹԻՒՆ

Արիիկ Աւետիսեանի թոյլ տուած ոչ-բժախնդիր վերաբերումը դգալի է մտ՛նաւանդ իր կագմած մանրատառ շուրջ քսան էջնոց «Անճամառների բառարան»ին մէջ: Հայ եւ օտար, անուանի եւ շարքային, յայտնի եւ տասնամեակներու մշուշին մէջ արդէն անյայտացած հարիւրաւոր անուններու մասին տեղեկութիւններ հաւաքելու աշխատանքը դիւրին աշխատանք չէ եւ խտապահանջութիւնը քիչ մը չափազանցութիւն պիտի ըլլար հոս, բայց կը կարծենք, թէ առաւել բժախնդիր աչքը նուազ խոցելի պիտի դարձնէր դործը: Մէկու մը, հանրայայտ մէկու մը, անունը սխալ արձանագրուած է, ուրիշի մը՝ մահէն տասնամեակներ առաջ մահուան թուական նշանակուած, երրորդի մը պարագային չէ կատարուած ծննդեան եւ մահուան թուականներուն հնարաւոր ստուգումը, չորրորդի մը վերագրուած է քաղաքական անյայտ պատկանելիութիւն մը, եւայլն:

Օրինակները.—

էջ 397.

«ՀԱՄԱՍՏԵՂ (Կելեճեան Համբարձում) (1895-1966) — գրող, հրատարակախօս, խմբագիր»:

Պարզ է, որ մէկ զիրի տեղափոխութեամբ Համաստեղի Կելեճեան տոհմանունը դարձած է Կելեճեան: Նոյնքան զխրին չէ ստուգել սակայն, թէ իբրեւ խմբագիր ո՞ր աշխատած է Համաստեղ կամ ինչ խմբագրած:

էջ 403.

«ՍԻՐՈՒՆԻ ՅԱԿՈՅ (1888-1937) — սովետական մշակութային գործիչ, գրականագէտ, բանասէր: Ծնուել է Ադաբազարում: Վարուժանի հետ խրմբագրել է «Նաւասարց» հանդէսը:

Իբրեւ մահուան թուական Սիրունիի անունին զիմաց նշուածը սխալ է անշուշտ: 1937էն ետք Սիրունի ապրեցաւ ուղիղ երեսուներչորս տարի, մինչեւ 1971:

Երկրորդ սխալ: Վարուժանի հետ Սիրունիի խմբագրած «Նաւասարց»ը

հանդէս չէր, տարեկիբը էր: «Նաւասարդ» հանդէսը առանձինն խմբադրեց Սիրունի, Պուրբէշի մէջ, քառասկան թուականներու կէսերուն (1923-25):

Եթէ մէկ կողմէ սմանց (Սիրունիի) կեանքը կրճատած է Արփիկ Աւետիսեան, միւս կողմէ սակայն, ու միշտ նոյն անփութութեամբ՝ երկարած է այլոց կեանքը, յսեխոյն թէ տարեթիւերու համարձակ թւամենքով, էջ 400:

«ՆՇԱՆՆԱՆ ՏՐԳԱՏ (1892) — պոլսահայ նշանաւոր դերասան, Պոլսի հայ դրամատիկ քատերախմբի անդամ: Հետագայում եղել է Փարիզի դրամատիկ խմբի ղեկավար: Նշանեանի ղեկավարութեամբ փարիզահայ դրամատիկ քատերախումբը ներկայացումներ է տուել Ֆրանսայի հայաշատ կենտրոններում, ժրնետում, Ֆիլիպիում, Մոֆիայում, Վառնայում, Կոստանցիայում»:

Անոնք, որոնք հայ կեանքին հետեւած չեն, վերի տուեայներուն դիմաց պիտի կարծեն, որ Տրդատ Նշանեան մինչեւ օրս տակաւին բեմի վրայ է, մինչդեռ Արփիկ Աւետիսեանի բառարանին կազմութենէն տասներկու տարի առաջ ան խողաց իր սեփական կեանքին վերջին տարբը, Փարիզի իր բնակարանին մէջ, յանկարծական շիջումով:

էջ 399.

«ՄՈԶԱՆ ԼՆԻՈՆ — Սեւանիկաբնակ բանաստեղծ, գրող, քարգմանիչ, մշակութային գործիչ: Փարիզի գրողների միութեան անդամ: Նամակագրական կապ է ունեցել Զ. Նալբանի հետ»:

Քառասուն տարի հայ մամուլին ծառայած մարդ էր Լեւոն Մողեան, եւ ժամանակակից՝ դեռ ապրող մարդոց, որով՝ դժուար չէր դանել ու արձանադրել իր ծննդեան եւ մահուան թուականները (1891-1958):

Արփիկ Աւետիսեանի «Անճամուրներու քառարան»ին այս բաժինէն այն տպագրութիւնը կը ստացուի տակաւին, որ Մողեան ապրած ու գործած է միմիայն Սեւանիկի մէջ («Սեւանիկարնակ»), մինչդեռ Մողեան միայն երեք տարի ապրած է Սեւանիկ (1923-25):

Եւ յետոյ՝ արձամարանելու կամ ուրիշին արձամարանելու կարողութիւնը արհամարհելու այս ի՞նչ ձեւ է: «Սեւանիկարնակ» Մողեանը Սեւանիկէ՞ն կ'անդամակցէր փարիզահայ գրողներու միութեան:

Իրողութիւնը այն է, որ Մողեան ուղիղ երեսուներեք տարի ապրեցաւ Փարիզ, 1925էն մինչեւ ի մահ, 1958, եւ միւս իրողութիւնը ա՛յն՝ որ Արփիկ Աւետիսեան իր բառարանին կարգ մը մասերը կազմած է՝ առանց մէկտեղած կցկտուր ծանօթութիւնները լրացնելու:

էջ 298.

«ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ ԳԱՐԵԳԻՆ (1867-1959) — հնագէտ, բանասէր, նշանաւոր գիտնական, հոգեւոր գործիչ: 1897 թ. Լայպցիգի համալսարանում ստացել է փիլիսոփայական գիտութիւնների դոկտորի աստիճան: Ունի բազմաթիւ հայագիտական աշխատութիւններ»:

Գարեգին Յովսէփեանը կրիկիւրոյ Գարեգին Ա. մեծանուն կաթողիկոսն է, որուն կաթողիկոսական հանդամանքը եթէ զանց ըրած է Արփիկ Աւետիսեան, փոխարէնը, ինչպէս կը տեսնէք, ութ տարիներու յաւելեալ կեանք մը շնորհած է անոր: Մեզի համար շատ դժուար է ըմբռնել, թէ ինչպէս կարելի

է ստորած ու անմահութեան սահմանուած գէմքերուն հետ վարուելի ոչ-զի-տակրան այս եղանակով :

Գարեգին Ա. կաթողիկոս մինչեւ 1959 չապրեցաւ, վախճանեցաւ 1951ին :

Ի գէղ, Մերսինէն դրուած 18 Յունիս 1909 թուակիր նամակի մը մէջ, Չապէլ Եսայեան կը խօսի Սիսի կաթողիկոսին մասին, առանց անունը տալու. — «Մեր պանդակը կը գտնուի նաեւ Սիսի կաթողիկոսը» — որուն անունը ստուգելու կոչուած ծանօթագրութիւններուն (էջ 325) մէջ, Արփիկ Աւետիս-Լան կը գրէ .

«Խօսքը Սիսի կաթողիկոս Մուշեղ վարդապետի մասին է» :

Սառյ աթոռը որեւէ ատեն վարդապետական աստիճանով կաթողիկոս ստեղծուած է արցեօք, կամ՝ կաթողիկոսներու իր ցանկին մէջ Մուշեղ անուն օժ-եալ մը եղած է բնաւ : Կ'անդիտանանք :

1909ին Սառյ կաթողիկոսն էր Սահակ Խաղաթեան :

«Անճկանունների բառարան»-ի նոյն էջին (398) գրայ .

«ՄԱԼՈՒՄԵԱՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐ (1860-1915) — հրապարակախօս, քաղա-քական գործիչ, ռազմավարների լիդերներից» :

Պաշտօնը Մարուժեանի ծննդեան ու նահատակութեան թուականները, հրատարակողի կոչումը եւ ծաւարած քաղաքական գործունէութիւնը կը մատնեն, որ ան մեղի ծանօթ է. Ակնունին է :

Մեղի անծանօթ մնաց սակայն անոր երրորդ հանդամանքը՝ «ռազմա-վարների լիդերներից» բլբլու պարտական :

Որո՞նք եղած են եւ որո՞նք են այս ռազմավարները, ո՞ւր կողմուած են, ո՞ւր գործած, որո՞ւ հետ, որո՞ւ դէմ :

Միւս հարցերուն աօրնչութեամբ առարկայական փաստեր կային եւ թիւրիմացութիւնները հարթելու համար վերջութեան կանչեցինք առարկա-յական փաստերը, բայց ռազմավարների գլխաց, խոստովանելը ամօթ չէ, բաւորովին անզօր մնացինք :

Գոհ կը մնանք, ու երախտապարտ, եթէ Արփիկ Աւետիսեան կամ ոեւէ մէկը կարենայ փարատել ռազմավարների այս մութը :

ԱՆԿԱՏԱՐ ՀԵՏԵՒՈՂԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վերսիլիեալ թերութիւններէն զուրս, Արփիկ Աւետիսեանի մօտ աչքի կը դարնեն հետեւողականութեան պակասն ու վերաբերումի տակնուվրայու-թիւնները :

Օրինակ, նահատակ մէկ գէմքին նահատակութեան պարագան կը յիշէ ու լուռ կ'անցնի նոյն ճակատագիրին ենթարկուած ուրիշի մը կամ ուրիշնե-րու մօտէն :

էջ 403 .

«ՎԱՐՈՒԹԱՆ ԳԱՆԻԷԼ (Չպուֆեարեան) (1884-1915) — հայ մեծա-նուն բանաստեղծ, հասարակական գործիչ, մանկավարժ : Ծնուել է Սեբաս-տիայի Բրգնիք գիւղում : Մեծ եղեանի զոհերից» :

Ծննդեան թուականը, կոչումը, որտեղական աստիճանաւորումը, հանրային գործունէութիւնը, ծննդավայրը եւ մահուան եղանակը:

Կը սպասուի, որ որդեկրուած նոյն սձով ներկայացուին նոյն ճանապարհներէն անցած բոլոր դէմքերը, բայց... կարգացէք **Զօհրապին** նուիրում տողերը: Էջ 394.

«ԶՈՂՐԱՊ ԳՐԻԳՈՐ (1861–1915) — ակամաւոր գրող, հրապարակախօս, հասարակական–քաղաքական գործիչ, իրաւաբան: 1908–1912 թթ. օսմանեան պառլամենտի դեպուտատ, երեսփոխան»:

Պիտի յիշեցնէինք, որ Վարուժանի կենսագրութեան օրինակով չէ կողմբւած Զօհրապի մասին կողմուած ծանօթագրութիւնը, բայց հասանք դեպուտատութեան:

Դեպուտատ՝ մինչեւ 1912ի՞ն միայն: Զօհրոպ օսմանեան պարամենտի սնդամ մնաց Պարսոյ մէջ սպրած իր կեանքին մինչեւ վերջին շունչը:

Դատնանք միւս հարցին:

Ո՛չ ծննդավայրին եւ ոչ ալ մահուան պարագաներուն յիշատակութիւնը, ինչպէս եղած էր Վարուժանի առիթով:

«Անճանաչման քառարան»ին մէջ յիշատակուած նահատակ ինք դէմքերէն չորսը Զօհրապի պէս ներկայացուած են եւ միւսները, զո՛րձեալ, Վարուժանի պէս... չեն ներկայացուած:

Զի կընար մէկուն նահատակութեան յիշատակութիւնը կարեւոր նկատուիլ եւ միւսինը ոչ: Նոյնը եւ ծննդավայրերու պարագային: Նոյնը եւ երկերու առիթով:

Ոճ չկայ:

Եւ ոչ միայն հոս:

Էջ 394.

«ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ (1885–1969) — արձակագիր, խմբագիր, հրատարակիչ: Գործերն են՝ «Նաւը լերան վրայ», «Ճատրադոմի հարսը», Եւայլն»:

Զկարծուի, որ գրողի մը գլխաւոր երկերը թուելու բնդհանուր սկզբունք մը որդեկրուած է: Ո՛չ: Պատահականութեան շատ բան վստահուած է հոս:

Էջ 395.

«ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ (1869–1923) — հայ մեծամուկ քանատեղծ, հասարակական նշանաւոր գործիչ»:

Վերջոցաւ: Ո՛չ գործի եւ ոչ ալ գործերու անուն:

Արփիկ Աւետիսեան կը յիշէ որսչ գրողներու տողանդին աստիճանաչափերը՝ «նշանաւոր գրող», «մեծամուկ քանատեղծ», «նշանաւոր արձակագիր», «մեծատաղանդ քանատեղծ», եւայլն, իսկ միւսները կը ձգէ շարքային մակարդակներու վրայ, առանց անդրադառնալու, որ կընայ անարդար ըլլալ եւ շփոթի մատնել պարզամիտ ընթերցողը:

Էջ 393.

«ԵՆՈՎՎ ԱՐՄԷՆ (1881–1967) — արձակագիր, հրապարակախօս, գրաֆնագատ, մանկավարժ, թարգմանիչ, «Բիւրակի», «Մանգումէ», «Առուօտ» պարբերականների խմբագիր: 1919 թ. հրատարակել է դեսպան Մորգենթաուի յուշերը անգլերէն թարգմանութեամբ»:

Ենովջ Արմէնի մը սնունին գիմաց սեւէ մէկը հարկ չզոյտ սրակահան նշաններու, բայց եւ սեւէ մէկը չի կրնար բնդունիլ, որ անոր հետ շփոթւոյ ատիճաններու վրայ գրուին մեծատաղանդ պէմքեր, ինչպէս եղած է, օրինակ, Օշականի պարագային, Արփիկ Աւետիսեանի քմահաճ վերաբերումով:

Էջ 105.

«ՕՇԱԿԱՆ ՅԱԿՈԲ (Քիւֆէնեան) (1883-1948) — արձակագիր, լրագրող, գրաքննադատ. մանկավարժ, հասարակական գործիչ, խմբագիր հրատարակիչ, գրականութեան պատմաբան»:

Ենովջ Արմէնի եւ ամբողջութեամբ անոր հաւատար կարգ մը այլ գրիչներու պէս բնթերցողին ներկայացուած են Օշականէն դատ Թլկատինցին, Հրանդը, Երուսանը, Շանթը, ուրիշներ, պարագայ մը, որ չի կրնար բռնիչ տղահասակը բառարանը կազմողին:

Արփիկ Աւետիսեանի ծանօթութիւններուն ու բառարանին մէջ կան եւ ուրիշ վրէպներ եւ աննրդաչնակութիւններ, այնուամենայնիւ կանդ առնենք հաս ու վերջոյնիկ տառը քանի մը խօսք բռնը հատորին խմբագիր նշանակուած Սեւակ Արզումանեանի կեցուածքին ու վերաբերումին մասին:

Սեւակ Արզումանեան հատորին մէջ ստորագրած է «Ձապէլ Եսայեան» խորագրուած աստուծոյն էջնոց գրութիւն մը, որուն վերջին քսան տողերը միայն կ'անդրադառնան տուեալ հատորին բովանդակութեան եւ խմատին: Այդ քսան տողերուն մէջ, Սեւակ Արզումանեան, ի միջի այլոց, կ'ըսէ.

«Այդ նամակների հաւաքման շնորհակալ աշխատանքը սիրով յանձն է առել եւ կատարել Արփիկ Աւետիսեանը: Տարիներ շարունակ նա իսկապէս մտառել է ձեռագրերի հետ, ուղղել, վերծանել, փրանսրէկից քարգումանել տուել՝ ձգտելով պահպանել հեղինակի անհատականութիւնը»:

Ինչ խօսք, որ մենք ամբողջութեամբ կը բաժնենք այս զնահատականը: Շարունակութիւնը, սակայն, ոչ նոյն անվերապահութեամբ, վերի շրտողութիւններուն տուած պատճառներուն համար: Շարունակութիւնը.

«Մեծ գովեստի են արժանի Ա. Աւետիսեանի կատարած ծանօթագրութիւնները, որոնք պարզում են Եսայեանի անհատարութեան ու ստեղծագործութեան հետ կապուած բազում իրողութիւններ»:

Ձենք զխտեր, թէ մեր հայրենիքին մէջ ինչ առումով խմբագիր կը նշանակեն հրատարակելի հատորներուն, բայց ենթադրելի է, որ խմբագիրը պատուակալ ներկայութիւն մը չէ միայն, այլ՝ տուեալ աշխատութեան մասին մտերմութեան մէջ հակադրեցութիւններ փոխանցող աստղին գործօնը, վարագոյրին ետին զործող առաջին յուշարարը, աշխատակիցը հեղինակին:

Արփիկ Աւետիսեանի խմբագրած հատորին մէջ իբրեւ խմբագիր բաղմած Սեւակ Արզումանեան, զուօք, թերացած է վերոյիշեալ հասկացողութեամբ գեր մը կատարելու պարտքին մէջ եւ քննական մօտեցումով գործին նպատակ մը բերելու փոխարէն՝ բաւարարուած է ղիւրին խմբագրուող գովեստներով...:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔԻՆ ՀՈԼՈՎՈՑԹԸ

«Ֆողին»ի համար պատրաստած մեր աշխատակիցին հետագայ աշխատութիւնը սուրիական արձակի մուրհուրում առաջին փորձն է, որ բաւարար չափով յոյս կը նետէ սրբեալ միւրիւն զարգացման փութեան վրայ:

Ներկայացուած կարգ մը կարկառուն դէմքերու գրականութեանն ու պարբերաբար պլատի տակն էան թարգմանական մտոյշներ:

Օսմանեան կայսրութեան քայքայումը եւ դաշն փոխարինող արեւմտեան գաղութատիրութիւնը եթէ գրական անդրադարձ ունեցան Միջին Արեւելքի մէջ, առոր նշանները պիտուորարար պէտք է տեսնել Փրանսական եւ անգլիական մշակութիւններու թափանցումին մէջ եւ, առաւելարար, արձակի գանազան սեռերուն:

Ճիշդ է, որ Սալիմ Պուսթանի արդէն 1870ին սկսած էր նորադէպ մշակել, ստեղծելով պատմական դէպքերու առոնցքին շուրջ գարձող գործողութիւններ ու տիպարներ: Աւելին. Նաման Քասաբլի եւ սերնդակիցները, իր՝ Քասաբլիի հետեւողութեամբ սկսած էին նոյն ձեւի գրականութիւն մը մշակել, շարժումը Լիբանանէն Մուրիա փոխադրելով եւ արտադրելով նկատառելի գործեր, որոնք ընդհանրապէս զատախարակչական մասնագութիւններ կը հետապնդէին: Այսպէս, երբ անցեալ դարու վերջաւորութեան եւ այս դարու առաջին քառորդին շրջանային աւատապետներն ու օսմանեան պետական մարմինները տեսան, թէ նոր մտքերու մուտքն ու նոր բարքերու ստեղծումը կը սկսէին տեղ դանել այս շրջաններէն ներս, բուն հալածանք մը շղթայադրծեցին մտաւորականութեան դէմ: Միջին Արեւելքը տկանատես կը դառնար այս վերջիններուն աստիճանական դադարին՝ Մուրիայէն եւ Լիբանանէն դէպի Եգիպտոս:

Այս շարժումը գրական ու ժխտական քանի մը երեսներ ունեցաւ:

Նախ՝ պատմական ենթահողով արձակ մշակող ամբողջ սերունդ մը դրաւ Եգիպտոսի բեմը, տեղացիներուն ձգելով միայն բանաստեղծութիւնը:

Երկրորդ՝ Սուրիայ հրատարակին մըրայ ստեղծուեցաւ պարագ մը, որ դարձանուի սկսաւ քանական թուականներէն ետք միայն: Եթէ պատմական ակնորկութիւններով սկսան դործեր յայտնուել, ինչպէս Մատրուֆ Արնաութի «Գուրեյշի տէրը», կամ «Օմար պըն Խաթապ»ը, որոնք յաջորդաբար լոյս տեսան 1931ին ու 1936ին, միւս կողմէ՝ անմիջական մասնագութիւններ արձարծող պատմաւածքներ սկսան երևում զուլ, ինչպէս 1922ին լոյս տեսած Սուպհի Ապի Դնէյմայի «Գիշերային երգեր»ը, Ալի Սրլլըքի «Գարուն եւ աշուն» (1931) եւ Նասիպ ալ Իսթիարի պատմաւածքները, հակասակ անոր, որ այս վերջինները հասարակ լոյս տեսան միայն 1956ին:

Ասոնք, բնականորար, նախապատրաստական աշխատանքներ էին եւ առաւելարար հող պատրաստեցին Երեսնական թուականներուն համար, երբ այլեւս սուրիական արդի իսկական արձակ սկսաւ մշակուիլ: Տորթ. Շէքիպ ձապրիի «Նահրա» վէպը (1937) առաջին լուրջ փորձը կը նկատուի իր մարդին մէջ եւ, ընդհանրապէս, կը զուգորդուի Եգիպտոս լոյս տեսած Հասանէն Հէյրայի «Ձէյ-նապ»ին հետ: Նոյն տարին Մահմուտ Նահմար կը հրատարակէ «Գամուկուսի պալատներուն մէջ» պատմաւածքներու:

Հատարածն է երկույթը այլևս պատահականութեան արգիւնք չի նկատուիր :

«Պատմուածքը կեանքիս մէջ» խորագրուած է զամասկեան «Մշակոյց» հանդէսին մէջ լոյս ընծայած իր յուշերուն մէջ՝ ճաղրքի կ'ըսէ .

«Առաջին հերթին փաթորիկ մըն էր, որ ստեղծուեցաւ վէպին շուրջ, սակայն ժամանակի բնթագքին փաթորիկը մեղմացաւ, կեցուածքները սկսան յստականալ եւ դիրքորոշուիլ ի նպաստ «Նահաւմ»ին :

Այս առթիւ, «Քաղուածք» հանդէսը ուսումնասիրութիւն մը նուիրելով տրեւալ գործին, հետեւեալ յայտարարութիւնը կը կատարէ .

«Ահաւասիկ ասոյ մը ծագեցաւ Սուրիոյ մէջ, որ ցոյց կու տայ նոր ծնունդ մը վէպի աշխարհէն ներս եւ նորավէպը կը բարձրացնէ համաշխարհային չափանիշի» :

Մտաւոր բլրալու համար հարկ է յիշել, թէ միշտ չէ, որ նոյն տեսակետը յայտնուեցաւ վերոյիշեալ գործին մասին : Աման Զըբէյլ, վերջերս հրատարակած իր «Երազաշուութիւնը սուրիական նորավէպին մէջ» յօդուածով՝ կ'անդիտանայ «Նահիլ»ը եւ անոր հեղինակը ու կը ծանրանայ նուազ նորարարութիւն եւ առաւել իրազաշուութիւն պարունակող Մահմուտ Նահճարի, Ալի Խրրքիի եւ Նասիւլ ալ Խիթլարի երկերուն վրայ, զանոնք նկատելով երեսնական թուականներու լուսագոյն գործերը :

Հետաքրքրական է յիշել նաեւ, որ եաֆի՝ Միշէլ Աֆլաքի հատ ու կենս պատմուածքները կը նկատէ այդ սեռին առաջին փորձերը սուրիական գրականութենէն ներս : Ուրիշ գրականագէտներ եւս բաժնելով եաֆիի կարծիքը, կը նշեն, թէ Միշէլ Աֆլաքի եւ Ֆուստ ալ Շայէտի կտորներուն մէջ աւելի գրական արժէք կայ, քան իրրեւ գրող հռչակուած մեծ թիւով հեղինակներու :

Երեսնական թուականներուն յաջորդող գրական գորգացումը արգիւնք է շրջանի անկայուն կացութեան եւ բնկերային ու զտգափարտանական խմո-

ԱՊՏԸԼ ՍԱԼԱՄ ՌԻՃԵՏԻ

րումներու պատճառաւ ստեղծուած քաղաքական իրազարձութիւններու :

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ (1938-1948)

Այս շրջանը եղաւ Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի արհաւիրքներով եւ ազատագրական շարժումով ետուն շրջան մը : Առաւել՝ պաղեստինեան հարցի ծագումը եւ, Սուրիոյ ստանձնած պարտաւորութիւնները այդ ուղղութեամբ՝ պատճառ դարձան գրական աշխատանքներու զանդազ ընթացքին, շատ քիչ անգամ ծրագրուած աշխատանքով օժտուած : Այս ուղղութեամբ կարելի է յիշել «Առաւօտ» պարբերաթերթը եւ անոր խմբագրապետ Ապուրը Ղանի Աբուպին, որ երկատարող գրողներուն առանձին բաժիններ յատկացնելու եւ թարգմանական գրականութեան ուժ տալու արգիւնաւէտ նախանձախնդրութիւն մը ցուցաբերեց : Աւելի'ն. ան կը ստիպէր պատշաճ ձեւով անդրադառնալ Սուրիոյ մէջ կամ այլուր

հրատարակուած գործերուն, հարցադր-
ութեանը կը կազմակերպէր Սուբիոյ գլը-
խաւոր պատմութեամբագիրներուն հետ,
ինչպէս՝ Գուստաւ Եայկովի, Լիան Տի-
րանիի եւ Ռատատ Սպոպիանիի:

Տուեալ հարցադրութեան մէկուն
ընթացքին, Գուստաւ Եայկով հետե-
ւալ ձեւով պիտի ամփոփէր իր տեսա-
կէաները.

«Իբրաքան իր պատմութեամբ, որքան
ալ հարուստ քլլայ իր դէպքերով եւ ա-
նակնկալներով, անխուսափելիորէն պէտք
ունի հանգոյցներու, որոնք կը կառուց-
ին անոր մասերուն մէջ, որպէսզի միա-
նան եւ ամբողջանան. այս հանգոյցները
կը կազմեն պատմութեան հոգեկան ազ-
դակը»:

1944ին հրատարակուած «Վերքի մը
պատմութիւնը» հաւաքածոյին պատմը-
ւածքներէն մէկուն մէջ, ան՝ Գուստաւ
Եայկով, կ'անդրադառնար մեքենայացու-
մին եւ անոր անդրադարձին՝ դաւառի եւ
քաղաքի կեանքին վրայ, եւ կը կատա-
րէր բազմաթիւ սուրբական եւ ա-
րեւմտեան բարբերուն եւ սովորութիւն-
ներուն, ինչպէս նաեւ ժողովուրդ-դեկա-
մար փոխադարձ կեցումներն:

Իսկ ճապարի «Նախըմ»էն ետք, «Ճա-
կատագիր, որ կը խաղայ» (1939) եւ
«Թիրանի գօտի» (1964) գործերով ճիշդ
է, որ արեւմտեան բարբերէն որոշ չա-
փով հետանալով տեղ կու տայ արարա-
կանին, ցուցարբերելով բարձր իմացակա-
նութիւն եւ համաշխարհային գրականու-
թեան լայն ծանօթութիւն, սակայն ըստ
Հիւսամ ալ Սաթրիպի, անոր վերջին գոր-
ծերուն կը պակասին անհատականութիւն
եւ ոճի առանձնաշատկութիւններ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ (1948-1958)

Հսկառակ քաղաքական վերիվախ-
բումներուն եւ պետական հարուածնե-
րուն, որոնք երկիրը բազմիցս դրին տար-
բեր վարչաձեւերու տակ, այս ժամանա-
կաշրջանը կը յատկանշուի նաեւ միջին
գասակարգի յայտնութեամբ, մամուլի,
ուսման եւ քաղաքական ազատութեան օգ-

տին եղած թոյլտուութեամբ, որոնք պատ-
ճառ գարձան աղդային, ընկերվարա-
կան, մարքսիստ եւ դաշափարական այլ
խմորումներու թափանցումին, ստեղծե-
լով առաջն ու միջնորդը մտաւորա-
կան աշխատանքին, որ ընթացաւ երկու
ուզղութիւններով՝ տեղական թեմանե-
րու օգտագործում եւ արեւմտեան գրա-
կանութեան (յուսակապէս Փրանտականի)
հետեւողութեամբ: Հեղինակները ազը-
ւեղան թարգմանական գրականութեան
միջոցաւ փոխանցուող նորարարական բո-
լոր պրագմներէն, խորհրդապաշտութե-
նէն սկսեալ մինչեւ գերիբազաւտու-
թիւն, դոյսութեանապաշտութիւն, Լեւոյն,
ներառեալ Փրէտրեան հոգեվերլուծա-
կան փորձերը, ասանց ուղղակի հետեւե-
լու անոնցմէ որեւէ մէկուն:

Կարդ մը ըննադատներ կը ժխտեն
այս տեսակէտը:

Այս շրջանին «Քննադատ» պարբե-
րաթերթը, ինչպէս անցեալին «Առաւօ-
տ»ը, կը գտնայ ջահակիրը ժամանակա-
կից գրական ետեւեմին, ուժ տալով ե՛ւ

ՀԱՆՆԱ ՄԻՆԵ

ՄՈՒԹԱՂ ՍԱՅԱՏԻ

դուա ստեղծագործական աշխատանքներու, Է՛ւ թարգմանական գրականութեան :

Անհատաբար թէ գրողներու միութեան ղեկավարութեամբ՝ օտար լեզուներէ թարգմանական լայն աշխատանք կը տարուի :

Ճըրմաներէնէ՝ Բամի, Սարթը, Կապրիէլ Մարսէլ, Էւայն :

Անգլերէնէ՝ Սթէյնպէք, Հեմինգուէյ, Լորրնս Էւ, մանաւանդ՝ Սարույեան :

Ռուսերէնէ՝ Չեխով, Տոստոևսկի, Էւայն, որոնք, սակայն, ինչպէս անուններէն կարելի է հետեցնել, հետեւողական յատակ դիժ մը չեն ներկայացներ :

Երկրորդ շրջանին, նորավէպի կողքին՝ մէյր Էւս սկսաւ իր գորգացումը սեննալ, սակայն հեղինակները պատմըւածքի մէջ որոշ վարկ չինձ գրողներ եղան, ինչպէս՝ Մաթա՛ր Սաֆատի Էւ Սըրքի Իամալիի :

Այս շրջանին տարուած հակայական աշխատանքին ի ակն, որոշ գրականագէտներ 1950-58 երկարող ժամանակա-

շրջանը կը նկատեն սուրիական պատմըւածքի դարթօնքի շրջան... Յոճախ չեն վարանիր նաեւ զայն յայտարարելու «սուրիական պատմըւածքի սակշրջան» :

Անդրադատնարայ՝ այս շրջանի գրական աշխատանքներուն, կարելի է յիշել Սուրիացի գրողներու միութեան (հետագային Արաբ գրողներու միութիւն) հետեւողական աշխատանքը ի սղաս գրականութեան ընդհանրապէս, Էւ նորավէպին՝ մասնաւորաբար, որ հրատարակ իջաւ Արուեստը ժողովուրդին համար հանգանակով : Ան այդ կարմակերպուեցան հրատարակչին թեր ու դէժ ասույններ, որոնք յոճախ ձայնափոխուեցան նաեւ :

Յիսունական թուականներուն հիմնրում միութեան կ'անդամակցէին նախորդ շրջանին որոշ վարկ չինձ Էւ նոր գրողներ, առաւել՝ կարմաւորուող հեղինակներ, որոնք պիտի դային աշխուժայնելու միութեան դործը, որան հանգանակէն կարելի է մէջրերէյ հետեւեալ պարբերութիւնը :

«Մեւի կը հաւատամք անկախութեան Էւ ագատութեան, որովհետեւ անմի գիրար ամբողջացնող ագդակներ Էն, որոնց մէջ կը գտնուին մարդկային գոյութեան ագնուագոյն գգացումները . Էւ մեր արդար մարտի բնրացքին պիտի պայքարինք մտային, աժաւ արուեստի Էւ հապաղ ստեղծագործութեան բոլոր ձեւերուն դէմ, որոնք անհոգութեան ախտը կը սերմանեն հոգիներուն մէջ» :

1952ին, միութեան նախաձեռնութեամբ կը հրատարակուի «Ուղին դէպի գագաք» հաւաքածոն, 18 պատմըւածքներով, միջին հաշուով երկու կտոր տունելով իւրաքանչիւր հեղինակէ : Միութիւնը կը կարմակերպէ նաեւ գրական մրցանքներ Էւ դասախօսութիւններ :

Առաջին մրցանքին (1952) առաջնութիւնը կը տրուի Սամիմ ալ Շարիֆի «Բեռնակիրը» գործին, երկրորդը՝ Հասիպ Քոյսեուլիի «Արդարութեան սրալատին աղջիկ» գործին, երրորդը՝ Ֆարէս Չարուրի «Երբ վարագոյրը իջաւ»ին :

Այս շրջանի դիտուող հեղինակներէն կարելի է նկատել Ապարը Սալամ Ուճէյ-

լի, որ արդէն սկսած էր խօսիլ առլ իր մասին, 1948ին հրատարակուած «Կախարդին աղջիկը» հաւաքածայով, սակայն չուրջ առաւ ատրիւ կաթ է, որ պիտի սկսէր վերստին հրատարակել գործերը, իր «Սէրը եւ հագին» (1959) գործով հետոյ հետէ տիրական դէմքերէն մէկը դասուելով: Ձինք նոյն շրջանի այլ պիտուոր դէմքերէն Հասիոյ Քաշեայիի հետ բաղդատելով՝ կարելի է ճշդել, թէ առաջինը հիմնուեցաւ պիտուորաբար դիտական ըմբռնումներու եւ անհատական փորձառութեան միաձուլումին վրայ, հաւանաբար իր արհեստին՝ բժշկական ասպարէզին պատճառաւ, իսկ երկրորդը՝ Հասիոյ Քաշեայի, չեխովեան սճին ազդեցութիւնը կրելով հանդերձ, երդիծանքի եւ էլիւմարի հորուստ երանդները իր պատմըլումքին կու տան մասնաւոր բնութագրում մը, որուն վրայ կու գան աւելնալ հասարակ դասէն առած հերոսներու հոգեկան վերլիտայութեանն ու ժողովրդային բարբառի եւ բառապաշարի օգտագործումը:

Հասիոյ Քաշեայի իր այս գործերով կը դասուի բնկերվար գրողներու շարքին:

Ուրիշ դէմք մը՝ Սախա Հօրանիէ, պահելով հանդերձ կապը իր սերնդակիցներուն հետ, Հաննա Մինէլի հետ կը նրկատուի յանձնառու գրող, իր օգտալործած հերոսներուն եւ տնտնոյ հոգեկան աշխարհին հետ ստեղծած հակադրութիւններուն, ժողովուրդին հանդէպ իր մեծ հաւատքին եւ դոյն պաղափարապաշտութեան մղող գործերով, որոնք ընդհանրապէս իր սպրած ստորեայի հայելին եղան:

Հաննա Մինէլ անդրապատնալով առոր «Մահակալս, որ կը տնեայ» պատմըլումքին, կ'րտէ:

«Պատմուածքը՝ «Մահակալս, որ կը տնեայ» գրաւեց սիրտս եւ վշտացուց հոգիս. անիկա իմ պատմութիւնս է նաեւ, այն միակ տարբերութեամբ, որ ես մայր մը ունիմ, իսկ դուս չունիս, եւ հայրս վտարեց ինձ, մինչ հայրս չէ վրտարած գիս. այլ մնացած է լուռ. եւ պէտք է բսել, որ դուն հորեակակն տունեղ հեռացար աւելի ազնիւ գաղափարի

մը համար, քան ես. դուն վտարանդի դարձար մտածումներուդ, գաղափարիդ համար, ինչպէս կ'ըսես, իսկ ես՝ հացիւ. որքա՞ն գեղեցիկ է պայքարիլ հացի եւ գաղափարի համար եւ որքա՞ն գեղեցիկ է կեանքը. երէտ նահար, հակառակ ուշացած ըլլալուն, գիտնայ, որ միայն կացր չէ (հակառակ անոր կարեւորութեան, եւ ոչ ոյ հագուստը, հակառակ անոր անհրաժեշտութեան) կարելորը, հացի եւ հագուստին հետ ազատութիւնն է կարելորը. արժանապատուութիւնը եւ արդարութիւնը»:

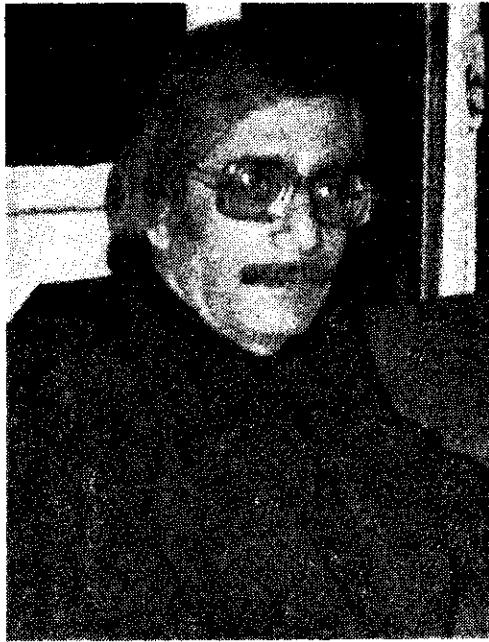
Վերոյիշեալ հեղինակներու կողքին եղան ուրիշներ, որոնց մեծ մասին պիտի հանտիպվինք յառաջիկայ շրջաններուն եւս:

ՆՐՐՈՐԳ ԴՐՁԱՆ (1959-1967)

Արարական Միտղեայ հանրապետութեան ստեղծումէն մինչեւ ներկայ դեկտեմբրի վերջերս եւ սրբաբարեկեան պատերազմը բնագրկող ժամանակաշրջանը քաղաքականապէս նուազ ետուն շրջ-

ՃՈՐՃ ՍԱԼԵՄ

ՋԱԲԱՐՈՒԱ ՔԱՄԻՐ

ջան մը չեզու. ընդհակառակն, եթէ զանց անններ դէպքերու հոյովոյթը, անիկա կրնայ նախորդ շրջանին պէտքէ շարունակութիւնը նկատուիլ: Նաեւ հոս հարկ է արձանագրել պետութեան բերած անմիջական օժանդակութիւնն ու աջակցութիւնը հեղինակներու ստեղծագործական աշխատանքներու հրատարակութեան եւ թարգմանական գրականութեան համակարգումին, եւ այդ՝ գրողներու միութեան, տեղեկատուութեան նախարարութեան եւ մշակոյթի նախարարութեան միջոցաւ: Այլ խօսքով՝ գրականութիւնը սկսաւ վայելել պետութեան հովանաւորութիւնը, իմա՝ կուսակցութեան, եւ այդ խօսքովակով, քաղաքական եւ գինւորական իր ուժի կողքին՝ ճիշդ չինայեց իրեն հետ ունենալու երկրին մտաւորականութիւնը՝ քաղաքական, գաղափարարանական եւ գաղափարակազմական հետաւոր նպատակներով: Ասոր իրբեւ հետեւանք, քաղաքական այլ մեկնակէտ ունեցող մեծ թիւով մտաւորականներ փոխադրուեցան Արմանն եւ այլուք, օգտընելու համար գոյութիւն ունեցող մամուլի, խօսքի եւ հրատարակչութեան աւելի յայն ազատութիւններէն, իրենց գրական աշխատանքներուն հաշուին:

Նախորդ շրջանին կազմաւորուած եւ այս շրջանին ներկայութիւն դարձած հիններու կողքին նոր հեղինակներ եւս չեն պակտիր, ինչպէս Չաքարիա Թամէր, Ուալիա Իխրասի, Ատէլ ապու Շանապ, Ճորճ Սալէմ, Հայտար Հայտար, Դառա ալ Մամման, Հանի ալ Ռահէպ, Քոյիէթ Պարի եւ ուրիշներ:

Ատէլ ապու Շանապ, 1967ին արարելարայէրեան պատերազմի առիթով գրած էր «Ջերօ ժամու երազներ» պատմածքին մէջ՝ կ'ըսէ.

«Իտէլիներն ու մտածումները, գորս ստեղծեցին մեր գլուխներուն մէջ, կեանքը, որ սպասեցինք ապրիլ, անիկա եւս գարնունեցաւ բնորոշօրի մը ակամով...»

«Մահմուտ քաւ ինձի...
«— Խուսափէ վախի պատմութեաներէն, մեզ կ'ամբաստանեն, քէ...»

«— Այժմէն սկսեալ մենք, մենք... մենք, մենք... այս գիշերուրնէ սկսեալ, Մահմուտ, մենք ամէն ինչ ենք, պիտի չծանրաբեռնուիմ, կեանքս իմ սեփականութիւնս է, ե՛ս եմ առանցքը աշխարհի, հայրենիքները ո՛չ մէկ արժէք ունին եւ մտածումներ կը քաղուին նոր մահացածի մը գերեզմանին մէջ. մեր սեփական այրին տակ շինենք մեր սեփական քաղաքը, լուրքիւնը. պիտի չպատկանինք բնկերութեան, որ իր յաղթանակը կը տօնէ, մինչ իր հրետանին անդամալոյժ է կարծես՝ հիւանդ մարդու մը նման:

«— Եկուր փախչիմք... փախչիմք... փախչիմք... Խովիտ մը կանաչ, գրախտ մը՝ երկրի վրայ... Եթէ անք գէպի այդ հավիտը, ես չեմ խաբէր բեզ... սակայն կը վախեամ, վախս այն է, Մահմուտ, որ այլ փախտականներ մեզմէ առաջ Խովիտ հաւած ըլլան»:

1962ին հրատարակած Ճորճ Սալէմի «Ա.Կարի մէջ» վէպը կը նկատուի նորարարութեան փորձ մը վէպի բնագաւառէն ներս, բայց ոչ առաջինը: Իր այս վէպով՝ Սալէմ կը ներկայացնէ ուսուցիչ մը, որ պաշտօնախարեյու համար կը փոխադրուի դիւզ մը, որուն բնակիչները, անձանօթի մը վախէն սարսափած՝ լուսութիւն կը պահեն: Տիրող կացութեան լոյսին տակ, ուսուցիչը կը սկսի յարաբերութիւնը սեր-

ասցնել աշակերտներուն եւ, անոնց միջոցաւ՝ զիւղացիներուն հետ, քակելու համար անորոշ կացութեան հանդոյցը: Առաջին հերթին կ'իմանայ զոյութիւն ունեցող ասանձնաշորհեալ գտախ մը մասին, բաղկացած զիւղատէրէն, դատաւորէն եւ քանի մը հողատէրներէ: Հետագային շշուկներ կը լսէ նաեւ զոյութիւն ունեցող զազանի հաւաքովայրի մը մասին: Երկար փնտռութիւնքէ ետք, կը գտնէ տեղը ու գիշեր մը անակնկալօրէն ներս կը մտնէ: Գիւղացիներու մեծամասնութեան համար անմատչելի այս վայրը խմբիչի ու սիկարէթի ծուխի մէջ խեղդուած սրահ մըն էր, արեւելեան հարեմի մը տարբերակը: Հոն էր գիւղի ասանձնաշորհեալ գասը, բնկղմած կակուղ բարձերու վրայ, պորտախաղէն աւելի՝ պարուհիի մերկութենէն արբեցած: Պարուհին կը նշմարէ նորեկը ու կը գտնայ անոր շուրջ, պարագայ մը, որ հաշտ աչքով չի գիտուիր ամէնօրեայ յանաճախորդներուն կողմէ: Աակէ ետք, դէպքերը կը սկսին ընթանալ շատ արագ: Պարուհին կը մտերմանայ ուսուցիչին հետ, վերջինը անկէ կ'իմանայ զիւղի անծանօթ տիրոջ մասին: Աշակերտներէն մէկը խեղդուած կը դանուի դետի մէջ: Ուսուցիչը կ'ամբաստանուի, որովհետեւ նրկատուած էր, թէ օր մը աշակերտին հետ միասնաբար քոլած էր գետն ի վեր: Երգչուհին կը փորձէ միջամտել գատաւորին, զիւղապետին, զիւղի անծանօթ տիրոջ մօտ, սակայն անոնք տուած էին իրենց վճիռը ու կը կատարուի անխուսափելին եւ ուսուցիչը կը ողբանուի, ուերակ աղօթովայրի մը մօտ, քարկոծուածով:

Անդրազանաւորով վերոյիշեալ դործին՝ «Գիտութիւն» պարբերաթերթին մէջ, Ուալիտ Իխրասի (Սեպտեմբեր 1963) կ'ըսէ:

«Գրական այս երկը մէկ դիտանկիւնով դատել կը նշանակէ սպաննել գայն, իմ կարծիքով՝ անիկա փիլիսոփայական խորքով գործ մըն է, եւ արարեթեմով երկնուող նոր փորձ մը, իսկ անոր արժեւորումը կը պատկանի «Ֆննագատնութուն»:

ՂԱՏԱ ԱԼ ՍԱՄՄԱՆ

Իսկ Հրսամ ալ խաթիւլ, անդրազանաւորով նոյն դործին՝ բացպատականը կը կատարէ անոր եւ Քաֆրայի «Գատալալալութիւն» հատորին, եզրակացնելով, թէ «Ախարիմ մէջ» մէկ տարբերակն է «Գատալալալութիւն» դործին, ասանց թերացնահատելու Սալէմի փորձը:

1964ին հրատարակուած Սրտի Իսմաիլի «Գաւազանը» կը մնայ Սարթրի ազդեցութեան տակ, հակառակ հեղինակի ճիւղին եւ երախտաշատ աշխատանքին (ինչպէս կ'ըսէ Հրսամ ալ խաթիւլ):

Սակայն զոյութեւապաշտութեան եւ անհետեւի ըմբռնումները նոր չէ, որ իրենց անդրազարձը պիտի ունենային սուրբական պատմութեանքն եւ մէկտեղ վերայ: Մութո՛ր Սաֆատի կանխած էր արդէն սերնդակիցները, «Ոգիի հերոսներ» պատմութեանքներու հաւաքածոյով (1959), սրտն պիտի յաջորդէին 1960ին եւ 61ին ըստ սեւած «Ճակատագրի սերունդը» եւ «Արհեստավարժ ըմբռնութիւն» մէկտեղը:

Չորարիտ Քամէր, Ուալիտ Իխրասի, Ղատա ալ Սամման, Հանի ալ Ռահէկ եւ Հայտար Հայտար իրենց առաջին հատորներով իսկ գործան իրենց սերունդին ներկայացուցիչները:

ՌԻԱԼԻՏ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Անդրադանուարով Թամէլըի «Սպիտակ
ձիւն խրխիմօր» պատմութեամբնեբու հա-
տարածոյին, Մուհիէան Մուհամմէա
կ'ըսէ :

«Ներկայացուող մարդուն կէտր չի
ներկայացներ մեր դիմագիծը, որովհե-
տեւ այլ քաղաքակրթութեան մը ար-
դիւնքն է, իսկ միւս կէտր մեր գլխաւոր
հարցն է Արաբական Արեւելքի մէջ, ո-
րովհետեւ իրապէս մենք ենք» :

1961ին Հանի ալ Ռահէպի «Պարտեալ-
ները» գործը կ'արժանանայ լիբանանեան
«Արուեստ» պարբերաթերթի մրցանքին
եւ կը հրատարակուի նոյն տարին, նոյն
պարբերաթերթի հրատարակչատունէն :

Տարի մը ետք յայտ կը տեսնէ Հայ-
տար Հայտարի «Կախարդուած աշխարհ»
գործը : Այդ առիթով, Մաթա'ր Մաֆտաի
նոյն պարբերաթերթի նոյն տարուան Օ-
գոստոսի համարին մէջ ըսած էր :

«Նման պատմութեամբ մը, բզկտուած
շարք մըն է երիտասարդի մը կեանքէն,
որ կը դիմաւորէ արտաքին աշխարհի ազ-
դեցութիւնները, ժխտական, վտանգա-
ւոր պոսթ-կոմունիստ ընդմէջէն, որ չ'ի-
մաստաւորուի իր նիւթական արժանիք-
ներով, անիկա կատաղումն է իմաստնե-

րուն, ետի պարագային, որ կը բնագա-
տէ ե'ւ ընկերութիւնը, ե'ւ ինքզինք» :

Նախորդ սերունդէն Ապարը Սալամ
Ուճէյի կը հրատարակէ «Դարանանը» եւ
«Գիշերային գրոյցներ» հաւաքածոները,
յաջորդաբար՝ 1960ին եւ 65ին : Առաջինին
մէջ կը փորձէ հաստատել սյեղէնի եւ
մարմնեղէնի անմիջական կապը, իսկ
երկրորդին մէջ կը հաստատէ, թէ դի-
տաւթիւնը ինքն է զարգացումի օրէնքը,
անիկա է, որ կը փորձէ մտածելակերպն
ու ընկերութիւնը :

Մինչեւ 1967 Էրկինուող դրականու-
թիւնը Կորուստի գրականութիւն համա-
րելով՝ Հիսամ ալ Մաթիդ կը կատարէ
հետեւեալ եզրակացութիւնը :

«Կարգադով Ձախարիա Թամէլըի, Ղա-
տա ալ Սամանի, Եասին Ռիփաիէի, Ուա-
լիա Իխլասի, Ատէ Սալամի եւ Հայտար
Հայտարի պատմութեամբները, կը գգաս,
քէ ամենց հերոսներու հարցերուն ար-
մատները շատ խորունկ կը ձգուին երի-
տասարդ սերունդի ամենախորունկ հար-
ցերուն մէջ (համաշխարհային չափանի-
շով), տակայն հակառակ այս կապին,
մարդ կը գգայ, քէ այս պատմութեամբ-
նէն շատերուն մէջ փորձառութիւնը կը
կարօտի ցերեմոնեան, անարատութեան-
շատ յանախ անիկա կառուցողական բը-
նոյթ կը կրէ եւ օտար ազդեցութիւնները
շատ յստակ են ամենց մէջ, մա'նաւանդ
վերոյիշեալ գրողներու անդրանիկ փոր-
ձերուն մէջ» :

Օտար դրականութիւններու բացուած
եւ զգալի ժառանգութիւն ապահոված
այս ժամանակաշրջանի հեղինակները
սկսած են արդէն ընդհանուր հասանքե-
րու մէջ զիտուել որոշ քննադատներու
կողմէ, մօտաւորապէս հետեւեալ բաժա-
նումով :

Նոր դասականներ. — Ապարը Սալամ
Ուճէյի, Ճորճ Սալէմ :

Իրապաշտներ. — Հասիդ Քոյեալի :

Ընկերայն իրապաշտներ. — Սաիա
Հորանիէ, Հաննա Մինէ :

Յատաճարտաներ (գլխաւորաբար գո-
յութենապաշտ). — Չարբիա Թամէլը,
Ուալիա Իխլասի, Ղատա ալ Սամման :

Այս վերջիններուն մէջ կարելի է

Նկատել Բամիլի բժրանոցաթեամբ անհեթեթի դադարաբեր:

Ամփոփելով տառայ շրջանի գրական աշխատանքները, հետեւեալ հասարակաց յայտարարեալեի է տեսնել անոնց մէջ.

ա — Նիւթերու մթնոլորտի եւ արժեզանքերու նախաթիւն:

բ — Անհատական յարձառութեան թերէն օգտագործում:

գ — Հերաներու եւ անոնց ներքին թույլ կատարածք:

դ — Գաղափարաբանական քարոզչութեան պատճառս արտեսաբան շափաներէնքու նահանջ:

ե — Օտար ազդեցութիւններու շեշտակի ներկայութիւն եւ, անոնց իբրեւ անդրադարձ՝ երկնամի մարդէն ներս գրաւի տկարութիւն:

**

Կարելի է ըսել, թէ 1967էն ետք, պատճառաւոր ստացաւ երկու ուղղութիւն: Առաջինն մաս կը կազմէին նախորդ շրջաններուն կազմաւորուած գրողները, երկրորդին՝ նոր սերունդը:

Առաջին պարագային ժամանակը խորացուցած էր զանազան հարցեր, մանաւանդ անհատ-ընկերութիւն-գեղարու-թիւն յարաբերութիւնները աւելի պայտան դարձած էին եւ մղած մտաւորականութիւնը իր խօսքը ըսելու, որուն իրեն արդիւնք, մամուլի էջերուն տանձին հատորներով հանդէս եկան նախորդ սերունդի ներկայացուցիչներուն կարեւորուն դէմքերը, ստիպել իրենց լուսաւորն գործերը:

Անոնցմէ կարելի է յիշել Ապարէլ Ռոճէյլին, որուն «Անհատական բաներ» հատորը լոյս տեսաւ 1968ին, իսկ պոզեսիոնական յեղափոխութեան նախորդ ժամերադրական գործը՝ «Սուրբ ու դազարը», 1974ին:

Հակառակ իր իրապաշտ դրերածեին, իր տաղանդին եւ անհատականութեան չորհրդէ՛ Արճէյլի մնաց սուրբական պատմութեան լուսաւորն ներկայացուցիչներէն մէկը:

Աւելի երիտասարդ դէմք մը՝ Զոքա-

ԵԱՍԻՆ ՌԻՓԱՆԻ

բլտ Թամէր, տաւջին օրէն իսկ տիրական անուն գործու եւ այս շրջանին յաջորդարար հրատարակեց «Որտաւմ» (1974), «Հրդեհներու Գամակաւոր» (1973), «Ինչո՞ւ լսեց զեար» (1973) հատորները, որոնց հրատարակութեամբ ան ո՛չ միայն Սուրբի, այլեւ՝ արարական տշխարհի գլխաւոր ներկայացուցիչներէն մէկը դարձաւ:

Անդրադանալով Թամէրի «Լուսնին դէմքը» պատմութեան, Հիսամ ալ Խաթիւ կ'ըսէ.

«Այս պատմութեան գազար մը կը նկատուի սուրբական արդի պատմութեան հարկաւորութիւն մէջ»:

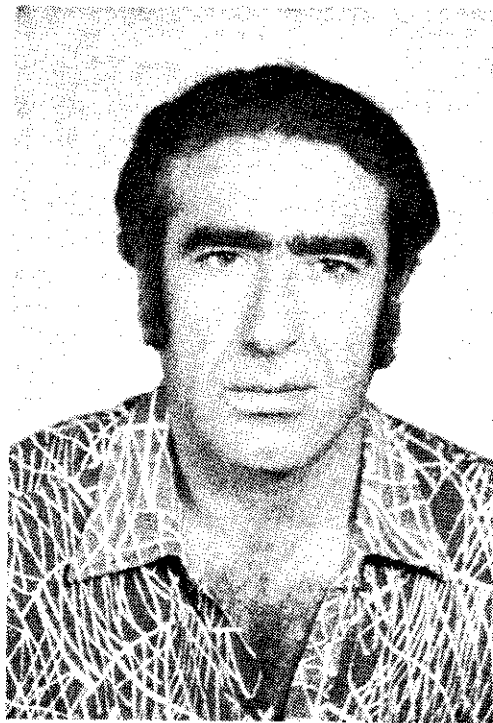
Խորանալով Թամէրի գործերուն մէջ, հան կը հանդիպինք խորհրդատուական տարզութիւն ստացած հերոսներու, որոնք հոգեկան հիւանդութիւններէ կը տոտաւին ընդհանրապէս: «Լուսնին դէմքը» պատմութեան հերոսուհին՝ Սամիլա, ծանկեղէն վեր հողած ըլլալուն համար կը դանակածուի հօր կողմէ. մանկութեան կը բնաբարաւի, իսկ ընկերութիւնն ու շրջապատը ո՛չ միայն չեն աշխատիր անոր բուժումին մասին մտածելու, այլեւ կը հարածեն դինք, որուն իր-

րեւ հետեւանք, իր անցեալը բարդօյթի կը վերածուի եւ կը ձախողի կնքած ամուսնութիւնը: Հերոսուհին իր կացութենէն դուրս գալու միակ միջոցը կը նրկատէ թաղի երեխաներուն կողմէ քարկածուող խնթէն բռնաբարուելը, շարունակ երեւակայելով բռնաբարման գործօյթիւնը:

Հակասութիւնները երեւան կու գան ամէն գործի մէջ: Կր նկարագրուի միջափայրը, ուր կարելի է հանդիպիլ փարիզեան վերջին նորաձեւութիւններուն հետեւող անհատներու եւ անոնց գիմաց հահինական բարքերով ապրող մարդոց, արեւմտեան կենցաղի ու մտածողութեան ներկայութեան եւ, միաժամանակ, քոյրը սպաննող եղբայրներու, որովհետեւ ենթական համարձակած է մարդոց հետ խօսիլ: Այս է առանցքը «Փոսը» պատմրւածքին:

Անհատի ներաշխարհին ընդմէջէն գրսեւորուող ընկերութեան հիւանդագին երեւոյթները զլխաւոր մտահոգութիւնը կը կազմեն թամէրի գործերուն:

Կարելի չէ գանոնք սրարուողական տիպարներ նկատել, ոչ ալ ամբողջութիւնը դիտել սատիզմի-մատաշիզմի շրջադիմին մէջ, մա'նաւանդ՝ որ անոնք ընկերային եւ քաղաքական ծաւայ ստացած են: Յատկանշական է թամէրի հոգեբանական շարժառիթներու փնտաուսը իր հերոսներու վարուելակերպին մէջ: ԵռուէՖ՝ «Պատաուի»ի հերոսը, յաճախ կ'երազէ հարած հնոցին մէջ նետել իր գործատէրը: Այլ պատմուածքի մը հերոսին՝ Ապու Մուսթաֆային համար ոստիկանութիւնն ու իշխանութիւնը պարզապէս հետապնդումի եւ բռնութեան խորհրդանիշներ են: Անոնք ղէմ են ծովին եւ երաժշտութեան, ձեւով մը կը հակադրուին անոնց, ինչպէս ԵռուէՖ կը հակադրուի գործատիրոջ: «Լուսնին դէմքը» պատմրւածքի հերոսուհին, ինչպէս նաեւ թամէրի հերոսները ընդհանրապէս, ճնշրւած են ընկերութեան կողմէ եւ իրենց խկական ցանկութիւններուն գրսեւորման համար կը դիմեն երազին եւ երեւակայութեան, որոնք իրենց հոգեկան ներաշխարհը կը հաւասարակշռեն:

ՀԱՅՏԱՐ ՀԱՅՏԱՐ

Թամէրի սերնդակիցներէն Հայտար Հայտար միեւնոյն մտահոգութիւններն ու տիպարները կը ներկայացնէ: Տարբերութիւնը այն է, որ Հայտարի հերոսները նուազ ենթարկուող են եւ աւելի կատարելին կը ձգտին:

«Անդաւաւաններու վայրի պարը» պատմուածքին հերոսը՝ Կապոյրը, այլ խօսքով՝ ազատ անհատը, կ'ապրտամբի հօրը ղէմ, որ հին սոփստութիւններն ու բարքերը կը ներկայացնէ եւ կը մերժէ ենթարկուիլ երկրի նոր տէրերուն կողմէ կազմակերպուած անգամահատումի գործօյթեան: այս մէկը խորհրդանշականօրէն ամրացում կը նշանակէ: Ան մանկութեան ընթացքին տեսած էր օտար բռնատէրներու կազմակերպած ջարդը, եւ ժողովուրդին գիմագրութիւնը:

Անոնց մեկնումէն ետք, երկրին նոր տէրերը կը վարձեն կարելի բոլոր միջոցներով ամլացնել ժողովուրդը եւ գայն հետու պահել ընկերային-քաղաքական հոսանքներէն, Կապոյտը կ'ապրտամբի երեւոյթին ղէմ, սեփութիւնը կը ձախողի ղինք ամրացնել:

Կապոյտին կողմէ բռնաբարուած եր-

կու աղջիկներու պատմութիւնը կը խորհրդանշէ զրամատիրութեան եւ մանր շաղքենիութեան ձախողութիւնը, պետութենէն ետք:

Ան փախուստէն ետք միայն կ'անդրադառնայ, որ մինակ է, կը վերադառնայ քաղաք եւ կը սպաննուի անոր գուտներուն:

Պետական մենատիրութեան եւ մանր շաղքենիութեան միջոցաւ ներկայացուող սպառողական դրութեան դէմ ծառայող այս դորժը ուղղուած է նաեւ լուս մեծամասնութեան դէմ, որ անտարրեր է գոյութիւն ունեցող բանութեան եւ ամբարշտի մտանդին նկատմամբ:

Հայտարի կեցուածքը յստակ կոչ մըն է քմբոստացումի:

Վերոյիշեալ հեղինակներու կողքին հարկ է յիշել Ուալլա Իրլանտին, Մարտ Հորանիէն, Ճորճ Սալէմը, Ղաուտալ Սամմանը եւ ուրիշներ, որոնք զլիաւար ներկայացուցիչները կարելի է նկատել սուրբիսիան պատմուածքին:

1967էն ետք երեւան եկած եւ դէմք զարձած հեղինակները եւս, երկրի քաղաքական հոյսովոյթին աորնթեր՝ ունեցան իրենց դժուարութիւնները: Պետութեան կիրարկած զանազան միջոցառումները, ինչպէս մինչեւ համայնարան ձրբիալարժ ուսման ղիւրութիւնները, ուսանողութեան եւ հետազոյլին մտաւորականութեան շարքերէն ներս, բերին նոր հարցեր:

Նոր սերունդը իրեն հեռ բերաւ իր պատկանած դաստիարակին մտահոյութիւնները, որոնց բերումով սկսաւ գրսեւորման միջոցներու փնտտուքներու: Այս փնտտուքներու բնթացքին՝ նորերը բաժնուեցան երկուքի:

ա. — Մեծերու հետուողութեամբ եւ աղքեցութեամբ բնթացողներու շարժումը: Նորերէն ոմանք, ինչպէս Ռիաա Իւմաղ, Սամիրա Պրէյք, Ճամիլ Հաթէմ, մեծերուն աշխատանքի ձեւին մէջ փորձեցին գտնել իրենց բնդհանրական եւ անձնական մտահոյութիւնները ներկայացնելու լաւագոյն միջոցը:

բ. — Իրենց անմիջական միջոյալքի հարցերով ներկայացող գրողներու հո-

ՔՈՒՆԵԹ ԵՈՒՐԻ

սանքը, որ դասական եւ իրապաշտ աւանդութեան կողքին՝ բնդհանրական մտահոյութիւններէ մեկնելով հողեկան սուղումներ եւ փնտտուքներ արձանայրեց, ինչպէս Ուալլա ՍաուաՏ, Ատիլ Հատիաի եւայլն:

Նոր սերունդի ներկայացուցիչներէն կարելի է յիշել նաեւ Մահմուտ Ապարլ Ուահէտը, Իպրահիմ ալ Պալլլը, Թաուֆիք ալ Ասաուին, Նապիլ ձատիուը, եւայլն:

Անդրադասնալով վերջին տասնամեակի բնթացքին արտադրուած սուրբիական պատմուածքին՝ Քյոա Քրոլ հան կը տեսնէ մտաւորականութեան բնկերայլին ու քաղաքական հարցերու բնդմէջէն ինքնաձանաչումի ճիղեր եւ առանձին էութեան որոնում:

Իրբեւ սուրբացի՞ մօտենալ հարցերուն, իրբեւ սրա՞ր, թէ իրբեւ մարդ, ա՛յս է այժմ հարցադրումը, որ ինքնին բաւական հետաքրքրական է՝ նման կացութեան մէջ գտնուող ժողովուրդներու եւ հաւաքականութիւններու պարագային:

Շ Ա Ն Ե Կ Ա Ն Ն Ա Մ Ա Կ Մ Ը . . .

Ընդունում ու բողոքող անձնագրում իր քաղաքին է անին՝ որ շարաքանիս, կուսակցական ու հանրային այլ շահադրուսիներու կողմին, Սիմոն Վրացեան անկազմիան վաս հետաքրքրութիւն մը, որ յայտնուելու վրայ պատանութեան ու արթուն մնայ մինչև մահուան անկողինը, ամբողջ եօթնամասն տարի:

Էմիլամնայ կամարներուն տակ դրարայ մատականերէն մէր լեզուին հիւժը ծծած ու ոչխարհարարին տիրացումով յերտանան ճաշակ կողմած անձն էր ան, որ ո՛չ միայն տարրեր նկարողիբ ունեցող իր կշիւր անուց համ ու բայրով, այլև համ ու բայր ունեցող բարբ դրացեաներուն հեռուեցու մտակն է, անշուշտ ներքին դրդամով՝ բարեկամական սերտ կապեր հաստատեց իրեն տարեկից, իր կէս տարիբբ և երբեմն մէկ երրորդ տարիբբ ունեցող օտուած արց

հետ, ինչպէս կը վկային երեսնական թուականները պատկերացնող իր թուղթերը և ինչպէս կը հաստատակ նոյն շրջանին իրեն յղուած Ծահնուրի հետադայ թուղթը, լի՝ խիստ շահեկան ակզեկութիւններով, ի մտին Սիմոնի ամէնէն պմկայայց վկայերէն մէկուն, որ «Նսահանջը աւանց երգիճն եղաւ:

Ծանօթ պատճառներով մուկեցամ այն օրերու ամբատանութիւններուն, խաչակրութիւններուն և սրբաբաններուն մէջ՝ ուշադրաւ է նոյնպէս երկու գէմբերուն միջև տակդմած իսխադարձ համարուեր: Կուսակցական շեշտուած դիժերով յայանի Վրացեանի լայնտխոս մտակցումը և անկուսակցական Ծահնուրի յարգուիբ վերաբերումը:

Երեւի արժէքը, ինչ ձևերու մէջ այ դրեւարուած ըլլայ անիկա, անպայմանօրէն կը պարտագրէ ինքզինը:

Հետաքրքրական գլխի բլլար, հարկա՛ւ, հետադայ պատասխանին հետ տալ նուե անոր առիթ տուող Վրացեանի նամակը, բայց գժբախտարար տախիտ հնարուր չեղաւ մեզի: Այդ պարբը կ'իլնայ Ծահնուրի արխիւը ձևերի տակ անեցող անձերու տսին:

Ս. Վրացեանի ուղղուած Ծահնուրի նամակին լուսանկարչական պատճէնը «Խազիկ»ին արամուդրեց Համադգայինի արխիւային Փսնտի անուսութիւնը:

Փարիզ 22 Յունի 1913

Յարգելի Գրեմարյան

Պարտաւորութիւնք իմ սիրտս զի
 ինչպէս ի Ձեր անուշաբան խաղաղութեան ի
 իմ սիրտս այս անպարտաւորութեան սիրտս սիրտս սիրտս
 ձեր սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս
 սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս սիրտս

Փարիզ 22 Կեկտեմբեր 1913

Յարգելի Գրեմարյան

Ուրախութեամբ կը լսեմ որ գահ մնացեր էք «Յարազեցներու Կուսակա-
 նութիւն»էն եւ շնորհակարարիւն կը յայտնեմ այն խանդավառ սողերուն հա-
 մար որով կը գովէք գիրքս: Եւ քանի որ կ'ուզէք անձն ալ հանչեալ, ահա ա-
 սիկ քանի մը տեղեկութիւններ: — Իսկական անունով Շահնուր Քերէպէ-
 հան, ծնած եմ Սկիւտար (Պայիս) 1903 Օգոստոսին: Հայրս, Չախար Քերէ-
 րէհեան եւ մայրս Թագուհի Լալայեհեանն անուսակա Պարսեցի են, Սկիւտար-
 ցի եւ դերձակ: Թաղային վարժարանէն վերջ անցած եմ Պէրպէրեան 916ին
 եւ գալն արարած 921ին, գրականութեան համար առաջին մրցանակով մը:
 Պէրպէրեան վարժարանի ամէնէն աւելի քիչ նպաստաւորուած աշակերտնե-
 րէն եմ՝ քանի որ պատերազմի տեսուչին կը պատկանիմ: Ուսուցիչ չկար:
 Հոն միայն, անօրէնն է. Շահան Պէրպէրեան, որ սգոյց է իմ վրաս եւ կազ-

մուքեանն նպատած՝ քէ՛ իր անձով եւ քէ իր մտքով: Սկիզբները անյազ ըն-
 քերցող մը եւ գրող մը եղած եմ (մանաւանդ օրագրութիւն)․ բայց 920էն վերջ
 դադրած եմ հայերէն կարդալէ: Այդ շրջանին միայն Զօհրայի հանդէպ հիա-
 ցումս մեծ ու խոր եղած է: Բայց զայն ալ լքած եմ 923ին ու Փարիզ գալով
 սորված եմ լուսանկարչութիւն: Այժմ սենեակիս մէջ կ'աշխատիմ retouche
 բնելով: Մօրեղբայրս, Թէոդիկ, Փարիզ եկած է եւ ես սկսած եմ կրկին տե-
 ղեկանալ հայ․ գրականութեան, երկար բաժանումէ մը վերջ: Բիշ մըն ալ
 Թէոդիկ պատմաւ եղած է որ գրուի *Նահանջը*: Ան նախապէս սահմանուած
 էր կարն պատմութեամբ մը բլլալու (Տարեցոյցին համար), բայց Թէոդիկի մա-
 հէն վերջ զիսցածիս պէս բրի ու երկր եղաւ վէպ: Ուրեմն սկսած է գրուիլ
 երբ 24 տարեկան էի: Իմ տկար փիզիքս պարտուեցաւ վերջապէս քէ՛ գործի
 ծանրութեանն եւ քէ զիշեքային ընթերցանութիւններէն եւ ստիպուեցայ եր-
 քալ հարաւային Ֆրանսա, խնամուելու համար: Ինը ամիս յետոյ կրկին Փա-
 րիզ դառնալով սկսայ ի գլուխ համեկ *Յարալէզները*: Սիրելի բարեկամիս,
 Ֆրէնկեանի նիւթական բայց մանաւանդ բարոյական աջակցութեանը ար-
 դիւնէն է այդ գիրքը, զոր իմ կոտրած բարոյականովը անկարող էի գրելու:
 Երկու գրութիւն *Զուարթնայի* մէջ, քանի մը յօդուած *Յառաջի* մէջ՝ այսօրն:
 Ուրիշ բան չունիմ: Ճիշդ չէ այն կարծիքը քէ նպատատարուած եմ Թէոդիկէ
 եւ իր գմայելի գրադարանէն: Հեռու կ'ապրէինք մեկգմէկէ եւ երբ Թէոդիկ
 մեր տունը եկաւ բնակիլ (Տիկ․ Արշակունի Թէոդիկի սանաթօթիօմ մեկնելէն
 վերջ) գրադարանը չունէր իր հետը եւ կապ չտեղծուեցաւ իմ եւ մօրեղբօրս
 միջեւ: Ամիսով չէինք խօսեր իրարու հետ, մեծ վիշտ պատճառելով մօրս:
 Թէեւ փիզիականով, շարժումներով, հոյնիսկ խօսուածքով կը յիշեցնեմ Թէո-
 դիկը, բայց ուրիշ կէտերու մէջ ան ինձմէ բոլորովին կը տարբերէր եւ ես
 զինքը բնաւ չէի սիրեր այն ատեն․ այլ միայն խոր հակում մը ունէի դէպի
 Տիկ․ Արշակունիին: Անգուգական կիս մը՝ իր հմտութեամբ, իր փափկու-
 քեամբ, իր ազնուութեամբ: ժամերով մտիկ կ'ընէր զիս, բայց դժբախտա-
 բար խօսելու անկարող էր այլեւս: Տարեցոյցին համար բրածներս սրբագրու-
 քիւններ էին, պրպտումներ, քարգմանութիւններ կամ գծագրութիւններ
 (ծագրանկարչութիւն բրած եմ): Նոյնպէս այդ շրջաններուն (1920) Շամտան-
 նեանի «Ոստան»ներուն բերած աշխատակցութիւնս քարգմանչական, սրբա-
 գրական էր: Գրիչ շարժողները բազմաթիւ են մեր գերդաստանին մէջ: Եթէ
 հաշիւը նիշդ է՝ ես եօթներորդն եմ: Թէեւ ծնողքս անուս էր, պարզ այն պատ-
 նառաւ որ շատ կանուխ տարիքէն ստիպուած են եղեր օրապահիկ նարելու:
 Մտաւորապէս ռեւէ օգուտ չեմ քաղած նաեւ պատահաբար մեր տունը այցե-

լող գրագետներէ — Օտեան, Չիֆրէ-Սարաֆ, Շամտաննեան եւայլն: Չափէ դուրս երկչոտ էի: Կը նախընտրէի մնալ իմ խումբիս մէջ, կազմուած Պէր-պէրեանցիներէ, որուն առանցքը կը կազմէր բանաստեղծ մը, մերի՛ն բանաստեղծը՝ Մատդէոս Չարիփեան: Չեմ պատկանած ոեւէ կուսակցութեան եւ ոչ ալ խմբակցութեան (բացի *Մէնքէն*): Կ'ուզէի մանչնալ իմ «եանրային հայեացքներս»։ չեմ ուզեր յայտնել զանոնք քանի որ բացառիկ ոչինչ ունիմ. պարզ հայու ամէնէն սովորական եւ ամէնէն արդար պստանջները ունիմ ես ալ: Չեմ յայտներ նաեւ իմ գրական նախասիրութիւններս, քանի որ պիտի թուեմ միջազգային հանրածանօթ մեծերը եւ կ'ենթադրեմ որ անոնց թուումը մեծ բան չբացատրեր իմ գրութիւններէս: (Եւ յետոյ շատ երկար պիտի ըլլայ այս նամակս): Միայն կը խորհիմ որ *Նահանջը* կ'երթայ կը կապուի իր խորքով հետեւեալ երրորդութեան — Tourgueneff — Pères et enfants, Thomas Hardy — Jude l'obscur, Flaubert — L'Education Sentimentale.

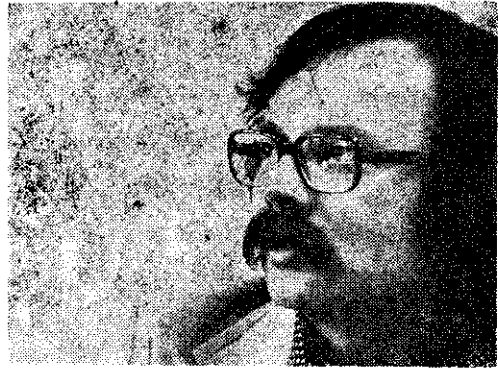
Ուրախ պիտի ըլլամ եթէ կրցի ձեզ գոհացնել այս քանի մը տեղեկութիւններով, տեղեկութիւններ՝ որոնք կ'ուզէի շատ աւելի կանուխ տալ ձեզ, որովհետեւ բոլորովին աննիշդ էին ձեր իմ մասիս ըրած վերագրումները *Հայրենիք* ամսագրին մէջ: Հոն կատարելապէս համակարծիք էիք իմ *Մէնք* յօդուածիս (անշուշտ միմիայն խորքին) բայց կ'աւելցնէիք թէ ես նիշդ կը խորհիմ, միայն թէ *բնագրով* (կը նշանակէ՝ ոչ թէ գիտակցութեամբ): Ես ալ սկսած էի խորհիլ թէ դուք գրողի մը աննին շուրջ կ'արտայայտուիք՝ բայց *բնագրով*: Այդ պատճառաւ զայն կը շփոթէի անապատէն եկող բոլորովին անուս սղոց հետ, սղոք որ չեն մանչնար ոչ Նարեկը, ոչ ալ Հայոց պատմութիւնը (եւայլն, եւայլն): Այժմ ուրախ եմ որ սխալեր եմ. ուրախ եմ որ պատիւը կ'ընէք ինձ հարցաքննելու: Եւ եթէ կը խորհիք որ այս էջերս բաւական չեն իմ մէկ «բազմակողմանի եւ առարկայական գնահատութիւնս» տալու համար, ձեր տրամադրութեան տակն եմ: Բայց չէ՞ք կարծեր որ տեսակցութիւնը լաւագոյն է:

Կրկին յայտնելով իմ շնորհակալութիւններս եւ ուրախութիւնս ձեր համակրութեանը առթիւ, մնամ ձերդ անկեղծօրէն

ՄԵՐ ՀԻՒՐԵՐԸ

Այս սինտիզին տակ գտարեք յայտնի ներկայացնենք Լիբանանի և արարական այլ կրկերներու «Բազիմ»-ի բարեկամ յարմիր զԷժեբուան զբանան և տառեսի անկարկները, սրտած՝ յատկապէս մեր ամառը ինչ համար:

Ասեցձեռն Կայր, անկասեմ, պիտի նրպատակ մէջ միայն մշակութային բարեկամութեան գաղափարներ, այլև՝ ստի՛ն պիտի սակզէ՛ն որ խորհրդածութիւններու և ինքնութեան:

ՈՐՊԷՍՁԻ ԱՐԺԱՆԻ ԸԼԼԱՅ ԿԵԱՆՔԻՆ...

— Ո՞ր կեցած է բանաստեղծութիւնը մերօրեայ ժամանակաշրջանի ընթացքին:

— Կանգ առած է ցնցուածի կացութեամբ: Պատերազմը ցնցեց գայն, նախաստի՛ւ ոչ-պատերազմ եւ ոչ-խաղաղութիւն անարդ կացութիւնը, իսկ անկէ առաջ՝ 1967ի պարտութիւնը...

Այս բոլոր ցնցումները, նաեւ՝ այլ, գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար, մեր բանաստեղծներուն վրայ կ'ունենան իրենց անդրադարձը, որ անուղղակի կամ ուղղակի կերպով երեսան կու գայ անոնց ստեղծագործութիւններուն մէջ, համաձայն իրենց արտադրութիւններու ուժականութեան, ձեռին եւ փառասիրութիւններուն:

Այս իմաստով՝ մեր բոլոր բերքողները յանձնառու բանաստեղծներ են: Այսինքն՝ կը գգացուին իրենց ապրած ընկերութեան դէպքերէն, երէ նոյնիսկ բոլոր բանաստեղծները մասնակից չեն դատար այդ դէպքերուն երեւութեան հոլովոյթին: Եւ նոյնիսկ անոնք, որոնք քաղաքական ուղղակի յանձնառութեան ուղին չեն որդեգրած, չենք կրնար իրենց համար ըսել, որ ոչ-յանձնառու բանաստեղծներ չեն: Ցանձնառութիւնը կը դրսեւորուի մէկէ աւելի պատկերներով, երբեմն՝ թափու էութեանակամութեամբ մը, որ մակերեսին վրայ չ'երեւիր, կամ՝ բարդ ձեւով, որ ինքզինք երբեք դիւրութեամբ չի դրսեւորեր: Սակայն անկէ կ'ըլլայ աւելի իրաւ եւ խոր յանձնառութեանն ա՛յն գլուղին, որ իր կուրծքին կը գետեղէ «Ես յանձնառու եմ» մակնիշը:

Ուրեմն, բանաստեղծութիւնը կանգնած է ցնցուածի կացութեան մը մէջ: Իմ կարծիքով՝ ասիկա առաջին կէտն է:

Երկրորդ կէտը, դարձեալ իմ կարծիքով, ա՛յն է, որ ներկայ հանգրքուանին, բանաստեղծութիւնը կը գտնուի դէմ յանդիման մեծ մարտահրաւերի մը, որ պատմութեան ու կեանքին միջեւ պայքարելու մարտահրաւերն է:

Պատմութեան, այսինքն՝ մեր շրջանի եւ աշխարհի ապրած քաղաքական, տնտեսական, զինուորական եւ բնկերային դէպքերու ամբողջութիւնը:

Եւ կեանքին, այսինքն՝ ժամանակով եւ վայրի ըմբռնողութեամբ չսահմանափակուող վարկածներու, նշմարտութիւններու, արժէքներու եւ երազներու ամբողջութիւնը, որուն արմատները հաստատուած կ'ըլլան ներաշխարհին մէջ, իսկ ստուերները՝ լայն բացուած ապագային վրայ:

Բանաստեղծութիւնը, ինչպէս որեւէ արուեստ, մերօրինակ կացութիւններու մէջ, ինքզինք կը գտնէ: Ոգնուած պատմութեան գերիշխանութեան ներքին: Խեղճուած ձայնով՝ առօրեայ անապարդ դէպքերու նարնատումին մէջ

կարսուած : Ինքզինք կը գտնէ մեկուսացուած , անդամալայծ վիճակի մը մէջ՝ շնչազատուած հսկայածաւալ ճիւղին բախումներուն եւ հակադարձութեանց քառայլ , ուր ոչ մէկ դերակատարութիւն կը մնայ , բացի մասնակցութենէն անոնց , որոնք այս նեղ ժամանակին մէջ կը կատարեն սահմանափակ , առարկայական եւ ազդեցիկ պարտականութիւն մը : Այս իսկ պատճառով՝ նմանօրինակ կացութեան մը մէջ , բազմաթիւ բանաստեղծներ եւ արուեստագէտներ կը դադրին ստեղծագործելէ , իսկ ոմանք , ինչպէս կարդացինք 1973ի պատերազմի ընթացքին եւ անոր աւարտէն ետք , ամէջան գրագէտ , բանաստեղծ կամ արուեստագէտ ըլլալու իրողութենէն եւ քիչ մնաց , որ յայտարարէին իրենց հրաժարականը՝ պահանջելով գիրենք բնդունիլ նակատի առաջին գիծերուն վրայ գտնուող գինուորներու շարքերէն ներս , եւ կամ՝ իրենց ժամանակը յատկացնել ձեռային «օգտակար» գործի մը , յար եւ նման «գործնական» ծառայութեան անդամագրուած ռեւէ քաղաքացիի :

Ասիկա բնական զգացում մըն է եւ ոչ թէ միայն կեցուածք մը արձանագրելու ներքին մղումը : Արուեստագէտը ամէնէն վեհանձն մարդն է երկբազունստի մընք եւ , այդ իսկ պատճառով՝ ան կ'ուզէ մարդոց տալ ո՛չ միայն իր ունեցածը , այլեւ՝ չունեցած հարստութիւնները : Եւ երբ կու տայ , ան միշտ կը մնայ տուածէն դժգոհ բանաստեղծ մը , չըսելու համար մեղքի զգացումէ տառապող զգայուն հոգի մը :

Սակայն պատմութեան նկատմամբ բանաստեղծին ապրած անձնադրուութեան հոգեվիճակը ժամանակաւոր հարց մըն է , որովհետեւ նոյնիմէն բանաստեղծը անգամ մը եւս կը յաղթահարէ պատմութեան բռնատիրութիւնը՝ վերադառնալու համար իր աշխարհին : Եւ բանաստեղծին աշխարհը պատմութենէն աւելի յառաջադէմ դիրքի վրայ կը գտնուի եւ անկէ առաւել յաւերժական է :

Որովհետեւ՝ պատմութեան դէպքերէն ազդուող եւ անոնցմով խանդավառուող բանաստեղծութիւնը նոյնիմէն այն ուժն է , որ ո՛չ միայն կանխած կ'ըլլայ այդ դէպքերը , այլեւ՝ հախտատեամ , ունեցած նախագագացումը պատահելիքին եւ կատարած գալիք դէպքերուն մատնանշումը : Նմանապէս , վերադառնալով իր էութեան՝ բանաստեղծութիւնը պիտի նախատեսէ , գուշակէ եւ մատնանշէ ապագան , եւ պիտի աշխատի ո՛չ միայն անոր պատկերացման նպատակով , այլեւ՝ ապագան կերտելու ի խնդիր :

Ներկայիս , արաբական բանաստեղծութիւնը այլայլած է մեր աշխարհին վրայ իր հակակշիռը հաստատող պատմութեան ահաւորութենէն : Եւ բանաստեղծութեան դէմ կարգացուած մարտահրաւէրը այն է , որ պէտք է ձեռնոց վերցնէ այս շուրթածութիւնը պարտութեան մատնելու եւ ժամանակաւոր ծերութիւնը խորտակելու վնասկանութեամբ : Բանաստեղծութիւնը չի կրնար ապրիլ՝ ժամանակի գերութեան վիճակին մէջ : Բանաստեղծութիւնը օրկանականօրէն կապուած է անդի-ժամանակին , որ սերտօրէն կ'առընչուի յաւերժութեան տարբերուն հետ : Եւ եթէ պատմութիւնը անցնի բանաստեղծութեան մօտէն , ան կ'ընդգրկէ ժամանակը , կը ձուլէ իր էութեան մէջ եւ ապա կը յաղթահարէ գայն : Այսինքն՝ որպէսզի բանաստեղծութիւնը արժանի ըլլայ իր կոչումին . անիկա միշտ պէտք է յաղթահարէ պատմութիւնը՝ մերժելով գայն կամ գիրկընդխառնուելով անոր հետ : Որովհետեւ՝ բանաստեղծութիւնը քաղաքութիւնն է կեանքին , եւ նոյնիմէն պատմութիւնը , իր բարտ ահաւորութեամբ՝ կը կարօտի բանաստեղծութեան մէկ յուզումին , որպէսզի արժանի ըլլայ կեանքին :

ANTHOLOGY OF ARMENIAN POETRY

Պոքիս Փաթերնաֆ ըսած է, թէ սովորական վստահելի բարգմանիչը կ'ընկալէ բառացի իմաստը, սակայն իրմէ կը խուսափի «բռնը» եւ, անշուշտ, բանաստեղծութեան մէջ թոնր ամէն ինչ է:

Կը հաւատամ, թէ բանաստեղծական բարգմանութիւնը, — զայն կը նախընտրեմ կոչել նմանութիւն մը, — պէտք է մտանկալիտական եւ ներշնչուած ըլլայ եւ, առնուազն, պէտք ունի նոյնիման րեֆրէնի, բախտի, «ձեռքի նշուարեան», որքան իմենատիպ բանաստեղծութիւն մը:

Ռ.ՌՊԸԸԸ Լ.Ա.ՈՒՅԷ

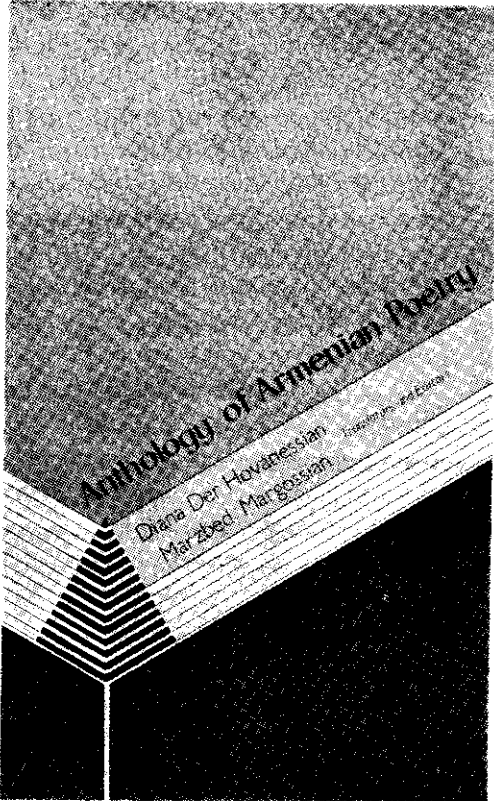
Վերստերեալ տողերը՝ վերջուած Լաուէլի նըշանաւոր «նմանութիւններ»ու ներածականէն, զրեթէ ամբողջական ձեւով կ'արտայայտեն թարգմանական գրականութեան զփուարութիւններն ու մտահոգութիւնները: Լաուէլ, իր ժամանակաշրջանի ամենակարկառուն ղէմքերէն մէկը, բանաստեղծութեան էտարբերուն վրայ իր իշխանութեամբ ծանօթ, երկար աշխատանքէ ետք միայն կը յաջողէր փոքր ճաշակ մը տալ եւրոպական գրականութեան հռչակաւոր ղէմքերու կարեւորագոյն զօրծերուն մասին, վերստեղծում մը կատարելով անդէրէն լեզուին մէջ:

Պարզ է, որ անցած է ժամանակաշրջանը աւանդական իմաստով կատարուող «հարազատ» թարգմանութիւններու, հակառակ անոր, որ քիչ մը ամէն տեղ կարելի է հանդիպել հին ղոյրոցի մարդոց: Սակայն այժմ, ընդհանրացած ձեւը սուղատ չափերով եւ պատշաճեցումներով վերարտադրութիւնն է, պայմանաւ, որ չչեղի բանաստեղծութեան ոգիէն, կշռոյթէն եւ ոճային յատկանիւնէն:

Տիանա Տէր Յովհաննէսեանի եւ Մարգարէտ Մարկոսեանի որդեգրած սկզբունքները այս իմաստով ճիշդ ըլլալով հանդերձ, ո՛չ միայն հարազատ չեն մնացած թոնրին, այլեւ, դժբախտաբար, յաճախ սխալ հասկցած կը թուին ըլլալ տուեալ կտորները:

«Հայկական բանաստեղծութեան կաւաքաձոն», սկսելով «Վախագինի ծնունդ»էն ու հասնելով մինչեւ Գ. Պրլոսեան եւ Սամուէլ Կոստան, իսկապէս որ լայն շրջան մը ընդգրկած կ'ըլլայ, սր, այս պարադային, կը նշանակէ զրեթէ ամբողջ Հայ բանաստեղծութիւնը: Ճիշդ այս պատճառով ալ չի կրնար աւելի յանդուօղն հեռանկարներ հետապնդել:

Պէտք է ըսել, թէ հաւաքածոյ յղացքը իր ամենայն առումով օպտիմործուած է: Այսինքն՝ Բաֆֆիի, Ա. Ահարոնեանի եւ Համաստեղի պարզայայտան տաղաչափութիւններն անդամ հան տեղ դրած են: Այսպէ՛ս արժեչափերու իսկական վերիվարում մը առաջացած է Քուշակի, Նարեկացիի, Սայաթ-Նոպայի, Մեծարեւոյցի, Վարուժանի,

Չարենցի եւ միւս հսկաներու կողքին՝ երկրորդական կամ երրորդական ղէմքերու ներկայութեամբ:

Ճիշդ է, որ երբ գրողները ժամանակաշրջանն առ ժամանակաշրջան կ'առնուին, սկսածայ կ'ընկալուին աչքառու եւ նուազ ծանօթ ղէմքեր, որոնք, վերջ ի վերջոյ, տուեալ ժամանակաշրջանը կը յատկանշեն եւ կ'ամբողջացնեն: Սակայն երբ Մետաքսէի, Նդիվարդի կամ Մարո Մարգարեանի զօրծերը տեղ կը գտնեն սփիւռքեան եւ Խորհրդային Հայաստանի բաժիններուն մէջ, կը կարծենք թէ վերոյիշեալ մտահոգութիւնը հասկընալի կը գտնուի:

Իսկ եթէ լռյն բացուած է կարկինը, բոյր պարզաներու տակ ինչո՞ւ է չիշել Յ. Օչակոնն ու Ե. Պօլսեանը, կամ՝ ինչո՞ւ Հ. Խոջիանի առնունք ներառի չէ ստնուած Հայաստանի ներքուստ շարքին:

Վերագտնելով էսկանին, սաննիք, օրինակ, Մեծարենցի «Կիրակոսուք», որ թարգմանուած է իբրև The Eve of Sunday: Բանաստեղծութեան շտապով միայն 14րդ միացած էն և գրծւար է ճշգրիտ, թէ որ պատկերը, որ բառն ու նուիրադասութիւնը ուր հասած էն:

Ճիշտ է, որ թարգմանիչները իրենց ներածականին մէջ կը խոստովանին, թէ ազատ թարգմանութեան ձևին վստահած են, առաւելարար փորձելով հարգատ մնալ Հեղինակի ոճին եւ բովանդակութեան, փորձելով գրել այնպէս՝ ինչպէս հեղինակները պիտի փորձէին գրել անվերջնով, սակայն կը կարծենք, թէ այս ազատութիւնները շատ հեռու գացած են և, ինչպէս վերոյիշեալ գրութեան մէջ, առաւելարար բանաստեղծութիւնը զործածուած է իբրև ատարձ թարգմանիչին կողմէ՛ ակ՛լ կտոր մը ստեղծելու համար:

Յաճախ տողեր կամ պատկերները սխալ կը հասկցուին, յաճախ քմահաճօրէն բառեր կ'աւերանան:

Մեր կայրենի պալատէն, պարտեզներէն մնացորդ թէքէկանի տողը կ'ըլլայ
My armenian language is a garden.
I love, that grows,
beside a ruined palace.

Վարուժանի հետեւեալ տողը
Եւ արիւրները ճորէն դոյլերուն մէջ քրքրանք կը վերածուի

Wake up all the wells and fountains
and let them bubble up to fill our pitches.

Այսինքն՝ թող ալբերիները արթնան, փրփրին և լեցնեն գոյլերը:

«Գեղեցկուպեան արձանին» մէջ՝
Եւ հեթանոս այդ մերկութեանդ ներքեւ
Տառապի մարդն, ու չըկնար դայիլ քեզ տողերը կը թարգմանուին

Be naked as poet's soul.
But let that heathen nakedness
Stay beyond the touch of man.

Պէտք է ընդունիլ սակայն, որ Վարուժանէն կատարուած թարգմանութիւնները յարաբերաբար շատ աւելի լաւ ձևով աշխատցուած են եւ աւելի յաջող են, քան միւսները: Չարենցի «Ամբոյսները խեղագարուած» քերթուածին շորրորդ և Հինգերորդ տուններուն, օրինակ, ամբողջ կէսը շոգիացած է: «Վարսալիքի հեղինակը» կրկին ամբողջովին կամայական մեկնաբանութեան կ'ենթարկուի և ամբողջովին այլ կտորի մը կը վերածուի: Դժուար է հասկնալ, թէ ինչպէս դժգոհութիւն կամ ենթական կարելի է փոխել եւ պատ-

կերին տարբեր տարողութիւն մը տալ, մինչև իսկ եթէ նոր պատկերը աւելի ժամանակակից կամ խոր իմաստ մը կը ստանայ: «Հրամայեալի խոսքը»-ն սկզբնաւորութեան իսկ աչքերու մէջ մտած կրակները կը վերածուին աչքերով մարած կրակներու և, բնականաբար, տարբեր հողերանութիւն մը կ'արտայայտեն. քիչ մը անգին արդէն յուշ գարձած կեանքը կը սկսի յիշատակի նոր վերածուիլ, իսկ յաջորդական տողերը տալու աւելի կատարման կը դառնան:

Վերագտնելով Թէքէկանի «Նա սիրեցիքն» երրորդ տունը կրկին սխալ կը հասկցուի:

Այս կարծես այն գեղն էր,
Որ իր հոտաքիւն անբաւ,
Առաւ լեռան ձիւներէն
Ու լեռը գայն չտեսաւ:
Love for me was like a river
taking its uncontainable flow
from the distant mountain snow.
The mountain did not even notice
Snow was gone.

Լեռը ձիւնը թէ աննողը չէ տեսած:
Իսկայէս շոտ դժուար էր վերոյիշեալ տունը հասկնալ:

«Առաւելարչի կանթեղ»-ին շուրջ մէկ երրորդը կ'իշխայ, «Պիտի ըսեմք Աստուծոյ» բանաստեղծութիւնը հակասական տարբեր շեշտ կ'աննէ, կը կրճատուի և թարգմանիչներուն կողմէ փրճարուած ոգին կը կորսնցնէ:

Երբ մեծերուն հանդէպ այս անընդունելի կը ցուցադրուի, կարելի է պատկերացնել մնացածը: Պէտք է ըսել սակայն, թէ թարգմանուած կտորները իրենց յաջողութեան տոկոսին մէջ անհաւատար են: Երբեմն զղալի է աշխատանքը, այլուր՝ աճապարանքը, եւ այսպէս շարունակաբար:

Անկախ թեքիք նկատողութիւններէն, կ'ուզէինք այլ հարց մը ևս մատնանշել: Դժբախտաբար, կտորներու բնորոշութեան մէջ հայկական բանաստեղծութիւնը յատկանշող «Թեմաթիք» կամ «ձայնային» միութիւն մը չէ յարուած, ինչ որ պատճառ կը դառնայ, որ հոս ներկայացուած հայկական բանաստեղծութիւնը մասնաւոր նկարագիր մը չտեսնայ:

Մտնելով այս բոլորը, պէտք է ընդունիլ, թէ խանդավառող է վերջին տարիներուն յայտնուող թարգմանական գրականութեան ճիւղը: Տիանա Տէր Գովհաննէսեան անգլիերէնով ստեղծագործող բանաստեղծուհի է, ինչ որ յստակ առաւելութիւն մը կու տայ իրեն:

Կ'ուզենք հաւատալ, թէ Մարգարէտ Մարկոսեանի եւ Տիանա Տէր Գովհաննէսեանի փորձը երկար աշխատանքի մը սկզբնաւորութիւնն է միայն և, որոշ դորձերու վրայ կեղբոնանալով՝ աւելի խոր և աւելի լայն տարողութեամբ թարգմանութեան-վերարտադրութեան աշխատանք պիտի տարուի ապագային:

ՆՈՐ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՒԵԼՔԷՆ

Միջին Արևելքը՝ իր այլուստն ապոկալիպտիկ, միջազգային շահերու մրցակցութեամբ, անասական կորկիւթիւններով ու բողոքական պայթումներով, օրէ օր իր վրայ կը կեդրոնացընէ միջուկային հանրային կործիքին ուշադրութիւնը:

Արարական, երբայական, պարսկական, հայկական ու թրքական գրականութիւններու մէկ-տեղումը՝ «Նոր գրութիւններ Միջին Արևելքէն» հատարին մէջ, կը բխի վերոյիշեալ հետաքրքրութիւնէն: Խմբագիրները՝ Լէօ Համալեան եւ Ճոն Էոհաննան, ընդունին կամ ոչ, փորձած են վերոյիշեալ հարցերն ու իւրաքանչիւր հաւաքականութեան իրայատկութիւնները ցայտուն գործնել, այն ուրիշ խնդիր, որ միշտ չեն յաջողած:

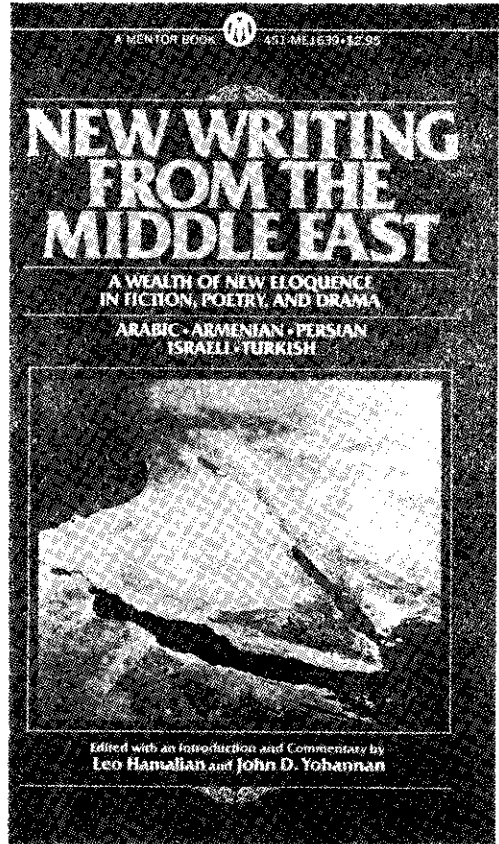
Իւրաքանչիւր բաժինի սկզբնաստութեան տրուած բանի մը կ'ընդ ներածականը ընթերցողին որոշ տեղեկութիւններ կը փոխանցէ տուեալ երկրի աշխարհագրական դիրքին, ժողովուրդի պատմական ենթահողին, գրականութեան պատմութեան եւ գրական հարցերու զորդացման կապակցութեամբ, այս ձևով ընթերցողը զննելով համապատասխան մթնոլորտին մէջ:

Հաւաքածոյին երկրորդ բաժինը, որ հայկականն է, կը ստեղծէ բազմաթիւ հարցականներ, որոնց մօտ դանդաղելու մեծ պատճառներ չկան:

Նախ հայկական բաժինը թատերական կտոր մը չունի, ինչ որ կը բխի մեր գրական իրականութենէն (միւս չորս բաժինները, պատմաւածիքի եւ բանաստեղծութեան կողմէն՝ միշտ թատերական մէկ կամ երկու հատուած ունին):

Եւ յանկարծ անուններու շարք մը՝ Աւետիք Իսահակեան, Վախտանգ Անանեան, Լ. Ե. Եր. Բն-թերցողը անմիջապէս հարց կու տայ, թէ վերջին տասնամեակներուն նոր գեղարվեստի կրկն-յամ կամ չկա՞ն ու երբ որտեղուր գրութիւններ:

Աւելին. հաւաքածոյին միւս բաժինները ազգային կամ ընկերային տաղանդներու վրայ կը կեդրոնանան, — պոզիտիւնական պոէզիա, ինքնութեան հաստատման ճիգ, ընկերային հարցեր, Լ. Ե. Եր., — մինչ հայկական բաժինը պէտք եղած օւժգնութեամբ չի գրասուրբեր կամ լուս կ'անցնի մեր հիմնական հարցերուն վրայէն: Ճիշդ է, որ Արարատին, հայրենիքին կամ հայ ժողովուրդին նուիրուած գրութիւններուն մէջ ժողովուրդի որոշ ձգտումները երեւան կու գան, սակայն, այլ բաժիններուն հետ բազմաժամ՝ մերը կը մնայ այս ուղղութեամբ բաւական չէզոք: Ըստ երևույթին, խմբագիրներուն մասնագիտութիւնը առաւելարար կենցաղային բարբեր, ժողովուրդին մրտադրութիւնն ու բարոյական ըմբռնումները ներկայացնել եղած է, քան պատմական կամ անմիջական տաղանդները: Այս իմաստով, օրինակ, Ս. Պանդազեանի «Սպիտակ գառը» պատմաւած-

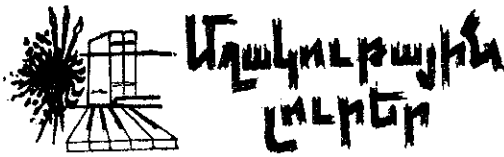
Edited with an Introduction and Commentary by Leo Hamalian and John D. Yohannan

քին տեղ աւելի նպատակալարմար էր «1971, Աւետ» կտորը դնել: Նոյն մօտեցումով, ընտրուած ամենաշահեկան պատմաւածքը Մահարիի «Գիշեր»ն է: Ընտրութիւններու կապակցութեամբ շահեկան են նաև Սեւակի եւ Հրանդ Մաթևոսեանի գործերը, հակառակ անոր, որ Սեւակի «Կա՛նք, պիտի լինենք» քերթուածը թարգմանութեան համար յանձնարարելի չէ:

Ահաասորակ, հասկնալիորէն, արտասահմանի մէջ թարգմանուած գործերը աւելի յաջող են, քան Խորհրդային Հայաստանի մէջ կատարուած փորձերը (Տիանա Տէր Գոյհաննէսեանի Գ. Խմբին կատարած թարգմանութիւնները կամ Բ. Աէթեանի Չահրամէն թարգմանած բանաստեղծութիւնները):

Անտիկի կը թախ կարիկ Պատմաճեանի թարգմանութեամբ արուած 76 հայկական ստանդերտու եւ ասոցուածքներու ներկայութիւնը հաւաքածոյին ներս: Ճիշդ է, որ անոնք ժողովրդային իմաստութեան եւ կենցաղային յատկանիշներ մասնազ խօսքեր են, սակայն ինչ ապերա ունին հաւաքածոյին ընդհանուր խորայրքին հետ:

«Նոր գրութիւններ Միջին Արևելքէն» հաւաքածոյին հայկական բաժինը վրաստօրէն հայերէնէ թարգմանուած գրականութեան հաւաքածոյ մըն է, քան ժամանակակից հայ գրողներու յատկանշական գործերուն ներկայացումը:

ԳԱՌՁՈՒ ԱՆԴԱՄ՝

ՖԲԱՆՍԱՅԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱՅԻՆ

4 Ապրիլ 1979ին, սփյուռքահայ աշխարհահայրենակ զեկանկարիչներն Գաղար (Գաանիկ Զույուսման) հանգիստար չուբով բնդունուեղու Ֆրանսայի Գեղարուեստից Կանտոն կրգմէ, Քուկոյի ներքեւ իր արժանի տեղը գրուելու համար, ինչպէս կ'ըսեն Փրանսացիք:

Պատմական հանգիստութեան ներկայ կցած են չուբմ 800 հրուելրեայներ: Պատուոյ հիւրերու շարքին գանուած են տիկին Պու (վարչապետին կինը), Փարիզի ոյթմու բաղաքապետ եւ նախկին վարչապետ ժաղ Շիրաքի տիկինը, Ափրուքահայութեան հետ Մշակութային Կապի Կամիտէի նախագահ Վարդգէս Համաղապետն, որ ոյու առիթով Ֆրանսա ժամանած է Հալատանը ներկայացնելու համար, պատկառաղու տկաղեմականներ, մտարտրականներ, մշակութային անձնուարութիւններ եւ մշակութային միութեանց եւ կաղմակերպութիւններու ներկայացուցիչներ: Բոկ հայրենի կերպարուեստը ներկայացուած է տաղանդաւոր նկարիչ Յակոբ Յակոբեանի անձով:

Յաջորդ օր յոյս տեսած Փրանսական օրաթերթերը չնդուից վերնաղիւններով անղրաղարձած են Գաղարի տկաղեմական ճառին.— «Գաղուն իը կերբէ արդիական արուեստը» («Լր Ֆիկար»)», «Ռուսը մը կամառին մէջ, Գաղար կը քանդէ Փիքսոնն եւ միահամալու կը դաուաղարտէ պաղտոնեաները «արդիական արուեստին», («Օրօր»), եւ ոյլն:

Արուեստի իր հաուաույ հանղանտկը բնութաղրաղ ճառին մէջ, ներկաներուն զարմոնք պատճաուղ բաղութեամբ, ի միջի ոյլոց, Գաղար հանղամանաւոր կերպով նաեւ անղրաղարձած է իր հայկական ծաղունին եւ հայ ժաղաղարղի մշակութային անղաղին, ի մասին «Այն ժաղաղարղին, որմէ միայն վեկ յիշաուակարաններ կը

մնան այն երկրին մէջ, որ քաղաղակրքաղին ասաղ բերաու էր, քաանիւրղ զարու ասաղիմ ցեղաուղաղմը եւան եկրարկուելէ ասաղ:

«Բաղին»ի յաջորղ համարնէրէն մէկուն մէջ ոյլտի տանք Գաղարի տկաղեմական ճառին տրաղբական պաուճէնը:

LE FIGARO MAGAZINE

ԺԱՆ-ԺԱԳ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ՆՈՐ ԹԱՏԵՐԱԵԱԳԸ

«Ֆիկարօ մակաղին»ի թիւ 20ին մէջ, չորսթաթերթին թաուերական բրանիկաղրը՝ տկաղեմական ժանժաղ Կօթիլ, իր սիւնաները նաեւրած է թաուերաղի ժանժաղ Վարուսանի նաղ զարմին, որ կը բեմաղրուի Փարիզի «Լիւսլրնէր» թաարմինն մէջ:

Աուրեւ արուածը տմիտիտմն է ժանժաղ Կօթիլի բրանիկին.—

ժանժաղ Վարուսանի ոյս թաուերաղաղը մեղ կը փոխաղել նեղ, ճնշիչ եւ տաղաննիչ ներքնարակաղ տուն մը, որուն վարձաղոյները զիրաղ կը ճանչնան եւ կ'անուեսեն, կը յրուեսն զիրաղ, կը չաաղիտեն, կը բամբաւեն եւ կը մեկնարուեն իրաղանչիւրին ամեւաղչիին չարժուճեկերը: Գարժաղ անձերն են՝ զանաղանուհին, հանղրաուեսն կոչուածը, աաղղաղարժը, երիտաաղղ ուսուղչուհին, չորրորղ յարիկ անղամաղյաղ տիկնաղ զաւակը եւ բամբուած զոյղ մը, որուն կինը կը վերաղանաղ՝ երկար բաղաղաղութեւն մը եաղ:

Մէկ խաղարմ՝ ոյլաղան կեանքեր, խորհուրղներ, նանրութիւններ, աղրաաղթիւն, ինքնաղաղամ, տխրութիւն, մարղկայնական զեանի վրաղ՝ մեմութիւն եւ թչուաաղթիւն, մեմութիւն ու փարրութիւն: Այս խաղանաղրին մէջ կան ոյլի կինը, անղաաղհէկին եւ յու խաղար, որանց չուբմ կը զղաղուի աեղղժուած ժխարը, նախան-

ձը, զտնութիւնները զրացնելուին ու թողին, մանր աւելտուրի ներկայացուցիչները, որոնց մասին ի վերջոյ տմէն բան կ'իմանանք:

Մարգղային այս պատկերը, «Կեանքի այս շերտը» պատկերացուած է զգայնութեամբ և տեսակ մը կատարի ու երգիծական թմախորութեամբ: Ծնորհիւ իր գործածած գիտամեաւոր ու հասարակ տեղիքներուն, հաճոյքով զիջած տափակութիւններուն, լեզուական միտումնաւոր գոհնութիւններուն, ժան-ժազ Վարուժան կը կը կտորէ բնապաշտութեան, իրապաշտութեան և ժողովրդապաշտութեան բոլոր մրցանիչները, որոնց մասին երազեց 19րդ դարը:

Տխմարութիւն, գոհնութիւն, պաշտութիւն, ստորութիւններ՝ անկասկած, բայց նաև արտայայտութեան ճշգրտութիւն: Վարուժան ականջ ունի և կատարած իւրաքանչիւր խորհրդածութիւն մեզի կը յայտնէ գոգտնիքները այն լեզուին (langage), որ չ'ուզեր բան մը բռնել, բայց կ'ըսէ ու կը նշանակէ շատ բան:

բուն համար մրցում մը կազմակերպեց, անոնցմէ ստացած ջուէներով հաստատելու համար, թէ որո՞նք ևն նախընտրուած տասը Հեղինակները:

Երկարաթաթիւթին երկու տարուան ճիւղաճանորդագրութիւնը և ներկայացուած ցանկէ մը ընտրուած հասար մը խոստացող մրցանակը պիտի արուկը անս'ը, որ իր ցանկին մէջ նշած պիտի ըլլար առաւելագոյն ջուէ ստացած Հեղինակներու բարձրագոյն թիւը:

— Հետաքրքրական է հաստատել, — կ'ըսէ խմբագրութիւնը, — որ առաջին յիսուն պատասխաններուն ջուէհամարը մեզի կ'արտօնէր հաստատելու մեր բնթերցողներուն նախընտրած տասը Հեղինակներէ կողմուած ցանկ մը, որ հետագային քիչ փոփոխութիւն պիտի կըէր: Այդ ցանկը նոյն ստեն կը հաստատէր ճաշակներու նոյնութիւն մը:

Սակայն առաջին յիսունին վրայ հետագային դուժարուած շարժ հարիւր քսանեօթը պատասխանները փոխեցին ընտրուած առաջին տասին ցուցակը:

Երկար տան ցանկին գլուխը կանգնեցաւ Տաթևուսի, ապա Բաֆրան, իսկ ճոյս մընաց երկրորդ դիրքի վրայ, մինչև այն վայրկեանը, երբ Փրուստ րոնեց առաջին տեղը: Անոնց ժամանակին հետ, Եէյքսփիր մաղլցումներ արձանագրեց, տեղ գրաւելով ճոյսէն առաջ: Ի վերջոյ, ընթերցողներուն նախընտրած տասը Հեղինակները գասաւորուեցան հետեւեալ կարգով, ըստ ստացուած ձայներու.—

- 1.— Փրուստ, 2.— Բաֆրա, 3.— Տօսքոնսկի,
- 4.— Եէյքսփիր, 5.— ճոյս, 6.— Ռեմպօ, 7.— Պալգաք, 8.— Ֆլայեր, 9.— Պօտլեր, 10.— Նիցշէ:

Առաջին մրցանակը կը ստանայ Մօրիս Բոշլան, որ իր պատասխանին մէջ յիշած էր տասը անուններէն եօթը հատը:

Առաջին տասնէն ետք, յաջորդաբար առաւելագոյն ջուէ հաւաքած ևն հետեւեալ դէմքերը.—

- 11.— Սելին, 12.— Սթանուալ, 13.— Ֆօլքնըր,
- 14.— Ռապըլէ, 15.— Արքօ, 16.— Բամիլ, 17.— Հիւկօ, 18.— Պեֆեր, 19.— Սէն-ճան Փերս, 20.— Սարքր:

Մեծ թիւով Հեղինակներ, աւելի բան երկու հարիւր անուն, ցանկերուն մէջ յիշուած ևն մէկ կամ երկու անգամ և շատ պիտի թեամք կարելի է ճշգիւլ առաջին քսան դէմքերուն անմիջապէս յաջարկուցները, որոնք կը հանգիստնան՝

- Պաքայ, Միւզիլ, Պարիէզ, Լարի, կէօբէ, Ռիլէ, Վիան, Բարաք, Հերման Հես, Թումաս Մանն, Միշօ, Գրեօ, Եար, Բումպրովիչ, Մալարմէ, Լօրիւամոն, Բուսօ, Մալքօ, Մօփառան, Թուրմիէ, Սերվանդէս, Տիւրքօ, Յիօնօ, Եուրսենար, Սիւսֆիւս, Մարգէզ, Հոմերոս:

ՏԱՍԵՐՈՒ ԽԱՂԸ

Ընթացիկ տարւոյն սկիզբը, Փարիզի «Լա Գեմզէն Լիթերէր» շաբաթաթիւթը բնթերցողնե-

ԱՆՀԱՒԱՍԱՐԱԿՇԻՌ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐ

«Վան Կոկի պատառանքը փնացնել կ'ուզեմ, որովհետեւ Ակարյակաճ արուեստն ալ իմ կեանքս փնացուց»:

Այս պատճառարանով թեմեր գոտարանին մէջ ինքզինք արդարացնել փորձեց հորնտացի այն երիտասարդ նկարիչը, որ ստեղծութեան կողմէ ձեռքադրուած էր հանճարեղ ղեկանկարիչին պատառանքուն վրայ գործած իր յարձակումին համար:

ՅՅամէայ այս յուսահատ երիտասարդը առջին անգամ ծանրապէս վերասրտմ էր Վան Կոկի համբաւաւոր «Ինքնադիմանկար»ը, որ կը դանդաղէր Ամսթերտամի կերպարուեստի թանգարանին մէջ: 25 Ապրիլ 1978ին, ան յարձակած էր «Գոյրը գլխարկով դիմանկար» անուն պատատին վրայ եւ, ձերբակալուելէ ետք, զատարանին կողմէ ազատ արձակուած էր՝ իբրեւ անպատասխանատու: Սակայն 7 Մարտ 1979ին, նոյն երիտասարդը դարձեալ յարձակած էր Վան Կոկի մէկ այլ նշանաւոր ստեղծագործութեան, եւ այս անգամ՝ 1885ին գծուած «Գեանախնձոր ուտողները» խորագրեալ պատատին վրայ: Այս յարձակման հետեւանքով՝ վերոյիշեալ ստեղծագործութիւնը վերադրուեցաւ 2) սանթրիսթր երկարութեան պատրաստման վրայ, առաջացած՝ բանալիի մը միջոցով:

Վան Կոկի ստեղծագործութիւնները յատկապէս ինչ կը պատճառեն նաև սկսնակ այլ ներկարիչներու:

1978ի Ապրիլին, անհասարակչիւ ուրիշ ներկարիչ մը, որուն պետութիւնը մերժած էր նիւթապէս օժանդակել, իր կարգին, յարձակած էր «Լուսաքարարուինն» անուն պատատին վրայ, որ այս շարունակէն ղուրս եկած էր ճիշդ իր միւս «Ներկարիչ»ուն պէս՝ սպասելով վերադրուած պատատաներուն վերջերը խնամող ճարտար մասնակրու:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՊԱՊԸ

Ընթացիկ տարւոյն Մարտ 1ին Հոսմի մէջ ներկայացուցաւ մէկ ժամ եւ չէ՛ մը աւելի տեսարանութեամբ եւ ազատ բանաստեղծութեամբ զբոսնած տարւոյն ամէնէն աւելի սորսուած թատերախաղը, խորաչիր՝ «Ասկերիչին խառնուրդ», հեղինակ՝ Քարոլ Վոթթիլա: Նոյնինքն այսօրուան պապը:

Առաջին անգամ ըլլալով բեմադրուած այս թատերախաղը Մարտ 4ին հաղորդուեցաւ ձայնասփեւն (եւ ունկնդրուեցաւ 5 միլիոն անձնու կողմէ), եւրոպական եւ Հարաւային Ամերիկայի ձայնասփեւներէն սփռուելէ առաջ:

— «Մեր ընտրութեան մէջ մեզ ղեկավարողը տաղանդն է եւ ո՛չ թէ հեղինակին անձնաւորութիւնը», յայտարարեց ձայնասփեւի մշակութա-

յին յայտարարին պատասխանատու սինիսրա Մոսիկ Տոկիս:

Հոսմ վաս հետաքրքրութեամբ մը հանդիսանաւ եղաւ «սիրոյ պատմութեան»ը երեք ղոյգերու, որոնք յաջորդարար երեւցան «Ասկերիչին խառնուրդ»ին մէջ, սակեղէն մտասնինքու խանութը: Թերէզի եւ Անտրէի երջանիկ սէրը կ'ընդհատուի պատերազմին հետեւանքով: Կր մեռնի Անտրէն: Անն ու Մալֆանը, իրենք, կը բաժնուին զանոնթեան մէջ: Մինչդեռ Քրիստոֆ եւ Մոնիք, զուակները առաջին երկու ղոյգերուն՝ կ'ամուսնանան իրերահասակացուութեամբ:

Իտալական մամուլը անակնկալի եկաւ թատերախաղին ձեւին եւ մտերիմ եղանակին համար, թատերախաղի մը, որ երեւակայութեամբ չ'ընթանար, այլ կը զարդանայ ներքին մեկտեսութեամբ: Զարմացու ու գրեց: «Պապը ճշմարիտ քատերագիր մըն է, բաղդատնիլի՝ Բյոտելի եւ Իլլըթի հետ»:

Բանաստեղծ պապ մը: Գետրոս առաջնալի աթուր 515 տարիներէ ի վեր բանաստեղծ պապ չէ ունեցած: 1464ին, Փոքրօրմանի պապը հրատարակեց «Լորիսիս»ը, որուն հերոսուհին պոսնիկ մըն էր: Անկէ ազդին պապերը արձակ գրութիւններ միայն ստորագրած են:

1960ին, Քարոլ Վոթթիլա, այն ատեն օղնական եպիսկոպոսը Քրաքովի, «Ձառէ» պորթերթերթին մէջ լոյս բնծայեց «Ասկերիչին խառնուրդ», ժապիէն ծածկանունին տակ:

Գապը դրած է բանաստեղծական ուրիշ 11 հատորներ, ուրիշ ծածկանուններով՝ Ժաղիէն եւ Կրիտա:

«Մարմարա» օլաթերթի 6 Ապրիլ 1970ի թիվին կ'իմանանք, թե «Համալսարանյին Բանաստեղծություն Ընկերակցություն»-ը, որ հաստատված է Գալիֆորնիայ մէջ, պարտաւոյ ծանօթ բանաստեղծ Չաճրասին պարզեւած է «Յայտարարական Գրական Գիտաբանութեան» մը, նկատի առնելով անոր «Համալսարանյին Բանաստեղծութեան Եւրոպայի»-ն:

Չաճրասին գործերը անդրերկիր թարգմանուած են վերջին տասնամեակին:

Գրական Ընկերակցություն

ՌԵՇԱԳՐԱԻ

ՅԱՅՏՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

«Գրական Եւրոպայի»-ն այս տարւան թիւ 14ին մէջ, երկրորդական գիտութիւններու թեկնածու Մարին Արիպեան ստորագրած է «Եզակի յայտագրործութիւն» խորհրդակց յօդուած մը, որ կը յայտնէ, թէ Մեանոյ ինձն ոչ շատ հետո, ծագուած մտկերեւելն 2 հարցը մեթր բարձրութեան վրայ գտնուող Չոգի տէրի հանրին մէջ յայտնարեւած է զեղնչիկ բարձրարեւոյտի մը:

Յաստատուած թիւերը բարձրութեամբ բաց վարդապաշտ առիթի կտորի մը վրայ փորձարարած է Անահիտի պատկերը՝ կրքաւ, ինքնամտաց պատկերման մէջ, Արեւին, աշիւին՝ Արամապի նուազած իր սկզբունքը եւ պայծառ գէժքով:

Անահիտ Աստուածուհիին կողքին զանգակուած է վերջապառ Վաճառի՝ իր հզօր կտորը:

գով, իրանի կտորի շարժումով, մեանու ձեռքի ու բացառաւ իմաստը:

«Ո՞րք մանուկներն զնգումները իմաստ կտորներին են սակզում արեւին ձգուող կամացի օդային ֆիզիկի նեւ, առայ յերեւոյ պիտակազ յոգնակամ արամապի իմանք հաստատուած կտորէն կտոր, յօդուածայի կ'եղանակունք»:

«Մարմարա»-ն այս կտորի վրայ կ'աւելնէ իր անգագործութիւն է: Հին արտեստագետ կարգացի է Բարի վրայ կենդանի պատկերի կին կաշկանի զիցարանութեան մի զբաւազը, ընդգծելով նրա կենսականապես տարբեր՝ ձգուածը բարուն, լայնին, նշարարութեանը, կիսմի գեղեցկութեանը:

THE GUARDIAN

The Washington Post WEEKLY Le Monde

ՄԻՔԵԼԱՆՃԵԼՈՅԻ

ԲԱՆՏԱՅԻՆ ՓՈՐՁԵՐԸ

Տարին աւելի քան կէս միլիոն այցելուներ կ'անցնին Մեթիսի մասուսէն, որ 16րդ դարուն կառուցուած է Լ. Ծանօթ է Միքելանճելայի կողմէ ջանդակուած Մեթիսի ընտանիքին Երկու անդամներուն շրջապատով, որոնք զրոյս-զործողներ կը նկատուին:

Փաստ այս փակեթօ, որ 1970ին է վեր Մասուս-Մեթիսի անօրհաս թիւեր կը վարէ, ստեղծ մը է վեր կը փարձէ կը մը գանկը՝ զրօսաշրջիկներու Երամուաը կանոնաւորելու համար: Յարկ Փաստ նման էր մը չէ գտած, սակայն գտած է աւելին՝ մասուսի պատերուն վրայ 180 «սփէշներ», որոնց 95ը կը պատկանին Միքելանճելային, իսկ մնացեալը՝ իր աշակերտներուն: Անոնց ստեղծարարները պահարանի մը Էտեւնի գարս կկամ ստարերիկեայ խոցի մը պատերուն վրայ Ֆիլիպպային Լ. Տարտարապետական նկարադիւրով գծուած սքէչներ են, որոնց մէկ մասը ապագային իրազրծուած է Արեւին մասուսին մէջ:

Կանօթ է, որ անուանի տրուեստապետը սովորութիւն անկը փճացնել իր նախափորձերը Լ. Շուստմասիթիւնները: Այս սքէչներու գործութիւնը տրոպարացող միակ վարկածը, որ Փաստի կողմէ կը տրուի՝ ա՛յն է, թէ 1530ին, Երբ Յիւրանս կը դրուուէր պողպական Լ. կարեւորական ուժերուն կողմէ, Միքելանճելո՛ւ իր Լ. Մեթիսի ընտանիքին մօտ նկատուող անձ մը, անբացձայի նկատուած էր: Հարմանքէ իւրապիւրով՝ ան հաստատար չարջ կրկու ամիս նպատակուած է ա՛յն խոցին մէջ:

«Էլեոան Եւ կարապը», «Ափոյոն» Լ. այլ յրգացումները կը համարուին այս տիկամայ արգելափակումին բացառաւ արգելանքները:

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ԱՏԱՑԱՆԲ

ԱՅՐԻՈՒՄ Է ՄՈՄԸ (յուզագրուրիւն), Փայրակ Փ. Անրաբեան, Երուսաղէմ,
1978:

ՀԱՅՈՅ ՏԱՆԹԵԱԿԱՆՔ (բանաստեղծուրիւն), Յովհ. Շիրազ, Պէյրութ, 1978:

ԱՆՏԱՌԸ ՄԱՐԳՐՈՒՆ ՄԷՋ (պատմութեամբներ), Պօղոս Գուրեղեան, Պէյրութ,
1978

ԽԱՐԵԱՓՈՒՄ (վէպ), Լեւոն Զարմիսեան, Պէյրութ, 1979:

ՄՈՒՍԱ ԼԵՌ ՏԱՐԵԳԻՐԲ, Պէյրութ, 1978:

ՀԱՅԿԱԶՅԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԷՍ, 1977-78, Պէյրութ:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Կ Ո Ր Ի Զ

(Բանաստեղծուրիւններ)

ԿՈՐԻԻՆ ՇԱՀԻՆԵԱՆ

Լ Ո Ղ Ա Ր Ծ Ա Ի

(Բանաստեղծուրիւններ)

Կեդրոնատեղի

Librairie HAMASKAÏNE
10, Rue Hussein Beyhoum
Bourj Abou Haïdar
Beyrouth — LIBAN

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 50 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 27 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՅԱՌ 5 Լ. ՈՍԿԻ

باكين

مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية

مدير المسؤول

السيد اרתين كارنيك قزائجيان

•
PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

•
Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

•
ԽՄԲԱԳԻՐ

Գ. ՄՆԱԳԵԱՆ

Հեռագրային՝ 296898